

SOU 1990:84

SPRÅKBYTE OCH SPRÅKBEVARANDE

Ur KB:s samlingar

Digitaliserad år 2014

National Library
of Sweden

*Underlagsrapport utgiven av
samerättsutredningen*

SOU 1990:84

SPRÅKBYTE OCH SPRÅKBEVARANDE

*Underlagsrapport utgiven av
samerättsutredningen*

Ref UB Oc

Statens offentliga utredningar

1990:84

Justitiedepartementet

Språkbyte och språkbevarande

i ett internationellt perspektiv
med särskilt beaktande av
situationen för samiskan
i Sverige

Kenneth Hyltenstam
Christopher Stroud

Underlagsrapport utgiven av samerättsutredningen
Stockholm 1990

SÖU och Ds kan köpas från Allmänna Förlaget, som också på uppdrag av regeringskansliets förvaltningskontor ombesörjer remissutsändningar av dessa publikationer.

Adress: Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
Tel 08/739 96 30
Telefax: 08/739 95 48

Publikationerna kan också köpas i Informationsbokhandeln, Malm Morgsgatan 5, Stockholm.

GRAPHIC SYSTEMS
Stockholm 1990

ISBN 91-38-10655-8
ISSN 0375-250X

FÖRORD

Samerättsutredningen har till uppgift bl.a. att föreslå insatser för att bevara det samiska språket och stärka dess ställning. För att kunna lösa den uppgiften behöver man känna till vilka faktorer som påverkar ett minoritetsspråks ställning, särskilt då vad som föranleder en minoritet att bevara sitt språk och överföra det till kommande generationer.

För att få dessa frågor belysta har docenten Kenneth Hyltenstam anlåtats. Hyltenstam, som är verksam vid Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet, har tillsammans med fil.kand. Christopher Stroud, också han verksam vid centret, presenterat rapporten "Språkbyte och språkbevarande i ett internationellt perspektiv med särskilt beaktande av situationen för samiskan i Sverige".

Rapporten används som ett underlag för de överväganden och förslag som samerättsutredningen kommer att redovisa i sitt slutbetänkande.

Hans-Åke Wängberg

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1	<i>Inledning</i>	9
2	<i>Exempel på språkbyte och språkbevarande</i>	13
2.1	Språkbyte: gaeliska i East Sutherland	13
2.2	Språkbevarande: katalanska	16
3	<i>Grupprelationer och ideologier</i>	23
3.1	Minoritet/majoritet	23
3.2	Etnicitet	25
3.3	Nationalism	28
3.4	Pluralism, assimilation och besläktade begrepp	30
4	<i>Språk och språkanvändning</i>	35
4.1	Språk och språkstruktur	35
4.2	Språkfunktioner	36
4.3	Universalism och relativism	37
4.4	Språkliga varieteter (språk, dialekt, sociolekt, register)	38
4.5	Talgemenskap	42
4.6	Sociala nätverk	45
4.7	Officiella språk, nationalspråk, standardspråk	46
5	<i>Språkkontakt</i>	51
5.1	Tvåspråkighet	51
5.1.1	Tvåspråkighet som samhällsfenomen	51
5.1.2	Tvåspråkighet som individuellt fenomen	54
5.2	Språkkontakt som lingvistiskt fenomen	59
5.2.1	Kodväxling, lån, transfer	59
5.2.2	Interimspråk	62
5.2.3	Pidginspråk och kreolspråk	62
5.2.4	Språkdöd	64
6	<i>Modeller och metoder i beskrivning av språkbyte</i>	67
6.1	Modeller	67
6.1.1	Modeller med emfas på samhällsfaktorer	68

6.1.2	Modeller som betonar interaktionen mellan samhällsfaktorer och talarnas språkbeteende. . .	70
6.1.3	Modeller som fokuserar på språkstruktur och språkkompetens.	75
6.1.4	Modellernas praktiska konsekvenser	77
6.2	Metoder	78
7	<i>Språkbyte och språkbevarande: påverkande faktorer.</i> . .	81
7.1	Bakgrund	81
7.2	Faktorer på samhällsnivå: minoriteten i storsamhället	83
7.2.1	Politiskt-legala förhållanden	83
7.2.2	Majoritetssamhällets ideologi.	84
7.2.3	Språklagstiftning.	87
7.2.4	Implementeringsproblematiken.	88
7.2.5	Ekonomiska faktorer.	89
7.2.6	Sociokulturella normer.	92
7.2.7	Utbildning.	93
7.3	Faktorer på grupp-nivå: minoritetens interna förhållanden	96
7.3.1	Minoritetens demografi	96
7.3.2	Minoritetens språkförhållanden	98
7.3.3	Heterogenitet/homogenitet inom minoriteten. .	102
7.3.4	Näringar.	104
7.3.5	Typ av etnicitet	105
7.3.6	Intern organisation.	107
7.3.7	Institutioner	108
7.3.8	Medier.	110
7.3.9	Kulturyttringar	111
7.4	Faktorer på individnivå	111
7.4.1	Språkval.	112
7.4.2	Förmedling av språket mellan generationer: språklig socialisation	116
7.5	Sammanfattning av språkbytes-/språkbevarande-faktorer	118
8	<i>Språkbevarande eller språkbyte bland samerna</i>	121
8.1	Inledning.	121
8.2	Språkbevarande-/språkbytesfaktorernas effekt för samiskan i Sverige	121
8.2.1	Faktorer på samhällsnivå	124

8.2.1.1	Politiskt-legala förhållanden	124
8.2.1.2	Majoritetssamhällets ideologi	126
8.2.1.3	Språklagstiftning	128
8.2.1.4	Implementeringen.	128
8.2.1.5	Ekonomiska förhållanden	129
8.2.1.6	Sociokulturella normer	131
8.2.1.7	Utbildning	133
8.2.2	Faktorer på grupp nivå.	137
8.2.2.1	Demografi	137
8.2.2.2	Språkförhållanden.	138
8.2.2.3	Heterogenitet/homogenitet	148
8.2.2.4	Näringsar	149
8.2.2.5	Typ av etnicitet.	149
8.2.2.6	Intern organisation	150
8.2.2.7	Institutioner.	151
8.2.2.8	Medier	154
8.2.2.9	Kulturyttringar	155
8.2.3	Faktorer på individnivån	156
8.2.3.1	Språkval	156
8.2.3.2	Socialisation.	158
8.3	Sammanfattning	160
9	<i>En samhällsutveckling som gynnar bevarandet av samiskan</i>	163
	<i>Referenser</i>	171

1. The first part of the report deals with the general situation in the country. It is a very interesting and informative study of the economic and social conditions of the country. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

2. The second part of the report deals with the specific details of the country's economy. It is a very detailed and thorough study of the various aspects of the economy. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

3. The third part of the report deals with the social conditions of the country. It is a very detailed and thorough study of the various aspects of social life. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

4. The fourth part of the report deals with the political conditions of the country. It is a very detailed and thorough study of the various aspects of political life. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

5. The fifth part of the report deals with the cultural conditions of the country. It is a very detailed and thorough study of the various aspects of cultural life. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

6. The sixth part of the report deals with the future of the country. It is a very detailed and thorough study of the various aspects of the future. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

7. The seventh part of the report deals with the conclusion of the study. It is a very detailed and thorough study of the various aspects of the conclusion. The author has done a great deal of research and has gathered a wealth of material. The report is well written and is a valuable contribution to the knowledge of the country.

1 INLEDNING

Världen över lever befolkningsgrupper med skilda språk sida vid sida. I många fall skiljs sådana grupper åt genom att tillhöra olika politiskt-administrativa enheter, dvs de bor i olika länder. Men detta förhållande är långt ifrån det vanligaste; ofta innefattar en och samma politiskt-administrativa enhet mer än en folkgrupp, och på samma sätt kan en och samma folkgrupp vara uppdelad mellan olika länder.

De historiska orsakerna till att flera språkgrupper förts samman i vissa stater eller att en språkgrupp har blivit uppdelad är av flera olika slag (jfr Fasold, 1984). Det kan vara frågan om *imperialism*, som när England i samband med kolonialiseringen av Indien sammanförde flera språkgrupper inom en administrativ enhet och dessutom där introducerade engelskan som administrativt språk. Det kan vidare vara så att flera etniska grupper samlats i en statsbildning antingen genom *federation*, som i Schweiz, Indien eller Jugoslavien, eller genom *migration*. Migrationen kan antingen ha inneburit en förflyttning till ett nytt land eller - då det gäller en dominerande grupp - in i en minoritetsbefolknings territorium. Att en språkgrupp splittrats kan ha sin bakgrund i att *etniskt godtyckliga gränsdragningar* företagits, som t ex i fallet med den svensk-finska gränsen genom det finsktalande Tornedalen. Dessa olika orsaker utesluter givetvis inte varandra, utan en given situation kan ha uppstått genom samverkan av två eller flera, som vissa av exemplen visar.

I språkkontaktssituationer kan en befolkningsgrupp - ofta över flera generationer - gå över till att använda en annan grupps språk. Man säger att ett *språkbyte* har skett. Men den kan också fortsätta att använda sitt eget språk, trots att betingelser för språkbyte föreligger. I detta fall talar man om *språkbevarande*.

Så länge det inte existerar något hot om att en befolkningsgrupp skall förlora sitt språk, finns det ingen större anledning att intressera sig för villkoren för ett språks existens. Att människor håller fast vid och behåller sitt språk betraktas i så stor uträkning som normalfallet att denna typ av språkbevarande inte föranleder någon kommentar. Det är först när språk utsätts för hot som det finns skäl att tala om språkbevarande som fenomen. Språkbevarande och språkbyte är därför två sidor av samma mynt.

hot som det finns skäl att tala om språkbevarande som fenomen. Språkbevarande och språkbyte är därför två sidor av samma mynt.

Språkbyte är i ett globalt och historiskt perspektiv en mycket utbredd företeelse, då språk så långt tillbaka som vi kan överskåda har övergetts och försvunnit. Kända exempel utgör etruskiska, gotiska, hettitiska, oskiska och umbriska. Under de senaste århundradena har som en effekt av den europeiska kolonisationen av övriga världsdelar hundratals språk försvunnit genom att talarna övergått eller tvingats övergå till kolonistörernas språk, men även inom Europa har många av de språkliga minoriteterna tvingats föra en ojämn kamp för sina språk och kulturer. Detta gäller inte minst den samiska minoriteten. Under århundraden har förutsättningarna för samiskans fortlevnad gradvis försämrats, men det är först de allra senaste årtiondena som problemen för språket har blivit tydliga. Idag har såväl minoriteten själv som nationella och nordiska organ kommit till insikt om att kraftfulla insatser för samiskans bevarande är nödvändiga.

När ett språk försvinner är detta inte bara en förlust för den drabbade folkgruppen. Den språkliga mångfalden är liksom den biologiska en resurs för den globala civilisationen. Varje språk speglar potentiellt en specifik verklighetsuppfattning eller världsbild, och mångfalden utgör "en källa för alternativa filosofier, vetenskapliga metaforer och levnadssätt" (Mühlhäusler, 1986:52). I takt med att språk dör ut försvinner också nycklarna till dessa skilda verkligheter.

Speciellt stora skillnader i världsbild kan vara kodifierade i språken hos sådana kulturer som fortfarande i viss utsträckning är opåverkade av den västerländska idévärlden. Sådana kulturer förekommer bl.a. hos världens återstående s.k. urbefolkningar, dvs. befolkningsgrupper som "fanns i området före det att den befolkning som nu är dominerande bosatte sig där" och vars "utnyttjande av naturresurser och ... kulturella traditioner skiljer sig från den nu dominerande befolkningens" (SOU 1986:36, s. 60).

De ståndpunkter angående särskilda rättigheter för urbefolkningar som förts fram av FN och andra internationella och nationella organ fastslår att dessa minoriteter dels skall ha utrymme att bevara och utveckla sin egen specifika etniska identitet, dels i övrigt ha likvärdiga möjligheter med majoritetsbefolkningarna i sina resp. länder. Arbetet i internationella organ är ett led i förebyggandet av diskriminering mot etniska minoriteter generellt.

I dessa sammanhang framhålls ofta det egna språkets stora betydelse för minoritetens möjligheter att bevara sin kulturella särart. Samtidigt är det klart att ett fullt deltagande i majoritetssamhället också kräver behärskning av majoritetsspråket.

I föreliggande rapport kommer vi först att kort presentera problemområdet språkbevarande/språkbyte. Vi ger därvid i kapitel 2 exempel på två situationer där folkgrupper har övergett resp. bevarat ett minoritetsspråk. Därefter diskuterar och definierar vi termer och nyckelbegrepp, som vi får anledning att återkomma till i rapportens huvuddelar. I kapitel 3 behandlas sålunda några grundläggande aspekter på relationer som kan råda mellan befolkningsgrupper i en språkbytes-/språkbevarandesituation. I kapitel 4 presenteras några utvalda basfakta om språk och språkanvändning, särskilt med avseende på språkets sociala förankring, vilket ger en begreppsram för den vidare diskussionen. Eftersom språkbyte äger rum i situationer där olika språk står i kontakt med varandra behandlas slutligen i kapitel 5 begrepp som beskriver språkkontaktfenomen. De begrepp som behandlas här har relevans för såväl samhällsliga och psykologiska som rent språkliga aspekter på språkkontakt.

I kapitel 6 diskuteras aktuella teoretiska modeller och forskningsmetoder på området. Med kapitel 7 tar vi steget in i rapportens första huvudavsnitt. Här presenteras förhållandevis utförligt de faktorer som i litteraturen anförs som bestämmande för språkbyte eller språkbevarande. På s. 119 arrangeras dessa faktorer i en sammanställning som skiljer mellan faktorer som verkar på samhälls-, grupp- och individnivå.

I kapitel 8, som utgör bokens andra huvudavsnitt, fokuseras diskussionen på samiska förhållanden med avseende på de beskrivna faktorerna. Trots de teoretiska och praktiska svårigheter det innebär att förutsäga ett språks framtid, har vi ändå känt det angeläget att presentera en bedömning av hurvida samerna i Sverige befinner sig i en språkbytesprocess och av hur långt framskriden denna process i så fall är. Som vi kommer att påpeka längre fram, är en sådan bedömning alltid öppen för diskussion.

Som avslutning presenteras i kapitel 9 ett framtidsscenario och en utveckling som skulle gynna bevarandet av samiskan i Sverige. Eftersom språkbevarande och språkbyte kan ses som konsekvenser

avseende som utvärderingsmoment och inte som ett självändamål. I denna sammanhang framhålls åter flera viktiga synpunkter.

1. Det är för ministeren möjligt att bevisa sin kompetens

genom att visa att ett utbildningsutvärderingsmoment inte innebär något större uttryck för förväntningar på utvärderaren.

2. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

3. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

4. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

5. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

6. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

7. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

8. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

9. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

10. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

11. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

12. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

13. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

14. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

15. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

16. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

17. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

18. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

19. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

20. Utvärderingen bör inte vara ett självändamål i sig själv utan en del av en större verksamhet.

2 EXEMPEL PÅ SPRÅKBYTE OCH SPRÅKBEVARANDE

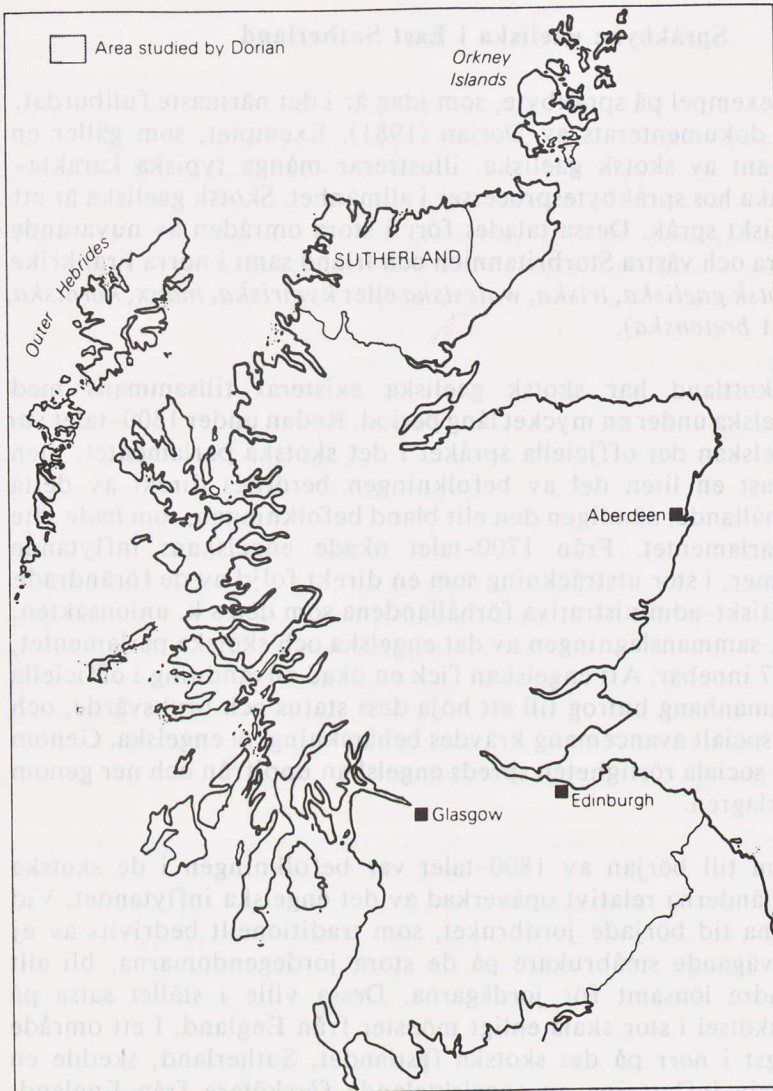
2.1 Språkbyte: gaeliska i East Sutherland

Ett exempel på språkbyte, som idag är i det närmaste fullbordat, har dokumenterats av Dorian (1981). Exemplet, som gäller en variant av skotsk gaeliska, illustrerar många typiska karakteristika hos språkbytesprocesser i allmänhet. Skotsk gaeliska är ett keltiskt språk. Dessa talades förr i stora områden av nuvarande norra och västra Storbritannien och Irland samt i norra Frankrike (*skotsk gaeliska, iriska, walesiska* eller *kymriska, manx, korniska*, samt *bretonska*).

I Skottland har skotsk gaeliska existerat tillsammans med engelska under en mycket lång period. Redan under 1300-talet var engelskan det officiella språket i det skotska parlamentet, men endast en liten del av befolkningen berördes direkt av detta förhållande, nämligen den elit bland befolkningen, som hade säte i parlamentet. Från 1700-talet ökade engelskans inflytande alltmer, i stor utsträckning som en direkt följd av de förändrade politiskt-administrativa förhållandena som den s.k. unionsakten, dvs. sammanslagningen av det engelska och skotska parlamentet, 1707 innebar. Att engelskan fick en ökad användning i officiella sammanhang bidrog till att höja dess status och bruksvärde, och för socialt avancemang krävdes behärskning av engelska. Genom den sociala rörligheten spreds engelskan uppifrån och ner genom folklagren.

Fram till början av 1800-talet var befolkningen i de skotska högländerna relativt opåverkad av det engelska inflytandet. Vid denna tid började jordbruket, som traditionellt bedrivits av ej självägande småbrukare på de stora jordegendomarna, bli allt mindre lönsamt för jordägarna. Dessa ville i stället satsa på fårskötsel i stor skala enligt mönster från England. I ett område längst i norr på det skotska fastlandet, Sutherland, skedde en massiv inflyttning av engelsktalande fårskötare från England, samtidigt som stora delar av den ursprungliga jordbrukarbefolkningen deporterades till en kustremsa i öster, det s.k. East Sutherland. Deportationen går under namnet "the clearance". Här blev de hänvisade till att slå sig på fiske, som de givetvis inte hade någon erfarenhet av och som de därför endast med stor

möda kunde livnära sig på. Den nya näringen var givetvis också farofylld; enligt dokumentationen förekom till en början ett stort antal drunkningsolyckor.

Karta 1: Utbredningen för East Sutherland gaeliska. Från Fasold (1984).

Trots att denna befolkningsgrupp kom att placeras i ett område där skotsk gaeliska redan talades, blev den isolerad från den övriga befolkningen. Dels talade inflyttarna en annorlunda dialekt av gaeliska, dels kom de av sin nya omgivning att bli betraktade som en socialt underlägsen grupp. Så småningom utvecklades deras gaeliska dialekt, East Sutherland gaeliska (ESG), till att i omgivande befolkningsgruppers medvetande bli en markör för låg social status. Dialekten blev ett stigmatiserande kännetecken.

På grund av den isolering som gruppen utsattes för kom gaeliskan här att bevaras längre än i omgivande gaelisktalande grupper, vilka under 1800-talet alltmer inlemmades i den engelska ekonomiska strukturen. Visserligen lärde sig även många medlemmar av fiskarbefolkningen engelska, bl.a. genom att all skolundervisning, med undantag för vissa tillfälliga inslag av gaeliska, bedrevs på engelska, men gaeliskan användes alltjämt för all kommunikation inom den egna gruppen. Även om dialekten var stigmatiserad, hade den ett högt internt värde som symbol för grupplojalitet. Detta innebar bl.a. att talarna inte strävade efter att lägga sig till med en mer prestigefylld dialekt, eftersom detta skulle vara liktydigt med att fjärma sig från den omedelbara sociala omgivningen. Dorian rapporterar att ESG-talarna under denna tid motstod alla försök att i undervisning få dem att ändra sitt uttal mot "standardgaeliska"; de lämnade hellre undervisningen.

Så länge gruppen kunde försörja sig på fiske upprätthölls ett slags jämviktsförhållande mellan språken. När så fiskerinäringen under årtiondena efter första världskriget råkade i svårigheter, tvingades ESG-talarna alltmer in i den engelsktalande majoritetens ekonomiska struktur. Samtidigt ökade inflyttningen av engelsktalande, som genom att de inte kände till förhållandena på platsen intog en mindre avvisande hållning gentemot fiskarbefolkningen. Detta möjliggjorde en större social rörlighet för gruppmedlemmarna, och ESG som ju var symbol för en stigmatiserad identitet övergavs till förmån för engelskan i allt större utsträckning. Gaeliskan begränsades till hemmet och så småningom talade vuxna inte längre språket till sina barn, även om de använde det med jämnåriga och äldre. Resultatet var att den yngre generationen i bästa fall fick en passiv kunskap i gaeliska. Mot början av 1960-talet fanns endast enstaka äldre gaelisktalande personer i området.

Språkbytesprocessen påskyndades också av att ESG är en avvikande gaelisk dialekt som ligger långt ifrån det gaeliska skriftspråket, som i sin tur bättre speglar den varietet av språket som talas i dess kärnområde på Yttre Hebriderna. Talarna av ESG har alltid även själva anammat attityden att deras dialekt är en "sämre" variant av gaeliska och därför mindre värd att bevara.

Sammanfattningsvis kan man ge följande tolkning av de strukturella förutsättningarna som låg bakom först det jämförelsevis långvariga språkbevarandet och sedan det ganska plötsliga bytet. Huvudanledningen till att ESG bevarades under århundraden var att dess talare aktivt hölls utanför de ekonomiska strukturer som omfattade omgivande befolkningsgrupper. Man kan tala om en påtvingad segregation. Detta segregativa förhållningssätt hos omgivande befolkning tog sig bl.a. uttryck i att ESG blev stigmatiserat; det blev en symbol för talarnas sociala underlägsenhet. När trycket från omgivningen lättade, samtidigt som fiskerinäringen inte längre kunde försörja befolkningen, blev den sociala rörligheten för ESG-talarna större med konsekvensen att gruppens stigmatiserade språk övergavs i en ovanligt snabb språkbytesprocess.

Denna tolkning av anledningarna till gruppens språkbevarande och språkbyte tar, som vi har sett, hänsyn till de ekonomiska, sociala och socialpsykologiska sammanhang som gruppen ingått i under olika historiska betingelser. Det går alltså inte att enbart utifrån ett studium av gruppens situation under mitten av nittonhundratalet, då språkbytet i praktiken skedde, förstå eller ge en rättvisande bild av språkbytesprocessen.

2.2 Språkbevarande: katalanska

På den iberiska halvön utvecklades under medeltiden vulgärlatinet till flera distinkta språk, nämligen *kastiljanska* – som utanför den spansktalande världen oftast kallas *spanska* rätt och slätt – *katalanska*, *galiciska* och *portugisiska*. Av dessa kan idag galiciska och katalanska betraktas som minoritetsspråk i den bemärkelsen att de inte är officiella språk i egna stater, även om t ex katalanskan talas av så många som 6 – 8 miljoner människor (Sabater, 1984:29). Katalanskans ställning har under århundradena växlat kraftigt (Vallverdú, 1984); från att på 1300-talet i det s.k. Medelhavsimperiet med politiskt centrum i Katalonien-Aragonien ha varit ett språk med bred användning i kulturella och litterära

sammanhang, blev det ett fullständigt förtryckt språk under 1700- och 1800-talen och särskilt på 1900-talet under Francoeran.

Bevarade skrifter på katalanska från 1100-talet och framåt visar att språket redan då fungerade som kulturspråk, även om latinet användes för de flesta officella funktioner. Under en territoriell expansionsperiod som huvudsakligen inföll under 1300-talet konsoliderades katalanskan alltmer och övertog de flesta av de funktioner som latinet dittills haft. Under 1400-talet försköts maktcentrum på den iberiska halvön från Katalonien-Aragonien till Kastilien, vilket blev inledningen till en nergångsperiod för katalanskan. Detta innebar dock inte omedelbart att språket förlorade sin offentliga ställning, eftersom Katalonien under ett par århundraden lyckades bevara en viss självständighet inom den spanska staten med egna förvaltningsinstitutioner. Successivt intog dock kastiljanskan ställningen som offentligt språk och en ny diglossisituation med kastiljanskan som H-varietet och katalanskan som L-varietet uppstod (för begreppen diglossi, H- och L-varietet, se nedan s. 52).

Under 1700-talet tvingades alla offentliga institutioner att endast använda kastiljanska. Viss skolundervisning bedrevs dock på katalanska trots förbudet, men mot mitten av 1800-talet, när Spanien fick obligatorisk skola (1857), blev läs- och skrivundervisningen det huvudsakliga instrumentet för spridningen av kastiljanskan i området. Det är dock viktigt av framhålla, att katalanskan alltså talades i alla samhällsklasser.

Under slutet av 1800-talet fanns i Katalonien starka nationalistiska strömningar med krav på autonomi. Bakgrunden till dessa förhållanden kan antas vara den i jämförelse med övriga Spanien kraftfulla ekonomiska expansion som provinsen då genomgick. Dessa nationalistiska strävanden ledde under 1900-talet till två självständighetsperioder, dels 1914-1925, dels 1931-1939. Dessa perioder innebar en vitalisering av katalanskan. För det första utökades språkets användningsområden: återupprättande av katalanska som litteraturspråk, utgivning av den första katalanska dagstidningen, användning av språket i vetenskapliga sammanhang och som undervisningsspråk i skolor och vid universitet, införande av katalanska som förvaltningspråk. För det andra genomgick språket en standardiserings- och moderniseringsprocess: Ett institut för katalanska studier hade inrättats redan 1907, vilket bl.a. antog en roll som språkakademi. Bl.a. publicerades orto-

grafiska normer 1913, en normativ grammatik 1918 och en ordbok över katalanska språket 1932.

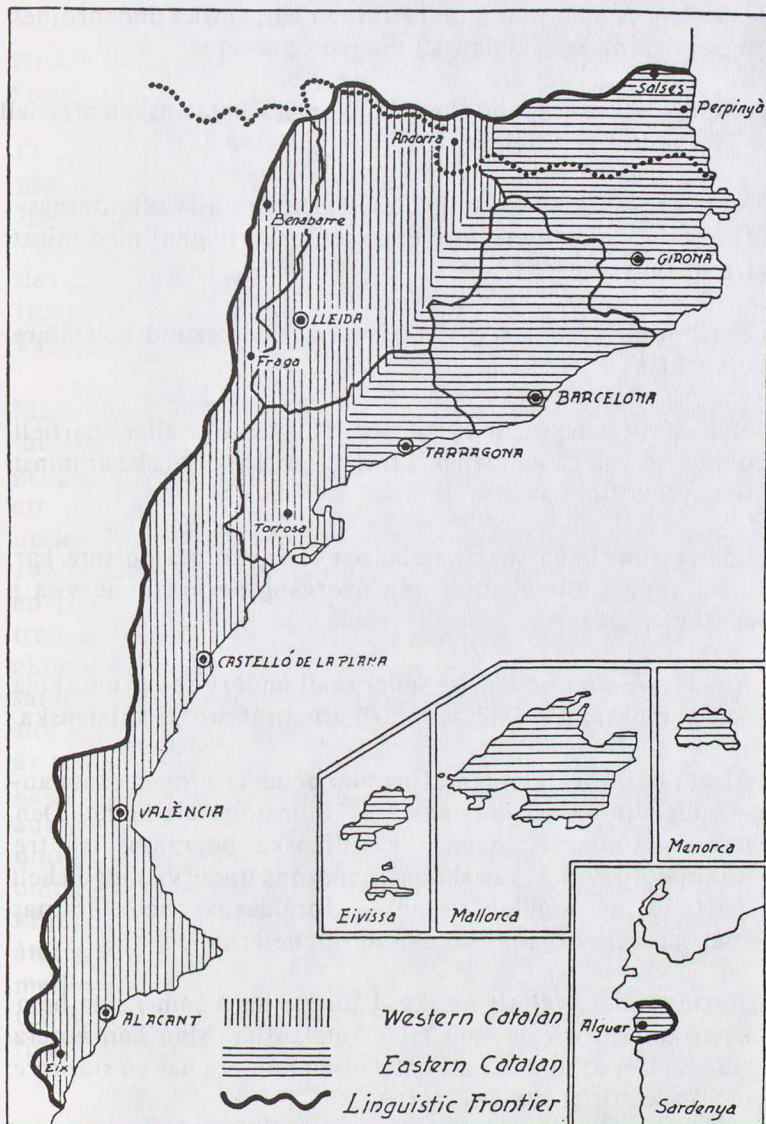
Under Franco blev den språkliga repressionen mer omfattande än någonsin tidigare. Katalanskan förbjöds i skolor och i andra officiella sammanhang. Denna repressiva hållning började i viss mån mildras 1970, men det var inte förrän vid den demokratisering som inträdde från år 1975 efter Francos död, som katalanskan åter tillerkändes officiell status i Katalonien tillsammans med kastiljanskan. Samma status tillerkändes baskiskan och galiciskan i sina resp. områden. I den spanska konstitutionen från 1978 heter det:

Kastiljanskan är statens officiella spanska språk. Alla spanjorer är skyldiga att behärska detta språk och har rätt att använda det. De övriga spanska språken skall också äga officiell status i sina resp. autonoma områden i enlighet med statuterna.

Katalanskan talas idag i olika dialektformer, förutom i sitt kärnområde Katalonien, i delar av Valencia, på Mallorca, Menorca och Ibiza samt i franska Katalonien. Dessutom är språket staten Andorras officiella språk.

Katalonien har utgjort ett centrum för den industriella utvecklingen i Spanien, och Barcelona, som är provinsens ekonomiskt-kulturella centrum, spelar också en viktig roll för handel och sjöfart. Under perioden 1955 till 1970 drog den expanderande industrin till sig arbetskraft från det övriga Spaniens fattigare jordbruksdistrikt. Detta innebär, att av den befolkning som nu bor i Katalonien endast ca 50% är katalansktalande. Trots den stora invandringen av personer som talar den spanska majoritetens språk, har grunden för bruk av katalanska inte nämnvärt rubbats.

Arbetet för att stärka katalanskans ställning ytterligare har sedan 1975 varit intensivt. Bl.a. har ett språkpolitiskt organ skapats som t.ex. ger kurser för första- och andraspråksinlärare av katalanska på alla nivåer och särskilt vänder sig till förvaltningspersonal. Katalanskan används i parlamentariska sammanhang som debattspråk. Skilda typer av kulturell verksamhet på katalanska stöds som t.ex. publicering, teater och film - där utländska filmer dubbats till katalanska.

Karta 2: Katalanskans utbredning. Från Gili (1952).

Arnau & Boada (1986:110f) redovisar katalanskans på senare tid allt starkare ställning som den speglas inom utbildningssektorn. Den spanska lagstiftningen angående utbildning i provinsens skolor har i allt större utsträckning blivit ett värn för undervisning i och på katalanska. Denna utveckling kan beskrivas i tre perioder:

1970-1978: Förbudet mot undervisning i katalanska undanröjdes och undervisning på katalanska började tolereras.

1978-1982: Genom ett antal förordningar fick katalanskan officiell status i utbildningssystemet.

- 1) Katalanskan görs till obligatoriskt ämne i alla utbildningsformer i Katalonien (universiteten undantagna) med minst tre veckotimmar.
- 2) Fortbildningskurser i katalanska för grundskolelärare utvecklas.
- 3) Nya läroplaner utvecklas för fullständig eller partiell undervisning på katalanska. Inslaget av kastiljanska är minst fem veckotimmar.
- 4) Lärare som behärskar katalanska får även om de inte har utbildning i ämnet under en övergångsperiod undervisa i språket i grundskola och förskola.
- 5) Alla lärare som undervisar eller skall undervisa i grundskola och gymnasium måste genomgå ett språkprov i katalanska.

1982-: Det blir obligatoriskt att förutom undervisningen i katalanska ge undervisning på katalanska i åtminstone ett ämne. Den obligatoriska undervisningen i kastiljanska begränsas till tre veckotimmar. Frivilligt kan skolorna anordna undervisningen helt eller partiellt på katalanska enligt föräldarnas och lärarnas önskemål samt de organisatoriska möjligheterna.

Obligatoriet gäller, väl att märka, både de barn som i sina hem talar kastiljanska och de som talar katalanska. Man kan notera att bestämmelserna innebär att katalanska numera har en *starkare* ställning än kastiljanska i skolorna.

Utvecklingen till katalanskans fördel kan utläsas ur följande siffror. Redan år 1978 hade 73 % av skolorna introducerat katalanska som ämne, en andel som hade ökat till 81 % 1981 och 100 % 1983. (Den sistnämnda procentsatsen hänger givetvis samman med att man fick ett obligatorium, som vi påpekat ovan.) Som undervisningsspråk uppvisar katalanskan på samma sätt en ökning. 1975 användes katalanskan som undervisningsspråk i 3 % av skolorna och 1983-84 hade denna andel ökat till 70 %. Antalet

lärare i de katalanska skolorna som talar katalanska har ökat från 52 % 1977-78 till 67,7 % 1981 och 80 % 1984.

Ovanstående redogörelse pekar på en ovanlig utveckling när det gäller ett minoritetsspråk. Det är helt tydligt att minoritetsspråket under de senaste femton åren fått en betydligt starkare ställning. Att detta varit möjligt beror både på de förändringar i det den politiska situationen i området som ägt rum under denna tidsperiod och på de historiska förhållanden som gäller för katalanskan.

Man kan peka på tre faktorer som vid olika tidpunkter kan ha samverkat och bidragit till språkbevarandet. För det första har gruppen varit förhållandevis stor och geografiskt sammanhållen i ett naturligt avgränsat område. För det andra uppstod redan under 1800-talet en stark nationalistisk strömning (Edwards 1985:188f), som ökade den etniska medvetenheten och bidrog till en positiv självkänsla hos den katalanska minoriteten. För det tredje låg Katalonien före andra delar av Spanien när det gällde ekonomisk och industriell utveckling under 1900-talet. I detta sammanhang är det viktigt att framhålla, att denna utveckling i stor utsträckning kontrollerades av minoritetsgruppen, snarare än av representanter för majoriteten. I praktisk-politiska termer har katalanerna under lång tid gjort anspråk på en långtgående autonomi, vilket de också periodvis lyckats få till stånd, bl.a. under åren före Francos maktövertagande. Den autonomi som området i likhet med Baskien och Galicien uppnått efter demokratiseringen 1975 innebär att en autonom regering (Generalitat) återupprättats, som i samverkan med centralregeringen i Madrid medverkar i planering av statsangelägenheter generellt samt av utbildningssystemets och den övriga offentliga sektorns organisation (jfr vidare Strubell i Trueta, 1982).

Överensstämmelse mellan de två texterna är dock inte helt fullständig. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden.

Man kan säga på tre faktorer som vid olika tidpunkter kan ha varit av betydelse för utvecklingen. För det första har det varit en förändring i den politiska situationen i området. För det andra har det varit en förändring i den ekonomiska situationen i området. För det tredje har det varit en förändring i den kulturella situationen i området. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden.

Utvecklingen av den politiska situationen i området har varit av betydelse för utvecklingen. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden. Detta gäller framför allt de delar som rör den politiska situationen i området och på den historiska förhållanden som gäller för tiden.

3 GRUPPRELATIONER OCH IDEOLOGIER

Som vi har sett i föregående kapitel kan fenomenen språkbevarande och språkbyte förstås endast mot bakgrund av de politiska, ekonomiska, sociala och socialpsykologiska villkor som gäller för en etnisk minoritet. I detta kapitel behandlas några centrala begrepp som används för att beskriva befolkningsgrupper och relationerna mellan dem.

Det har inte varit vårt syfte att för varje avhandlat begrepp formulera en entydig definition av dess innebörd. Vi har i stället arbetat efter målsättningen att dels förklara innebörden hos ett antal förhållandevis entydiga termer, dels hålla fram det spektrum av olika betydelser som vissa andra termer kan ha i litteraturen. En anledning till denna flertydighet hos begreppen är att de kan ha olika innebörd, när de appliceras på olika kulturella förhållanden.

3.1 Minoritet/majoritet

Man kan påstå att det vid språkbyte alltid är en minoritetsgrupp som anammar en majoritetsgrupps språk. En central distinktion i beskrivning av språkbyte är därför den mellan *minoritet* och *majoritet*. Termerna syftar i sina grundbetydelser givetvis på det numerära förhållandet mellan befolkningsgrupper, antingen generellt, som när man talar om att döva människor utgör en minoritet, eller inom en och samma sociopolitiska enhet, t.ex. en stat. Denna statistiska betydelse av termerna täcker emellertid endast ett sätt som de används på. När termerna används om interagerande befolkningsgrupper har de vanligtvis också den innebörden, att det råder en ojämn maktfördelning mellan grupperna, så att minoriteten är en dominerad grupp, medan majoriteten är den dominerande gruppen.

En *språklig minoritet* kan då definieras utifrån vilken status och funktion dess språk har i ett givet samhälle. En språklig minoritet föreligger om gruppens språk har begränsade användningsmöjligheter i samhället och täcker ett mindre antal funktioner och domäner (för termerna se s. 36 och 52). Sådana inskränkningar i förhållande till en majoritets språk innebär att minoritets-

gruppens möjligheter att inlemmas i samhällets ekonomiska system och till social mobilitet är beroende av att individerna lär sig majoritetsspråket. Detta betyder, åtminstone under en övergångsperiod, att minoritetsmedlemmarna måste vara tvåspråkiga.

Ett problem med termernas användning är att det i vissa länder finns en numerär minoritet som har makten och därför ur den bemärkelsen skulle kunna kallas majoritet. Den motsatta gruppen, dvs den numerära majoriteten skulle då benämnas minoritet. För att komma ifrån detta problem kan man i likhet med Srivastava (1984:101) räkna med fyra olika typer av grupper som skiljer sig åt längs de två dimensionerna makt och kvantitet:

		Makt	
		+	-
	+	(A) majoritet	(B) "janta" (massan)
Kvantitet	-	(C) elit	(D) minoritet

Här talar man alltså om majoritet resp. minoritet om båda dimensionerna har samma tecken (+ eller -). En numerärt mindre grupp som är i maktställning benämns inom denna ram för *elit*, medan en dominerad grupp som numerärt är större än den dominerande gruppen betecknas med termen *janta*. Majoritets- minoritets- relationen råder typiskt i många av vår tids västliga industriländer som inom sina gränser rymmer olika befolkningsgrupper. Elit- janta- relationen föreligger typiskt i kolonialsituationer. Kolonialmaktens språk används till en början i kolonin av en liten grupp företrädare för kolonistörerna som administrativt språk och maktsspråk. Den vidare utvecklingen innebär i många fall att en inhemsk elit övertar detta språk, som sedan efter hand också kan bli hela befolkningens språk. Denna utveckling exemplifieras historiskt av den spanska och portugisiska kolonisationen av Syd- och Centralamerika. Elit- janta- relationen råder typiskt idag i Sydafrika.

Språkbyte sker således i situationer, där det oavsett gruppernas storlek råder en maktobalans mellan befolkningsgrupper. Den dominerade gruppen övergår till att tala den dominerande gruppens språk.

3.2. Etnicitet

I många sammanhang där språkbevarande och språkbyte diskuteras, likställs begreppen minoritetsgrupp och *etnisk grupp*. Även om en etnisk grupp ofta är en minoritet, finns det dock inget nödvändigt samband; t.ex. utgör svenskarna i Sverige enligt de flesta kriterier på etnicitet (se nedan) en etnisk grupp utan att samtidigt vara en minoritet. Anledningen till att begreppet etnisk grupp ofta likställs med minoritetsgrupp är att minoriteter oftare än en majoritetsgrupp har anledning att framhålla sina etniska karakteristika (Edwards, 1985:6).

En mycket allmän definition av etnicitet är "en känsla av grupp-samhörighet som baseras på gemensamma karakteristika som t.ex. språk, ras och religion" (Edwards, 1977:254). Ett centralt drag i denna definition är den socialpsykologiska, subjektiva *känslan* av samhörighet som ett nödvändigt kriterium för etnicitet. T.ex. kan en subjektiv *tro* på ett gemensamt ursprung vara viktigare än att detta gemensamma ursprung faktiskt föreligger.

Ett vanligt sätt att mer nyanserat definiera en etnisk grupp är att förutom denna individernas *subjektiva* upplevelse av grupp-gemenskap och samhörighet nämna ett antal *objektiva* kännetecknen som en sådan sociokulturell enhet karakteriseras av. Det finns många olika uppräknningar av sådana kännetecken. En relativt utförlig ges i Bergman & Swedin (1986:31):

- gemensamt ursprung
- territorialitet
- gemensam kultur, seder, kulturella markörer
- religion, trosbekännelse
- språk (modersmål), namn, icke verbalt språk
- sammanhållning, lojalitet, chauvinism
- normer för familjebildning, familjestruktur
- exklusiv ekonomisk bas
- endogami (gifte inom en grupp).

I det enskilda fallet kan fler eller färre av dessa kännetecken vara för handen. Som ett förtydligande kan tilläggas, att punkten gemensam kultur etc. bör innefatta att gemensamma normer för socialisation till gruppmedlem föreligger. Vidare är det viktigt att framhålla, att etniska kännetecken är något för individerna givet, som de "föds" in i; individen *väljer* inte etnisk tillhörighet.

En viktig distinktion när man talar om etniska kännetecken är den mellan *inhåll* och *gränser* (Barth, 1969). I många studier av etnicitet fokuseras det på de etniska känneteckensvariablernas konkreta "värde". Språket kan t.ex. vara hebreiska, religionen kan vara judendomen, territorialiteten kan utgöras av Israel osv. Dessa konkreta värden utgör etnicitetens innehåll för en bestämd grupp. Men samtidigt kan kännetecknen spela en roll som gränsmarkörer gentemot andra befolkningsgrupper. Olika kännetecken kan hållas fram som gränsmarkörer, och gränsmarkörerna kan också förändras från tid till tid. Det kan vara t.ex. språk, hudfärg, religion eller klädsel.

Distinktionen mellan innehåll och gränser är nödvändig för att kunna förklara det förhållandet, att en etnisk grupp kan fortleva trots att det sker stora förändringar i gruppens levnadssätt. I själva verket genomgår alla etniska grupper kontinuerligt förändringsprocesser; alla levande kulturer utvecklas och förändras, i allmänhet i kontakt med andra kulturer (jfr Le Page & Tabouret-Keller, 1985). Det är t.ex. stora skillnader mellan romer i olika länder och vid olika tidpunkter i historien, men trots detta uppfattar de sig som romer i alla dessa skilda omständigheter.

I vårt sammanhang är språket särskilt intressant, eftersom ett språkbyte för en etnisk grupp oftast uppfattas som ett övergivande av den ursprungliga etniska tillhörigheten. Det finns emellertid otaliga exempel på grupper som även efter ett språkbyte har lyckats bevara sin etnicitet, t.ex. flera indianska grupper i Nordamerika (Spicer, 1982; Paulston, 1983). Även om dessa exempel otvetydigt förekommer, är det vår uppfattning att detta inte behöver betyda att *alla* grupper kan bevara sin etnicitet efter ett språkbyte. Tvärtom ser vi oftast exempel på motsatsen; språkbyte och uppgivande av etnicitet följs åt, kanske med en viss fördröjning av annat etniskt innehåll än just språket. För att bara ta ett exempel kan vi peka på vallonerna i Sverige, som inte på länge existerat som etnisk grupp (Arnstberg & Ehn, 1976; Douhan, 1982).

En sammanfattande definition av etnicitet, som tar hänsyn till den stora komplexiteten hos begreppet, ges av Edwards (1985:10) med följande lydelse:

Etnisk identitet innebär samhörighet med en grupp - stor eller liten, socialt dominerande eller underordnad - med vilken en individ har gemensamt ursprung. Det behöver inte föreligga någon kontinuitet över generationer vad beträffar socialisationsmönster eller kulturella egenskaper, men någon sorts gränsmarkör måste existera. Denna gränsmarkör kan utgöras av något objektivt kännetecken (språk, religion etc) eller av individens subjektiva uppfattning av grupptillhörighet eller någon kombination av dessa.

Under 1970-talet kom företeelsen etnicitet att uppmärksammas alltmer. Etiketter som *den nya etniciteten*, "the new ethnicity", "ethnic revival", myntades för att beskriva en synlig och självmedveten rörelse baserad på folkgrupptillhörighet; i stället för att som många tidigare gjort dölja sin etniska identitet blev det vanligt att stolt hålla fram den (Bennett, 1975). På svenska har termer som t.ex. *etnisk nyväckelse* (Allardt & Starck, 1981) och *nyetnisk rörelse* (Lithman, 1984) använts.

Det råder emellertid delade meningar om huruvida denna rörelse är ett uttryck för ett genuint återupplivande av etniska värden. Vissa forskare (t.ex. Gans, 1979) anser att den nya etniciteten "endast" är symbolisk och att de etniska kännetecken som kommer till uttryck, t.ex. detaljer i klädedräkten, mat och dans, ofta är ytliga - eller kosmetiska - och överensstämmer med de av den omgivande befolkningen skapade stereotyperna om gruppen i fråga. Gans resonerar främst om s.k. icke-synliga minoriteter, dvs. befolkningsgrupper som inte skiljer sig från majoriteten i hudfärg eller andra raskännetecken. Han menar att dessa etniska symboler egentligen snarare är uttryck för att minoriteten är i slutskedet av en assimilationsprocess; minoritetsmedlemmarna lever och verkar redan på majoritetens villkor och symbolerna kan användas utan att samtidigt innebära ett särskiljande levnadssätt - de innebär ingen "kostnad" för minoritetsmedlemmarna.

Andra forskare ser på fenomenet etnisk nyväckelse ur en annan synvinkel och betraktar det som en potentiellt betydelsefull politisk organisationsform på etnisk bas. Här betonas att rörelsen karakteristiskt uppstår i västerländska välfärdssamhällen (Fox, Aull & Cimino, 1978). Den kan antas vara ett svar på vissa

typiska drag i dessa samhälles sätt att fungera politiskt. Björklund (1986) pekar på följande drag:

- Den politiska sfären expanderar, dvs. marknadskrafterna spelar en mindre roll för samhällets resursfördelning, varför det blir nödvändigt att skapa politiska intressegrupperingar som förhandlingsparter till samhället/staten.
- Den traditionella politiska höger-vänster-polariseringen som organisationsbas minskar i betydelse, vilket medför nya former för politiskt deltagande (pensionärsgrupper, barnfamiljer, kvinnor, etniska grupper).
- Ideologiskt karakteriseras sådana samhällen ofta av jämlikhetstänkande, kulturpluralistiska målsättningar och tro på hög grad av självbestämmande för enskilda grupper i samhället.

De två anförda synpunkterna på den nya etniciteten förefaller ha fångat helt olika yttringar för etnicitet inom vår samhällstyp, som förmodligen kan förekomma sida vid sida och sammanvävda med varandra. I diskussionen om etnicitet och språkbevarande/språkbyte är det möjligt att peka på att skilda etniska manifestationer kan ha olika språkliga konsekvenser, något som vi återkommer till i samband med diskussionen av faktorer som påverkar språkbyte och språkbevarande.

3.3 Nationalism

Det finns ett tydligt samband mellan etnicitet och nationalism. Edwards (1985:10f) framhåller att flera av de kriterier som gäller för etnicitet också kan tillämpas på nationalism. Han påpekar att nationalism kan ses som "medveten etnicitet", som "organiserad etnokulturell solidaritet" eller att etnisk medvetenhet kan vara ett "förnationalistiskt tillstånd". Paulston (1985:31) föreslår att nationalism kan ses som "etniskt missnöje som blivit separatistiskt". Som framgår är termen nationalism liksom termen etnicitet mångtydig och svårdefinierbar. Bilden kompliceras ytterligare av att det uttrycker nationalismen tar sig i olika länder är såväl historiskt, kulturellt som samtida-socialt bestämt. Så bygger t.ex. en arabisk nationalism på andra grundvalar och förutsättningar än en afrikansk nationalism (Paulston, 1985). Paulston framhåller dock att de gemensamma dragen innefattar

- stark gruppsammanhållning
- strävan efter självbestämmande
- tillgång till eller hopp om eget territorium
- uppfattat hot från omgivande grupper
- en stark och välutbildad elit i ledningen

Vidare strävar nationalistiska grupper - i motsats till etniska grupper - inte bara eller nödvändigtvis efter jämlikhet med omgivande befolkningsgrupper, utan kan kräva helt specifika villkor för sin egen grupp.

Historiskt är det som bekant så att sambandet mellan befolkningsgrupp, språk och stat utgjorde stommen i nationalismen som ideologi - ett folk, ett språk, ett land. Detta tog sig extrema uttryck i 1800-talets ursprungligen tyska nationalistiska rörelser och givetvis ännu starkare inom nationalsocialismen, som chauvinistiskt framhöll det tyska språkets och därigenom det tyska folkets överlägsenhet. Men nationalismen var i en mer neutral tappning också drivkraften för att de politiska gränserna mellan stater skulle sammanfalla med nationsgränser. (Här upprätthålls alltså distinktionen mellan *stat* som en politiskt-administrativ enhet och *nation* som en befolkningsgrupp med gemensamt språk, gemensam kulturbakgrund och gemensamt territorium.)

För minoriteter har nationalismen i sina olika tappningar helt väsensskilda innebörder. Å ena sidan har de nationalistiska strömningarna bland majoritetsbefolkningarna inom framför allt europeiska stater inneburit en målmedveten strävan efter att skapa homogenitet och sammanhållning inom resp. lands gränser med åtföljande assimilationssträvanden gentemot minoriteter. Å andra sidan kan nationalistisk ideologi omfattas av minoritetsmedlemmarna själva i deras strävanden mot separation och självbestämmande. Mot denna bakgrund är det klart att det givna uttrycket för nationalism som förekommer i en viss minoritetskontext får skilda konsekvenser för minoritetens språkbevarande eller språkbyte.

3.4 Pluralism, assimilation och besläktade begrepp

Det finns ett stort antal termer som används för att beskriva relationen mellan en minoritet och en majoritet i ett samhälle. En anledning till denna förvirrande mångfald av termer är att relationen kan ses ur ett antal olika perspektiv; man kan vilja beskriva de två gruppernas förhållningssätt gentemot varandra, de faktiskt föreliggande förhållandena eller hur relationerna mellan grupperna utvecklas över tid. Man kan också vilja karakterisera ett helt samhälle på skalan assimilatoriskt-pluralistiskt. Vi kan här givetvis inte redovisa hela floran av termer, utan kommer i stället att ta upp och kommentera några av de mest använda begreppen.

Som Edwards (1985:103) påpekar är det vanligt att ställa termerna *pluralism* och *assimilation* mot varandra vid beskrivningar av grupprelationer. Med pluralism avses då det förhållandet att majoritets- och minoritetsgrupperna lever sida vid sida i enlighet med sina egna specifika kulturella mönster och efter sina egna målsättningar. Med assimilation avses att minoritetsgruppen upphör som befolkningsgrupp genom att den helt anammar majoritetens levnadssätt och värderingar. Denna grova distinktion bortser ifrån att det mellan dessa två ytterligheter finns flera olika typer av samexistens mellan grupper i ett samhälle. Å ena sidan finns det flera slags pluralism, å den andra får termen assimilation ofta täcka olika grader av närmande mellan minoritet och majoritet.

Graden och typen av en minoritets inlemmande i en majoritet beskrivs av olika författare från skilda aspekter. De taxonomier (systematiska kategoriuppsättningar) vi redovisar här har dels hämtats från svensk litteratur, dels från internationellt diskuterade och använda framställningar - och det finns givetvis ett starkt samband mellan dessa. Följande uppräknningar av termer utgör exempel på sådana taxonomier: *ackulturation, integration, assimilation* (Arnstberg & Ehn, 1976), *segregation, funktionell anpassning, akulturation, integration, assimilation, marginalisering* (Skutnabb-Kangas, 1986, som i och för sig här talar om minoritetsmedlemmens individuella kulturella anpassning), *kulturell pluralism, etnisk konflikt, modifierad pluralism, flerdimensionell assimilation, amalgamering, assimilation* (Driedger, 1980), *irredentism, separatism, autonomi, kommunalism, ackommodering, isolering* (Smith, 1981).

Arnstberg & Ehn avser med *ackulturation* minoritetens "funktionella anpassning till sin omgivning", huvudsakligen i materiella avseenden, samtidigt som den etniska identiteten är oförändrad. Detta motsvarar i Skutnabb-Kangas' terminologi *funktionell anpassning*. Hennes användning av begreppet *ackulturation* omfattar viss identifikation med majoritetskulturen.

Termen *integration* har på samma sätt olika innebörd hos dessa författare. Arnstberg & Ehn vill i sin användning av termen fånga det förhållandet att minoriteten inte (längre) har någon egen social organisation och att den följer majoritetens mönster för familjeliv etc. Skutnabb-Kangas använder termen *integration* för att beteckna en relation där minoritetsmedlemmarna omfattar både minoritetens och majoritetens levnadssätt och värderingar i en ny unik sammansmältning. *Assimilation* innebär i båda beskrivningarna ett fullständigt identitetsbyte. Skutnabb-Kangas talar också om ett direkt känslomässigt förkastande av minoritetsvärderingar.

Skutnabb-Kangas' termer omfattar två tillägg i förhållande till Arnstbergs & Ehns uppsättning, nämligen *segregation* och *marginalisering*. Betydelsen hos segregation, åtskildhet, motsvarar vardagsspråkets användning av ordet. *Marginalisering* (begreppet från Park, 1928) innebär minoritetsmedlemmarnas uppgivande av eller brist på kunskap om den gamla kulturens normer och värderingar samtidigt som man inte blir accepterad i majoritetskulturen och således inte ges tillfälle att socialiseras in i denna. Marginalisering uppträder således som en möjlig följd av påtvingad segregation från majoritetens sida. Påtvingad segregation behöver givetvis inte leda till marginalisering, eftersom minoriteten här, liksom vid frivillig segregation, kan fortsätta att leva i enlighet med traditionella normer och värderingar.

Både Arnstberg & Ehn och Skutnabb-Kangas ser sina resp. taxonomier som en beskrivning av en möjlig inlemmandeprocess mot slutgiltigt identitetsbyte, där den enskilda minoritetsgruppen eller minoritetsmedlemmen inte behöver genomgå samtliga stadier i anpassningsprocessen - eller ens påbörja den som fallet är vid segregation.

Driedgers taxonomi innebär inte på samma tydliga sätt en beskrivning av inlemmandeprocessen utan identifierar ett antal möjliga relationer som kan förekomma mellan majoritet och minoritet, men överlappar givetvis på många punkter med de ovan beskrivna terminologierna. Driedger poängterar vissa dimensioner

utöver dem vi redan beskrivit och tar således ytterligare ett steg i nyanserad behandling av de komplexa grupprelationer som kan förekomma. Termen *assimilering* motsvarar i sin innebörd vad vi tidigare varit inne på, och termen *amalgamering* liknar vad Skutnabb-Kangas kallar för integration. Skillnaden är att amalgamering står för att både minoritet och majoritet förändras genom kontaktsituationen, dvs. detta är en beskrivning av vad vi brukar kalla den amerikanska smältdegelsprocessen. *Flerdimensionell assimilering* tar fasta på det förhållandet att assimilering inte försiggår i samma takt och på samma sätt med avseende på alla livets sfärer. T.ex. behåller minoritetsgrupper fler etniska drag i den privata sfären än i offentliga sammanhang. *Modifierad pluralism* innebär att minoriteten utmärker sig etniskt genom specifika drag som egentligen inte har rötter i gruppens kulturella bakgrund utan som har uppstått i kontaktsituationen. Ett välbekant exempel utgör nordamerikanska indianers bruk att använda fjäderbeprydda huvudbonader som etnisk markör, något som ursprungligen var begränsat till vissa stammar. I motsättning till detta finner vi *kulturell pluralism* som beskriver en situation där minoriteten bevarar och utvecklar sina egna traditionella levnadssätt i stort sett oberoende av majoritetskulturen. Med termen *etnisk konflikt* beskrivs en situation där förhållandet mellan minoritet och majoritet är fientligt.

Smiths terminologi innebär framför allt ett annat perspektiv på pluralistiska samlevnadsrelationer. Termerna *ackommodering*, *kommunalism* och *autonomi* syftar på olika grader av självbestämmande som en minoritet kan sträva efter för sitt deltagande i majoritetssamhället. Mot dessa strategier har vi *separatism* som kan vara kopplad till *irredentism*, dvs strävan till återföreande av en geografiskt eller på annat sätt splittrad minoritet.

Termen *pluralism* används inte bara för att beteckna den sorts relation mellan befolkningsgrupper som vi talat om ovan. Den kan också stå för en ideologi som ett samhälle kan omfatta eller sträva mot. Det finns givetvis ett samband mellan dessa två sammanhang för termen pluralisms användning. T.ex. kan ett samhälle vara pluralistiskt på så sätt att de befolkningsgrupper som finns inom samhället i fråga var och en efter eget gottfinnande "tillåts" bevara sina traditionella värderingar och levnadsmönster. Man kan här tala om *kulturellt pluralistiska samhällen* eller, med en annan term, om *flerkulturella samhällen*. I den politiska debatten är det ofta pluralism av denna typ som avses.

Som Bullivant (1984) påpekar, är det emellertid tveksamt om en kulturell pluralism egentligen kan förverkligas. Han menar att det är nödvändigt att minoriteten besitter egna institutionella medel, dvs. politiska organ för självbestämmande, egna skolor etc. för att samhället skall kunna förverkliga en genuin pluralism, s.k. *strukturell pluralism*. Emellertid, påpekar han, skulle en sådan typ av pluralism kunna komma i konflikt med de flesta staters strävan efter nationell enhet eller leda till ogynnsam konkurrens mellan etniska grupper som uppnått högre resp. lägre grad av självbestämmande.

Bullivant påpekar vidare att många staters generösa inställning till kulturell pluralism inte är förpliktigande, och att den snarare är att se som en strategi för att hantera minoritetens missnöje och därmed bevara *status quo* i maktbalansen. En liknande tanke framförs av Foster & Stockley (1984), som utifrån en analys av den australiensiska debatten om efterkrigstidens invandring och arbetsmarknad hävdar att tal om pluralism enbart fungerar som ett politiskt-retoriskt instrument utan praktiska konsekvenser.

Denna inställning illustrerar en på senare tid ganska vanlig ståndpunkt som naturligtvis inte står oemotsagd. Andra författare menar att ett flerkulturellt samhälle i verklig bemärkelse är helt möjligt att åstadkomma (Smolicz, 1980).

De skilda relationer som faktiskt föreligger mellan etniska grupper i ett samhälle och majoritetens ideologiska ställningstagande i förhållande till pluralism/assimilation har, som vi skall se, olika konsekvenser för möjligheterna till en minoritets språkbevarande.

Das ist die erste Seite des Buches, die ich gelesen habe. Ich finde es sehr interessant, dass der Autor hier schon auf die Wichtigkeit der Sprache eingegangen ist. Er sagt, dass die Sprache nicht nur ein Mittel zur Kommunikation ist, sondern auch ein Spiegelbild der Kultur und der Gesellschaft ist. Das finde ich sehr tiefgründig. Ich werde das Buch weiter lesen und mich über die weiteren Gedanken des Autors freuen.

In der zweiten Seite geht es weiter um die Rolle der Sprache in der Literatur. Der Autor argumentiert, dass die Sprache in der Literatur oft über den reinen Informationsaustausch hinausgeht und eine ästhetische Funktion erfüllt. Er zitiert einige Beispiele aus der Literaturgeschichte, um seine These zu belegen. Ich finde diese Beispiele sehr überzeugend und werde sie mir genauer anschauen.

Die dritte Seite des Textes beschäftigt sich mit der Frage, wie die Sprache die Identität eines Menschen prägt. Der Autor behauptet, dass die Sprache, die wir sprechen, unsere Sichtweise auf die Welt beeinflusst und somit auch unsere Identität mitbestimmt. Diese These finde ich sehr faszinierend und werde sie in den nächsten Kapiteln des Buches verfolgen.

Die vierte Seite des Textes enthält eine Zusammenfassung der bisherigen Überlegungen. Der Autor fasst die wichtigsten Punkte zusammen und weist auf die Zusammenhänge zwischen den verschiedenen Aspekten der Sprache hin. Ich finde diese Zusammenfassung sehr hilfreich, um den Überblick zu behalten und die zentralen Thesen des Textes zu verstehen.

4 SPRÅK OCH SPRÅKANVÄNDNING

För att kunna diskutera och kartlägga språkbyte och språkbevarande behöver man ha tillgång till en begreppsapparat, med vilken man kan beskriva de språkliga förhållanden som är för handen i en given minoritetssituation. Man har här behov av begrepp på olika nivåer, både sådana som gäller språket som strukturellt och instrumentellt fenomen och sådana som gäller sociala aspekter på språk och språkanvändare. I det följande presenteras som en bakgrund till den vidare diskussionen om språkbyte och språkbevarande några centrala språkliga begrepp.

4.1 Språk och språkstruktur

Uppgifter om antalet språk som talas i världen varierar starkt från en försiktig uppskattning på 2 700 (Malmberg, 1964:154) till ca 5 000 (Laponces, 1987:6). Laponce' uppgift speglar den i dag allmänt rådande uppfattningen. En anledning till att det är omöjligt att ange exakta siffror för världens språk sammanhänger med svårigheterna att avgöra vad som är olika språk. Vi kommer att närmre gå in på detta problem längre fram (s. 000), men först några ord om vad som är karakteristiskt för mänskliga språk.

Alla mänskliga språk är uppbyggda enligt samma komplexa principer och har samma förmåga att uppfylla sina varierade funktioner, även om språken skiljer sig starkt åt i sina uttrycksformer. Ett språks uppbyggnad kan beskrivas som ett system av enheter på ett antal sammanlänkade nivåer. Det är dels frågan om ljudenheter (konsonanter, vokaler och prosodiska element som betoning, intonation och längd), dels större enheter som i sig är uppbyggda av ljud och som har en särskild betydelse (ordstammar, ändelser och andra ordbildningselement, eller med en gemensam term *morfem*). Denna strukturering på två plan kallas för språkets *dubbla artikulation*. Ett språks ljudenheter kombineras på ett givet sätt enligt s.k. *fonotaktiska regler*. Utöver detta finns det särskilda regelbundenheter i hur morfemen sätts samman till ord (morfologi) och satser (syntax) i ett system av *grammatiska regler*. Utöver de fonologiska och grammatiska systemen innefattar ett språk också ett *lexikon* eller ordförråd. I varje ord finns information om hur ordet låter, dvs. vilka ljudelement det är

uppbyggt av, vad det betyder, hur det kan böjas och hur det kan kombineras med andra ord till satser.

Förutom detta, som tillsammans ibland benämns *den språkliga koden*, finns det ett system av normer för hur språket används och utformas i konkreta kommunikationssituationer, språkets s.k. *pragmatiska regelsystem*.

Även om det som bekant finns stora skillnader mellan språk på alla tänkbara nivåer, varierar de inte hur mycket som helst. Det finns vissa begränsningar som samtliga språk håller sig inom. Sådana regelbundenheter i hur språk kan vara uppbyggda beskrivs i s.k. *språkliga universalier*. Många sådana språkliga universalier kan formuleras som s.k. *implikationer*. Man vet t.ex. att *om* språkljuden b, d och g förekommer i ett språk, så finns också deras tonlösa motsvarigheter, dvs. p, t resp. k. Det finns alltså språk som har bara p, t, k men inte språk som har bara b, d, g. (För vidare information om språks uppbyggnad, se Linell, 1978, där en fyllig introduktion till mänskliga språks karakteristika ges. En lättfattlig introduktion till ämnet språkliga universalier finns i Andersson, 1987.)

4.2 Språkfunktioner

Språk används i olika *funktioner*. Olika kategoriseringar och sammanställningar av dessa har presenterats i litteraturen, men för våra syften kan de grovt delas in i tre huvudkategorier: *kommunikationsmedel*, *tankeredskap* och *medel för social organisation* (jfr Linell, 1978). Som kommunikationsmedel tjänar språket till att överföra information, uttrycka känslor och styra andras beteende. Man brukar här tala om språkets *informerande*, *expressiva* resp. *direktiva* funktion. När språket används som tankeredskap, hjälper det individen att varsebli, tolka och konstruera verkligheter (*referentiell* och *heuristisk* funktion) samt i tänkande, problemlösning, uppmärksamhet och styrning av det egna handlandet (*kognitiv* funktion). När språket används för social organisation, reglerar det relationerna mellan gruppmedlemmarna och blir en symbol för social identitet genom att markera grupp-tillhörighet (socioekonomisk grupp, ålders-, köns-, yrkesgrupp, etnisk grupp). Man kan anta att språkets skilda funktioner spelar olika stor roll inom olika kulturer.

Utöver de nämnda tre kategorierna, har språket ytterligare en viktig funktion i att vara *kulturskapande* och *kulturbevarande*.

Språket gör det möjligt för en grupp att vidarebefordra sin kultur från generation till generation både genom muntlig tradering och genom skriftlig dokumentation.

4.3 Universalism och relativism

Frågan om de olika särspråkens relation till en utomspråklig verklighet och huruvida olika språk påverkar talarnas perception av verkligheten är en av de punkter som den lingvistiska, antropologiska och psykologiska forskningen har debatterat under århundraden (angående denna debatt, se t.ex. Malmberg, 1977:153; Linell 1978; Fishman, 1982; Mühlhäusler, 1986). På var sin sida av debatten står *universalister* och *relativister*.

Universalisternas ståndpunkt är i huvudsak att eftersom det mänskliga språkets karaktär till stor del är biologiskt bestämd, så kan man vänta sig få variationer i hur språket återspeglar verkligheten; de företeelser som språket har namn för och de distinktioner som görs med hjälp av grammatiska kategorier är bestämda av hur människan med sina sinnesorgan, oberoende av språket uppfattar verkligheten. Relativisterna å andra sidan framhåller att språken uppvisar stora skillnader och menar att människans perception av omvärlden i stor utsträckning är bestämd av vilket språk hon talar, dvs. vilka kategoriseringar det enskilda språket tillhandahåller (den s.k. Sapir/Whorf-hypotesen, efter de amerikanska språkantropologerna Benjamin Lee Whorf och Edward Sapir, som tidigt formulerade dessa tankegångar). Det finns alltså enligt denna tanke ingen neutral språkoberoende verklighet, utan verklighetstolkningen måste relateras till enskilda språk.

Det har visat sig vara mycket svårt att finna klara bevis för riktigheten i resp. ståndpunkt, vilket beror på att företrädarna har olika teoretiska utgångspunkter och olika krav på vad som utgör evidens för ett antagande. Det är sannolikt så att båda positionerna tar fasta på egenskaper som språket faktiskt har. Eftersom alla språk uppvisar mycket stora likheter i sin uppbyggnad och eftersom det således går att fastställa språkliga universalier, dvs. grundprinciper som alla språk följer, finns det en del sanning i universalisternas ställningstagande. Men på motsvarande sätt kan relativisterna få stöd för sitt ställningstagande. Språk skiljer sig nämligen åt i vilka kategorier de obligatoriskt uttrycker. Liksom vi i svenskan måste ta ställning till species för varje

nominalfras vi yttrar (grovt exemplifierat, om det skall vara bestämd eller obestämd form på substantivet, *huset* eller *ett hus*), så är det lika obligatoriskt att t.ex. i språket *aiwo* som talas på S:ta Cruz uttala sig om alla nämnda föremåls användbarhet resp. värdelöshet genom olika ändelser på substantivet (Wurm, 1983). Eftersom språk är just kulturella artefakter - samhällen skapar de språk de behöver - så skiljer sig språken särskilt i sådana kategorier som betecknar kulturspecifika företeelser.

Det har visat sig svårt att belägga om skillnaderna mellan språk gör att talarna uppfattar verkligheten på olika sätt. Den långtgående hypotes som innebär att människan inte *kan* uppfatta företeelser i omvärlden, som språket inte har omedelbara uttrycksmedel för, förefaller inte hållbar. Människor kan ju mycket väl göras uppmärksamma på distinktioner som det inte är obligatoriskt att uttrycka i deras eget språk (jfr exemplet ovan). En rimligare version av hypotesen är, att talare har *lättare* för att uppfatta distinktioner som görs regelmässigt i det egna språket, dvs. deras verklighetsuppfattning *påverkas* men är ej *bestämd* av vilket språk de talar. Även denna svaga version av Sapir/Whorf-hypotesen ger vid handen att olika språk delvis ger sina talare olika bilder av verkligheten.

4.4 Språkliga varieteter (språk, dialekt, sociolekt, register)

Begreppen *språk* och *dialekt* är sällan problematiska i vardagslag. De flesta människor har ofta anledning att använda dessa ord, och det råder i allmänhet ingen tvekan om vad som avses i det enskilda fallet. Det finns emellertid situationer då det kan vara svårt att avgöra om man har att göra med ett språk eller med en dialekt. Någon skulle t.ex. kunna påstå: "Svenska och norska är ju två språk, men egentligen skulle man kunna betrakta dem som dialekter av samma språk." Denna person tycks anta att olika språk inte är ömsesidigt förståeliga och eftersom en svensk och en norrman brukar förstå varandra, kan inte svenskan och norskan vara olika språk. Samtidigt vet han att de betraktas som olika språk.

Exemplet visar att det finns olika sätt att definiera språk och dialekter. Som en utgångspunkt kan vi välja att beteckna alla på något sätt avgränsade språkliga system, vare sig dessa är officiella språk, standardspråk, dialekter eller sociolekter med termen *språklig varietet*. Detta underlättar den fortsatta fram

ställningen samtidigt som det understryker den principiella likheten mellan de olika typerna av varieteter.

Det vanligaste kriteriet för att avgöra om två varieteter skall kallas för dialekter eller för språk är *ömsesidig förståelse*: Om talarna av de två varieteterna förstår varandra, anses de vara dialekter av samma språk. Kriteriet är användbart i en viss utsträckning, men ofta utpekar det som dialekter två varieteter som vi skulle vilja kalla språk, som i exemplet med svenska och norska ovan. Kriteriet ömsesidig förståelse är också problematiskt på andra sätt. Dels finns det olika grader av ömsesidig förståelse, vilket gör att man får svårigheter med att avgöra när förståelsen skall anses vara så dålig, att man har att göra med ett annat språk och inte med en annan dialekt. Dels behöver förståelsen inte vara reciprok. En svensk talare från Österlen kan mycket väl tänkas förstå en talare från Dalarna, medan det motsatta inte behöver gälla. I vilken utsträckning talare av olika varieteter förstår varandra hänger till stor del samman med viljan till förståelse, men också i vilken omfattning man är van vid att höra talare av den andra varieteten. Det är också så, att det ofta inte finns några skarpa gränser mellan dialektala varieteter utan övergångarna är successiva. Detta för med sig att talare av olika varieteter kan vara mer eller mindre avlägsna från varandra i sin språkanvändning.

Ömsesidig förståelse gäller inte heller i situationer som den kinesiska, där man talar om olika dialekter av kinesiska, trots att varieteterna i t.ex. Shanghai och Peking inte alls är ömsesidigt förståeliga. Anledningen till att dessa varieteter ändå betraktas som dialekter är dels att de är förbundna med varandra genom att ha ett gemensamt skriftspråk, dels genom att de innesluts i samma politiska enhet. I det svensk-norska fallet gäller exakt omvända förhållanden. Kriteriet om ömsesidig förståelse skulle säga att svenska och norska är två dialekter av samma språk, men genom att varieteterna är officiella språk i två olika stater och har olika skriftspråk, betraktas de ändå som olika språk.

Svårigheter uppstår också när det gäller att avgöra var de geografiska gränserna mellan olika dialekter går. Språkvetare brukar göra sådana bedömningar utifrån hur enskilda språkliga varianter (t.ex. en växling mellan olika uttalsvarianter av r-ljudet i svenskan eller mellan olika former på bestämdhetsändelsen, *huset - huse*) fördelar sig geografiskt. Gränserna mellan olika dialekter anses ligga där flera sådana språkliga skiljelinjer

(*isoglosser*) ligger. Problemet är att dessa isoglosser ofta inte sammanfaller. I själva verket kan man inte dra upp gränser mellan olika dialekter på något absolut sätt dels på grund av de successiva övergångarna som vi nämnt ovan, dels på grund av att man kan tala om dialekter inom dialekterna i flera lager; det är godtyckligt hur fingraderat man vill betrakta skillnaderna.

Som Hudson (1980) påpekar, finns det en tvetydighet i termen dialekt. Å ena sidan talar man om dialekt i motsättning till standardspråk. Vid en sådan användning betraktas alltså t.ex. rikssvenskan som ett språk, medan övriga varieteter av svenskan är dialekter. Språk och dialekt skiljer sig här främst i *prestige*, men också genom att språket har en standardiserad skrift, normerad grammatik etc. Å andra sidan kan man betrakta alla varieteter inom ett språk inkl. standardspråket som olika dialekter. Vid denna användning kommer språk och dialekt att skilja sig åt i *storlek*, genom att språket omfattar allt som förekommer i de olika dialekterna. Den senare användningen är den som oftast förekommer i modern lingvistisk litteratur, medan den förra nog är en mer utbredd uppfattning bland lekmän.

Det är inte bara geografiskt åtskilda grupper som använder olika varieteter av ett och samma språk. Den språkliga variationen speglar också andra gränsdragningar i ett samhälle. Sålunda förekommer socialt betingade varieteter, s.k. *sociolekter*, som har en distribution som följer talarnas socioekonomiska status. Liksom när det gäller dialekter finns det inga skarpa gränser mellan sociolekterna. Storleken på de sociolektala skillnaderna anses spegla graden av socioekonomisk variation i samhället. Den språkliga variationen i ett samhälle beror också på att avgränsade ålders- eller yrkesgrupper utvecklar sina resp. varieteter, dvs. olika typer av gruppsspråk, t.ex. ungdomsspråk, läkarjargong o.d.

Ytterligare en dimension längs vilken språket kan variera är grad av formalitet. Individerna anpassar sitt språk till givna situationsbetingelser på så sätt att de använder olika ord, uttalsnormer och syntaktiska vändningar i olika sammanhang. Särskilt tydliga skillnader i utnyttjandet av sådana s.k. *register* kan märkas när vuxna människor talar med andra vuxna resp. med barn, men växling mellan olika register sker mellan alla typer av samtalssituationer.

Det har framgått av vår diskussion att fenomen som språk och dialekt är svårdefinierbara. Det är helt enkelt omöjligt att finna objektiva kriterier för att avgränsa givna instanser av olika

varieteter. Anledningen till detta är att dessa begrepp inte enkelt motsvarar någon objektiv verklighet; de är egentligen teoretiska och sociopolitiska konstrukter som är starkt beroende av den språksyn som förekommer i västerländska samhällen. Mühlhäusler (1986) ger en tankeväckande beskrivning av vad som händer när två olika samhällstyper med helt olika språksyn kommer i kontakt med varandra. Hans exempel gäller den västerländska kolonialiseringen av Söderhavsoarna under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet.

Före européernas ankomst förelåg en omfattande språklig heterogenitet med på vissa håll ett mycket stort antal "språk" som vart och ett talades av få personer. Ett av de kvarvarande exemplen på detta förhållande utgörs av Papua Nya Guinea, där ca 760 språk (ungefär en sjundedel av alla världens språk) talas av en befolkning på 3 miljoner invånare. Det största språket, *enga*, talas av 200 000 personer, men många talas av grupper på under 1 000 personer. Situationen var med all säkerhet ännu mer språkligt heterogen i början på detta sekel. Detta medförde att utbredd flerspråkighet förelåg bland befolkningarna och att det utvecklades kontaktspråk för handel och umgänge mellan byarna. Hela språksituationen skulle från vår synvinkel kunna karakteriseras som flytande. I flertalet fall användes inte språk som gruppidentifierande symbol. Det förekom t.ex. att grupper som talade samma språk ändå krigade mot varandra. Man hade heller inga gemensamma föreställningar om vissa varieteters absoluta överlägsenhet. Denna beskrivning hos Mühlhäusler grundar sig på skriftliga rapporter från missionärer och andra västerländska besökare, men en liknande situation kan fortfarande studeras i vissa delar av Papua Nya Guinea.

Den språkliga heterogeniteten som mötte kolonistörerna var enligt deras språksyn högst oekonomisk. Den skapade problem för deras administration och hindrade effektiv missions- och utbildningsverksamhet. På detta problem fann de intresserade två lösningar. Den ena var att försöka införa bruket av kolonialmaktens språk. Det andra var att - särskilt för missionsverksamheten - försöka normera och i skrift kodifiera existerande språk. Praktiskt innebar detta att godtyckliga snitt av ett språkligt kontinuum abstraherades och kodifierades i grammatikor och ordböcker. Resultatet var att de varieteter som valts för beskrivning fick status av språk, medan näraliggande varieteter blev betraktade som dialekter med åtföljande prestigeskillnader. Den västerländska språksynen överfördes därmed på de infödda

befolkningarna som började anpassa sig språkligt till den "riktiga" varieteten. Mühlhäusler redogör för ett tragikomiskt exempel, där den beskrivna varieteten i själva verket egentligen var beskrivarens egen ofullkomliga version av ett papuanskt språk, som sedan blev normgivande för den infödda befolkningens användning av en prestigevarietet.

En konsekvens av att den västerländska språksynen på detta sätt övertogs var att de talare som på dialektkontinuet låg nära en viss standardiserad varietet kom att ytterligare närma sig denna och därmed samtidigt fjärma sig från de talare som låg längre bort på kontinuet. Detta har sedan fört med sig att den ömsesidiga förståelse som förelåg inom hela kontinuet bröts.

4.5 Talgemenskap

Vi har konstaterat att språkbyte innebär, att en minoritetsgrupp överger sitt eget språk till förmån för ett majoritetsspråk. Man skulle kunna beskriva detta så, att minoriteten upphör som talgemenskap och går upp i en annan talgemenskap. Innebörden i begreppet *talgemenskap* kan förefalla självklar, men även denna term hör till dem som används i flera olika betydelser. Hudson (1980) har sammanställt ett antal definitioner av talgemenskap som föreslagits av lingvister och antropologer. Följande uppräknings utgör ett urval av dessa:

- 1) En talgemenskap består av alla människor som använder ett givet språk (eller en given dialekt).
- 2) En talgemenskap består av en grupp människor som kommunicerar språkligt inbördes.
- 3) En talgemenskap utgörs av en grupp människor som delar samma språkliga repertoarer, normerna för hur dessa skall användas och som interagerar språkligt ofta och regelbundet.
- 4) En talgemenskap föreligger bland talare som omfattar samma attityder till språkliga varianter. Dessa attityder visar sig antingen i individernas eget sätt att använda språket eller i deras värderingar av språkliga varianter.

Det finns också författare som lägger vikt vid att talarna skall ha *gemensamt ursprung*, dvs. tala språket eller dialekten som sitt

förstaspråk för att de skall tillhöra en talgemenskap (Fishman, 1972). Vidare förekommer *självidentifikation* som kriterium, dvs. talarna skall uppfatta sig själva som medlemmar av talgemenskapen. Corder (1973) ger följande definition med tillhörande kommentar: "En talgemenskap består av individer som uppfattar sig själva som talare av samma språk; inga andra karakteristika behöver förekomma."

Det är uppenbart att definitionerna 1 - 4 ovan avgränsar olika slags grupper; de gör heller inga anspråk på att definiera samma företeelse. Enligt den första definitionen skulle t.ex. alla människor i världen som talar engelska tillhöra samma talgemenskap.

Den andra definitionen lägger vikt vid att medlemmarna i talgemenskapen kommunicerar med varandra. Om detta sker medelst ett gemensamt språk får en underordnad betydelse; det kan finnas mer än ett språk i en sådan talgemenskap. Definitionen täcker alltså - liksom de följande definitionerna - både enspråkiga och tvåspråkiga samhällen.

Definition nummer 3 tar fasta på att det föreligger stor variation i hur språket i en talgemenskap används, men att medlemmarna i talgemenskapen hålls samman genom att dela normerna för hur de språkliga repertoarerna skall användas. Enligt denna definition hör t.ex. indiska och brittiska talare av engelska till olika talgemenskaper, eftersom deras sätt att använda samma språkliga verktyg skiljer sig åt.

Nummer 4 lägger särskild vikt vid de i talgemenskapen ingående talarnas attityder till språkliga varianter, t.ex. ett visst uttal eller användningen av vissa för gruppen specifika ord. Är man medlem av en viss talgemenskap, har man en klar känsla för vad som är ett "lämpligt" språk för en viss talare i ett givet sammanhang. Denna definition avgränsar talgemenskaper av relativt begränsad storlek. Det kan röra sig om en grupp individer inom ett visst område som hör till en viss social grupp (baserad på ålder, yrke, kön eller socialgruppstillhörighet).

De genomgångna definitionerna rör sig som vi sett omkring existensen av gemensamt språk, interaktion, gemensamma normer för språkanvändning och gemensamma attityder till språkliga varianter.

En definition som innefattar flera av de ovanstående aspekterna och som i likhet med andra nu ofta förekommande definitioner fångar begreppets användning i aktuell sociolingvistisk litteratur, ges av Boyd (1985) (vars definition vi här fyllt ut, för att den skall bli tydligare när den tagits ut ur sitt sammanhang - innebörden bör ändå vara korrekt återgiven).

TALGEMENSKAP: En grupp som idealiskt uppfyller vart och ett av följande karakteristika:

- I. Gruppen har en gemensam språkvarietet, gemensamma normer för språkbruk och gemensamma värderingar av den egna och andra varieteter. Språket eller varieteteten skall vara förstaspråk för åtminstone några medlemmar i talgemenskapen.
- II. En individ skall själv uppfatta sig som medlem av en talgemenskap, men också uppfattas av andra medlemmar som tillhörande denna gemenskap.
- III. Regelbunden personlig kontakt mellan gruppmedlemmarna.

Boyd's punkt III, där talgemenskapen snävrar in starkt genom kravet på regelbunden personlig kontakt, är kanske det mest speciella med denna definition.

Talgemenskap kan alltså i olika sammanhang betyda allt från alla människor som talar ett visst språk till en mycket liten grupp individer som har personlig kontakt med varandra. Valet av definition är beroende av det sammanhang i vilket termen används. Det finns två aspekter på talgemenskap som är viktiga i språkbytes-/språkbevarandesammanhang, men som de definitioner vi hittills diskuterat inte beaktar. Den första gäller situationer där ett språk är på väg att försvinna på grund av en minoritets språkbyte. I sådana situationer brukar det finnas ett antal talare som inte fullt ut behärskar minoritetsspråket - som t.ex. förstår, men inte aktivt använder språket - och som också kan ha flyttat ut i majoritetssamhället. Dorian (1982) diskuterar talgemenskaps-tillhörigheten för sådana individer och exemplifierar med talare av gaeliska i East Sutherland, som behärskar språkets syntax och uttal dåligt och har ett begränsat ordförråd. Sådana talare kallar hon "semitalare" och anmärker att de, sin bristande språkfärdighet till trots, ändå uppfattas och uppfattar sig själva som fullvärdiga medlemmar av talgemenskapen. Anledningen till detta är att dessa s.k. semitalare med sina begränsade språkliga medel

ändå fungerar kommunikativt tillfredsställande genom att de behärskar de sociala normerna för språkanvändning.

När det gäller språk som är på väg att försvinna, kan man vidare notera, att de på grund av sin begränsade användning reduceras i fråga om varieteter, stilistiska register o.d. Detta har till följd att attityder till varianter i språket i sådana sammanhang inte är lika samstämmiga, varför de ej kan användas som kriterium för att avgränsa talgemenskapen (Dorian, 1982).

För det andra utgår de diskuterade definitionerna från befintliga talgemenskaper som talar relativt välavgränsade språk. Men det är också så att nya talgemenskaper ständigt håller på att utvecklas, och få talgemenskaper är stabila. Nya talgemenskaper uppstår i samband med att nya språk utvecklas, t.ex. i före detta kolonialsamhällen som på grund av inre splittring tvingas utveckla ett nytt gemensamt språk, ett *kreolspråk*, ur ett rudimentärt kontaktspråk, s.k. *pidginspråk* (se nedan, s. 000). Detta sker genom en långvarig process som innebär att individerna genom interaktion utvecklar specifika normer och fokuserar på språkliga drag som tillsammans får status av ett gemensamt språk (Le Page & Tabouret-Keller, 1985).

4.6 Sociala nätverk

Om man skall beskriva den språkliga variationen inom en större talgemenskap, har det visat sig fruktbart att fastställa vilka sociala kontakter som förekommer mellan medlemmarna i talgemenskapen (Milroy, 1980). Genom att studera varje individs kontakter med varje annan individ kan man beskriva de *sociala nätverk* som förekommer inom gruppen. De enskilda medlemmarnas användning av språket kan då sättas i samband med i vilken grad de är påverkade av andra talare i det sociala nätverket och sålunda anammar olika normer för språkligt beteende. Trycket att bete sig på samma sätt som övriga individer i den närmaste omgivningen blir bestämmande för hur språket används; ju tätare kontakter man har inom ett nätverk, desto mer likriktat blir språket. Detta är en av förklaringarna till att inte alla individer i ett samhälle går över till att använda dess standardspråk, trots att detta har prestige (Trudgill, 1974).

I ett tvåspråkigt samhälle kan interaktionsmönstret för resp. språk beskrivas med hänvisning till sociala nätverk. Det kan då

framgå att språken används i interaktion med individer som tillhör olika kategorier. Ett vanligt fall är att minoritetsspråket används med familjemedlemmar och nära vänner, medan majoritetsspråket används med arbetskamrater, myndighetspersoner etc.

4.7 Officiella språk, nationalspråk, standardspråk

Språk kan ha skilda funktioner i ett samhälle. Det finns ett samband mellan vilka sådana samhällsfunktioner språket har och vissa egenskaper som det uppvisar. Fasold (1984) resonerar om dessa samband mellan funktion och egenskaper: För att ett språk skall kunna vara *en stats officiella språk* krävs att det har en hög grad av standardisering och att det används i alla politiska och administrativa sammanhang, såväl i tal som i skrift och att standardvarieteteten behärskas av en stor grupp utbildade medborgare.

För att fungera som *nationalspråk* för en befolkningsgrupp, vilken inte nödvändigtvis behöver vara en statsbärande befolkningsgrupp, måste språket behärskas av en stor del av befolkningen, det måste ha utbredd användning i vardaglig kommunikation och utgöra en symbol för etnisk eller nationell identitet. Samtidigt måste det finnas en viss grad av standardisering för att språket skall uppfattas som ett "riktigt" språk och alltså kunna hävda sig som ett potentiellt officiellt språk i en stat eller annat autonomt område. Viktigt för ett språks nationella symbolvärde är kopplingen till ett ärofyllt förflutet.

Termerna *officiellt språk* och *nationalspråk* används ofta om varandra för att beteckna enskilda länders i lag stadfästa språk. En praktisk distinktion är den som gjorts ovan mellan termerna, där alltså stater har officiella språk och nationer, som inte nödvändigtvis är stater, har nationalspråk.

För att kunna fungera som *undervisningsspråk* och vara föremål för *modersmålsundervisning*, måste språket ha utvecklats till en hög grad av standardisering. Dessutom måste det förstås finnas utvecklade läromedel etc. på det aktuella språket för att dessa verksamheter skall vara möjliga.

Vi har i det ovanstående använt begreppet *standardspråk* som om detta vore ett oproblematiskt begrepp. Det är emellertid värt att påpeka att standardspråk utvecklas i bestämda sociopolitiska kontexter för att fylla vissa syften. I samhällen av vår typ med

lång skriftspråkstradition och med århundraden av språkstandardisering bakom sig, tas existensen av ett standardspråk i så hög grad för given, att språkanvändarna inte reflekterar över det faktum att standardspråket är en artificiell produkt. Standardspråket har skapats och utvecklats genom språkplanerande och språkvårdande åtgärder i samhället. Normerna för standardspråkets ordböjning, syntax, ordförråd, stavning etc. har fastställts i preskriptiva grammatikor och ordböcker, i många länder på initiativ av politiskt tillsatta organ som språkakademier eller språknämnder.

Förutom att det finns uppenbara praktiska fördelar med ett utvecklat standardspråk, har standardspråket en viktig funktion i att tjäna som symbol för en befolkningsgrupp. I synnerhet för statsbärande talgemenskaper tas det som en självklarhet att ett standardspråk måste finnas, och ofta förknippas "det rena" standardspråket intimt med en befolkningsgrupps historia, särskilt i äldre stater. Symbolvärdet ligger i att språket förenar talarna och markerar deras oberoende av och avgränsning mot andra stater.

Ett standardspråk skapas genom ett antal olika åtgärder. Haugen (1966) föreslår följande komponenter i tillblivelsen av ett standardspråk: *selektion, kodifiering, funktionselaborering* samt *acceptering*. I *selektionsfasen* väljs en viss varietet eller ett antal varieteter som grund för standardspråket. Detta val baseras på politiska ställningstaganden och sker i allmänhet på grundval av icke-språkliga överväganden. I allmänhet väljs den varietet som talas där det politiska maktcentret finns, men det kan också finnas andra överväganden som t.ex. i fallet med nynorskan som skapades på grundval av traditionella norska dialekter i opposition mot maktcentrets danskpåverkade varietet. (Detta förklarar förekomsten av två standardspråk i Norge.)

Kodifiering - eller *standardisering* - innebär att standardspråket får en i skrift befast norm (grammatikor, ordböcker, stavningsregler). Standardspråkets skriftliga form blir efter hand konservativ i förhållande till det talade standardspråket som genomgår normala förändringsprocesser. Förändringar i skriftspråket åstadkoms successivt genom att användarna spontant låter skriftspråket följa det talade språkets förändringar eller - särskilt när det gäller hårt kodifierade delar som stavningsnormer - genom reformer som genomförs av de språkvårdande organen.

Med *funktionselaborering* avses det förhållandet att ett standardspråk vidgar sina användningsområden till att omfatta först och främst alla offentliga sfärer (parlament, domstolsväsende, utbildning, forskning etc.). För att möjliggöra detta krävs att språket anpassas till behoven inom dessa olika fält. Det krävs både en utveckling av ordförrådet, ofta för att täcka t.ex. vetenskapliga och administrativa begrepp, sk. *modernisering*, och en ökning av språkets stilistiska flexibilitet.

Ett språks status som standardspråk är också beroende av i vilken grad talarna accepterar det som sådant, *accepteringen* av språket. Talarnas förmåga att använda standardspråket är beroende av att de får en tillräckligt omfattande utbildning i det; detta förutsätter en flerårig modersmålsundervisning för alla medborgare, något som de västliga nationalstaterna är angelägna att tillhandahålla.

Det kan förefalla som om skillnaden mellan standardspråk och andra varieteter är en absolut dikotomi. I själva verket kan standardspråk ha kommit olika långt i sin utveckling, varför man kan se övergången mellan standardspråk och andra varieteter som ett kontinuum. Kloss (1968) skiljer på sex olika grader av standardisering från fullständig till obefintlig. Här återges efter Fasold (1984) fem av dem:

1. *Ett fullt utvecklat standardspråk*, genom vilket all modern kunskap kan förmedlas på universitetsnivå. Standardvarieteteten av staters officiella språk är normalt av denna typ.
2. *Standardspråk i mindre grupper*. Trots att normer förekommit länge, är talgemenskapen så liten att det finns många områden i modernt samhällsliv för vilka språket inte är anpassat.
3. *Unga standardspråk*. Språket har blott nyligen kodifierats. Funktionseleboreringen är fortfarande rudimentär. Språket kan användas för grundskoleutbildning men inte för högre utbildning.
4. *Icke-standardiserat språk med ortografi*. Ett skriftsystem föreligger men reglerna för detta är inte formulerade i språkhandböcker.
5. *Förlitterat språk*. Ett språk som inte alls påbörjat processen att utveckla ett standardspråk.

Bland världens minoritetsspråk finns alla typer representerade, även om det vanliga är att de är exempel på någon av graderna 2 - 5.

5 SPRÅKKONTAKT

I situationer där två språk är i kontakt med varandra förekommer olika slags fenomen som är en effekt av språkmötet. För att ett språkbyte skall kunna bli aktuellt eller för att det skall vara meningsfullt att diskutera språkbevarande, måste samhället i någon bemärkelse vara tvåspråkigt. I de flesta fallen innebär språkkontakten att individerna utvecklar någon slags tvåspråkighet. Denna är i sin tur en förutsättning för de rent språkliga konsekvenserna som kan hänföras till språkkontakten, som t.ex. att språken lånar ord från varandra eller interagerar på annat sätt. I det följande talar vi först om fenomenet tvåspråkighet, varefter följer en diskussion om några språkliga kontakteffekter.

5.1 Tvåspråkighet

Begreppet *tvåspråkighet* kan ses ur flera synvinklar. En huvud-istinktion är den mellan tvåspråkighet som samhällsfenomen och tvåspråkighet som individuellt fenomen.

5.1.1 Tvåspråkighet som samhällsfenomen

Ett samhälle kan karakteriseras som två- eller flerspråkigt av olika skäl. Vissa samhällen är två- eller flerspråkiga genom lagstiftning, nämligen om mer än ett språk räknas som officiellt språk. Ett stort antal stater världen över är två- eller flerspråkiga i denna bemärkelse: Några exempel är Belgien (flamländska, franska), Finland (finska, svenska), Kenya (engelska, swahili), Papua Nya Guinea (engelska, hiri motu, tok pisin) och Schweiz (franska, italienska, rätoromanska, tyska).

Andra stater kan benämnas två- eller flerspråkiga på grund av att de vid sidan om det officiella språket i lag erkänner även andra språks särställning för administrativ och utbildningsmässig användning i geografiskt avgränsade områden. Exempel på sådana samhällen är Danmark (med färiska på Färöarna och grönländska på Grönland), Kanada (med franska i Quebec - franska är för övrigt provinsen Quebecs enda administrativa språk) och Spanien

(med katalanska i Katalonien, baskiska i Baskien och galiciska i Galicien).

Samhällen kan också kallas två- eller flerspråkiga på grund av att fler än ett språk används av talarna i dessa samhällen. Bland sådana samhällen finns en skala från sådana som officiellt, genom att uppmuntra och stödja användningen av dem, ger ett positivt erkännande av att det existerar olika språk, som t.ex. i fallet Sverige, till sådana som förnekar eller inte accepterar att andra än det officiella språket existerar (för närvarande t.ex. Bulgarien och Turkiet).

Om man ser på fördelningen mellan språken i två- eller flerspråkiga samhällen, kan man konstatera att denna kan ta sig olika uttryck. I vissa fall kan samhället ha mer än ett officiellt språk utan att det är särskilt vanligt att medborgarna är tvåspråkiga. Schweiz brukar nämnas som ett exempel på detta förhållande. I andra samhällen är det vanligt att åtminstone den ena språkgruppen behärskar mer än ett av landets språk. Detta gäller numera i hög grad den svenska minoriteten i Finland.

Språkens relativa styrka i två- eller flerspråkiga samhällen kan beskrivas i förhållande till i vilken utsträckning och hur resp. språk används. Två vanliga sätt att beskriva sådana förhållanden är med hjälp av begreppen *domän* och *diglossi*.

Begreppet *domän* (Fishman, 1965) är en sammanfattande beteckning för "typer av samtalssituationer" som delar vissa karakteristika. Sådana typer av samtalssituationer eller domäner kan exemplifieras med familjen, vänkretsen, arbetet, skolan, kyrkan etc. Det underförstådda antagandet är att en given domän kan förbindas med ett givet språkbruk. I en minoritetssituation är det ofta så att minoritetsspråket används i mer informella domäner, t.ex. i familjen och med vänkretsen, medan majoritetsspråket förekommer i mer formella eller officiella domäner, t.ex. i arbetslivet och i skolan. Domänbegreppet möjliggör en precisering av hur resp. språk fördelar sig mellan och inom de domäner som finns representerade i talgemenskapen. En sådan beskrivning kan bl.a. ge en god bild av balansen mellan språken.

Begreppet *diglossi* används när det inom en stat eller annan enhet föreligger en funktionsdifferentiering mellan två språkvarieteter eller mellan två olika språk. I vissa stater förekommer förutom eller i stället för en standardvarietet en speciell språkform som används i strikt formella situationer. Ferguson (1959), som riktat

uppmärksamheten mot detta förhållande och som har myntat termen diglossi, avsåg från början ett samhälle där *ett och samma* språk förekommer i två olika varieteter, nämligen vad han kallar för hög (H) resp. låg (L) varietet. Typiska exempel på sådana samhällen utgör de arabisktalande staterna, där H-varietet är klassisk arabiska och L-varieteterna de regionala arabiska språken. Andra exempel är Schweiz och Grekland. I Schweiz används vad gäller tyskan standardtyska som H-varietet och schweizertyska som L-varietet. I Grekland används en H-varietet med vissa inslag av klassisk grekiska, s.k. *katharevusa*, och en L-varietet, s.k. *dhimotiki* (folkspråket). (Den funktionella fördelningen mellan dessa två har efter demokratiseringen i Grekland ändrats bl.a. så att H-varietet nu har mindre utrymme inom skolundervisningen.)

Typiskt för en H-varietet är att den används i formella situationer, t.ex. i religiösa sammanhang, (högre) utbildning, politiska tal, vissa mediaområden som nyhetsuppläsningar, ledarspalter osv. H-varietet har hög prestige och förändrar sig normalt inte, eller förändras i mycket långsam takt, eftersom den sällan används i naturlig kommunikation. Språkets litteratur skrivs mest på H-varietet. Denna varietet lärs inte in som ett naturligt språk, utan först under skoltiden genom formell undervisning. När det gäller den vanliga skolundervisningen, försiggår denna i stor utsträckning på L-varietet, eftersom ofta endast en begränsad elit riktigt behärskar H-varietet.

Fishman (1967) utvidgade karakteristiken av diglossi till att gälla även samhällen där två *olika* språk står för motsvarande funktionella fördelning mellan H- och L-varietet. Fishman anser det således inte nödvändigt att varieteterna skulle tillhöra samma språk för att situationen skulle kunna karakteriseras som diglossisk. I Fishmans tappning betyder diglossi varje funktionsdifferenciering mellan två språk eller två språkvarieteter. Han håller således inte heller kvar kriteriet att H-varietet inte lärs in som någons modersmål. Det vanligaste bruket av termen diglossi är enligt Fishmans mindre strikta betydelse. Ett exempel på diglossi i denna bemärkelse utgörs av Paraguay, där H-varietet är spanska och L-varietet guaraní, ett indianspråk (se t.ex. Malmberg, 1977:101ff).

Denna fördelning i funktion mellan två olika språk är den man typiskt finner i många minoritetstalgemenskaper, där ett angrän-

sande majoritetsspråk har fått fylla funktionen som H-varietet och minoritetsspråket används som L-varietet.

Ovanstående redogörelse för fenomenet diglossi tar upp de enklaste fallen. I verkligheten är förhållandena vad gäller språkdifferentiering mycket komplexa. Utförligare beskrivningar av de olika diglossiska mönster som bidrar till denna komplexitet står att finna t.ex. i Fasold (1984, kap 2).

5.1.2 Tvåspråkighet som individuellt fenomen

I vardagliga sammanhang förknippas begreppet tvåspråkighet ofta med en individs likvärdiga behärskning av två språk på en nivå som motsvarar enspråkiga talares behärskning av sina resp. språk. Om man emellertid skulle begränsa beteckningen tvåspråkig till sådana individer, skulle mycket få personer kunna kallas tvåspråkiga. Det finns nästan alltid hos en person som behärskar två språk en viss funktionell uppdelning mellan språken; det ena språket används i vissa sammanhang och det andra i andra.

En granskning av olika författares användning av termen tvåspråkighet visar att dessa tar fasta på olika delaspekter av fenomenet. Nedanstående uppställning från Skutnabb-Kangas (1981:94) sammanfattar olika användningar i fyra huvudtyper, baserade på var sitt kriterium.

Enligt *ursprungskriteriet* är den som lärt sig och använt två språk från början tvåspråkig. Enligt *kompetenskriteriet* är grader av behärskning av de två språken mått på om en person är tvåspråkig. Här räknar olika författare med olika nivåer, allt ifrån den "fullständiga" behärskning av båda språken, som vi talade om ovan, till att ha endast någon kontroll över det andra språket. En vanlig uppfattning om vem som kan betraktas som tvåspråkig enligt kompetenskriteriet ligger kanske någonstans mellan dessa två extremer. Tvåspråkig är då den, som utöver sitt modersmål behärskar sitt andraspråk åtminstone i vardaglig muntlig kommunikation, men inte nödvändigtvis utan brytning. Det tredje kriteriet, *funktionskriteriet*, tar fasta på huruvida en individ kan använda sina resp. språk i alla de situationer där det ena eller det andra språket krävs. *Attitydkriteriet* slutligen identifierar den som tvåspråkig som anser sig själv och/eller av andra anses höra till två talgemenskaper.

Kriterium	Modersmålet är det språk som man	Den är tvåspråkig som
Ursprung	har lärt sig först (har etablerat sina första långvariga språkliga kontakter på)	a. har lärt sig två språk i familjen av infödda talare ända från början b. har använt två språk parallellt som kommunikationsmedel ända från början
Kompetens färdighetsnivå behärskning	behärskar bäst	a. behärskar två språk fullständigt b. behärskar två språk som en (motsvarande) infödd c. behärskar två språk lika bra d. kan producera fullständiga meningsfulla yttranden på det andra språket e. har åtminstone någon kännedom om och kontroll av det andra språkets grammatiska struktur f. har kommit i kontakt med ett annat språk
Funktion användning	använder mest	a. använder (eller kan använda) två språk (i de flesta situationer) (i enlighet med sina egna önskemål och samhällets krav)
Attityder identitet och identifikation	a. identifierar sig med b. identifieras av andra som infödd talare av	a. identifierar sig själv som tvåspråkig/med två språk och/eller två kulturer (eller delar av dem) b. av andra identifieras som tvåspråkig/som infödd talare av två språk

Figur 1. Typer av tvåspråkighet. Från Skutnabb-Kangas, (1981)

En stor del av den offentliga debatten om tvåspråkighet har gällt dess för- och nackdelar. Det måste ses som en självklarhet att fördelarna för en individ med att behärska mer än ett språk är många. Det är t.ex. så att ju fler språk en individ kan, desto större möjligheter har denne att delta i olika kulturer och tankevärldar, till gagn både för honom själv och det samhälle han lever i. Bl.a. denna insikt ligger bakom de energikrävande

ansträngningar som läggs ner på att lära sig främmande språk och de stora ekonomiska resurser som både stater och individer satsar på språkinläring.

Vidare har man i forskning omkring enspråkigas och tvåspråkigas kognitiva funktioner menat sig finna fördelar för tvåspråkiga, t.ex. i s.k. *divergent tänkande* (Cummins & Galustan, 1974), *kognitiv flexibilitet* (Balkan, 1970) och *metaspråklig förmåga* (Ben-Zeev, 1977). Med divergent tänkande avses förmåga att se problemställningar ur ovanliga synvinklar och därför finna ovanliga, ofta fyndiga lösningar på problem. Kognitiv flexibilitet sammanhänger med detta och innebär att generellt ha ett rörligt intellekt. Med metaspråklig förmåga avses att kunna ställa sig utanför språket och reflektera över dess struktur och funktion. Mot dessa forskningsresultat har emellertid riktats kritik (se nedan).

Även andra fördelar har rapporterats, t.ex. en mer öppen och tolerant attityd mot andra språkgrupper (Swain & Lapkin, 1981).

Mot bakgrund av en sådan positiv värdering av två- eller flerspråkighet kan det förefalla förvånande att debatten om dessa frågor ofta har kretsat omkring de nackdelar som förknippats med behärsknigen av mer än ett språk, eller snarare med tvåspråkigheten som sådan. De nackdelar som har anförts går ut på att förekomsten av två språk hos en individ kan inverka skadligt på denna individs känslomässiga och intellektuella utveckling.

I äldre psykologisk forskning om tvåspråkiga barn har resultaten från olika undersökningar, där man jämfört grupper av enspråkiga och tvåspråkiga barn, tagits till intäkt för att sådana nackdelar föreligger. De negativa resultaten för tvåspråkiga barn som kom fram i dessa undersökningar, kan emellertid dels förklaras utifrån brister i forskningens uppläggning. Bl.a. jämfördes tvåspråkiga barn från lägre socioekonomisk bakgrund med enspråkiga från högre, och socioekonomisk status har visat sig korrelera högt med skolframgång (se t.ex. Hess & Shipman, 1974). Dels måste man räkna med att negativa attityder bland majoritetsbefolkningar gentemot språkliga minoriteter har medverkat till negativa tolkningar av forskningsresultaten.

Att de positiva forskningsresultat som vi nämnde ovan inte heller kan betraktas som klart belagda, beror på vissa skevheter i populationsurvalet. De tvåspråkiga barn som här har undersökts

och jämförts med enspråkiga barn har varit s.k. balanserat tvåspråkiga med god behärskning av både språken. Det är oklart om barn som uppnår denna typ av kvalificerad språkbehärskning redan i förväg har de speciella intellektuella kvaliteter som anses vara en konsekvens av tvåspråkigheten (jfr McNab, 1979).

En del av förklaringen till att forskningsresultaten pekar i båda riktningarna är, som vi varit inne på, att man undersökt barn från olika sociala miljöer. Lambert (1977) har föreslagit att dessa olika miljöer som inlärningskontext kan ge upphov till olika typer av tvåspråkighet, som han kallar för *additiv* resp. *subtraktiv* tvåspråkighet. Additiv tvåspråkighet innebär att individen lägger ytterligare ett språk till sin språkliga repertoar, medan subtraktiv tvåspråkighet betecknar ett tillstånd där individen är inne i en språkbytesprocess och lär sig det nya språket på bekostnad av det gamla. Den subtraktiva typen anses uppstå i situationer där minoritetstalare, om de har lägre social status än majoritetsbefolkningen, under ett språkbytesskede går över till majoritets-språket. Den additiva typen antas uppstå, när språkinlärnings-situationen är sådan, att individen tillägnar sig ett andraspråk under trygga former och med kontinuerligt starkt stöd för förstaspråks- utvecklingen.

I den svenska debatten har begreppet *halvspråkighet* (Hansegård, 1968) kommit att fungera som en samlingsbeteckning för en ogynnsam känslomässig, kognitiv och språklig utveckling för tvåspråkiga barn. Sådana problem ses som en direkt konsekvens av en ogynnsam språklig miljö, där inget av de två språken utvecklas tillfredsställande (Skutnabb-Kangas, 1981).

Förekomsten av det samband mellan språk och miljöfaktorer som har betecknats med halvspråkighet har varit föremål för en mycket livlig debatt, både i Sverige och utomlands, under 70- och 80-talen. Medan det finns belägg för en ogynnsam utveckling både från invandrarbarn och barn från inhemska språkliga minoriteter på olika håll i världen, har dock forskningen inte kunnat påvisa något klart orsakssamband mellan existensen av två språk och ovannämnda negativa karakteristika. Det är troligt att problemen är ett resultat av ett antal samverkande faktorer i individens sociala miljö generellt.

Halvspråkighetsbegreppet lanserades som ett "språkpolitiskt slagord" i ett populärvetenskapligt sammanhang, snarare än som en vetenskaplig, väldefinierad term (Hansegård, 1990:111). Begreppet stod för en hypotes, men uppfattades av många som en

beprövad sanning om språkbrister, som kunde generaliseras till stora grupper av tvåspråkiga individer.

Begreppet fick stor genomslagskraft i den offentliga debatten och många forskare kände bl.a. därför behov av att med vetenskapliga metoder försöka avgöra huruvida och i så fall på vilket sätt begreppet har fog för sig i en empirisk verklighet. Andra forskare ville helt enkelt varna för ett alltför okritiskt anammande av termen. Sålunda genomförde Bengt Loman med medarbetare främst kvantitativa undersökningar angående språkbehärskning hos tornedalsfinnar utan att kunna finna belägg för existensen av halvspråkighet (se artiklar i Loman, 1974a). Angående dessa undersökningar påpekar Hansegård (1990) att de endast beaktar vissa variabler i språkbehärskningen och bortser från de mer svåråttbara kvalitativa aspekter, som han själv anfört (Hansegård, 1968). Loman (1974b) försöker utifrån ett fallstudium, vars representativitet givetvis är svårbedömlig, belysa några få sådana mer kvalitativa aspekter, men finner inte heller här stöd för halvspråkighetshypotesen.

Wande (1977) företar en kritisk granskning av de iakttagelser som Hansegård använt som underlag för halvspråkighetshypotesen. Han påpekar bl.a. att åtskilliga av dessa iakttagelser kan göras också bland sådana grupper av individer, där förutsättningarna för uppkomst av halvspråkighet inte är för handen, t.ex. hos enspråkiga. Wande framhåller i detta sammanhang att de språkliga drag som Hansegård iakttagit hos vissa tornedalsfinnar väl kan ha ett samband med deras socioekonomiska miljö; andra grupper med likartad bakgrund uppvisar likartad språkbehandling.

Stroud (1978) gör en begreppsanalys av termen halvspråkighet och visar att den i själva verket står för flera olika begrepp, vilka vilar på delvis olika teoretiska förutsättningar. I den allmänna debatten har de skilda begreppen kommit att användas om varandra, utan att det alltid varit klart för de "samtalande" att de använder termen i olika betydelser.

Spridningen av begreppet halvspråkighet i den allmänna utomvetenskapliga debatten kan antas ha haft både positiva och olyckliga konsekvenser för invandrabarn och minoritetsbarn. Å ena sidan har begreppet varit ett instrument för att rikta uppmärksamheten mot en otillfredsställande skol- och språkundervisningssituation för barnen i fråga. Å andra sidan har begreppet också fungerat stigmatiserande för samma barn (Öhman, 1981), eftersom etiketten halvspråkig på grund av begreppets otydliga

definition har kunnat fästas vid varje barn som förutom svenska också talar ett annat språk (Stroud, 1978; Hyltenstam & Stroud, 1981). Omgivningens attityder snarare än halvspråkighetens innebörd har i många fall varit styrande.

Stroud & Wingstedt (1989) framkastar tanken att halvspråkighetsbegreppets popularitet i den offentliga debatten beror på att det används som en metafor för mellankulturella relationer generellt. Ett språkligt begrepp som detta är alltså ett medel med vilket majoritetsrepresentanterna formulerar sin inställning till andra etniska grupper och avgränsar sig själva.

5.2 Språkkontakt som lingvistiskt fenomen

5.2.1 Kodväxling, lån, transfer

I situationer där språk kommer i kontakt med varandra uppstår vissa språkliga fenomen som en effekt av att talarna, eller vissa av talarna, i olika utsträckning behärskar båda språken. Språken påverkar varandra eller blandas på speciella sätt.

I talgemenskaper som består av många tvåspråkiga individer kan s.k. *kodväxling* förekomma, vilket innebär att talarna i samma samtal använder båda språken om varandra. Följande exempel är inspelat i en talgemenskap där medlemmarna är tvåspråkiga i engelska och spanska:

OYE (listen), when I was a freshman I had a term paper to do

...

And all of a sudden, I started acting real CURIOSA (strange), you know. I started going like this. Y LUEGO DECiA (an then I said), look at the smoke coming out of my fingers, like that. And then ME DIJO (he said to me), stop acting silly. Y LUEGO DECiA YO, MIRA (and then I said, look) can't you see. ... Y VOLTEABA YO ASi NO Y LE DECiA (and I turned around and said to him) look at the ... the ...

Kodväxling mellan mer än två språk kan också förekomma i flerspråkiga samhällen (se t.ex. Kulick & Stroud, 1990). Ibland, som i ovanstående exempel, kan man inte urskilja några påtagliga

situationella utlösare för kodväxlingen. Talaren går över från det ena språket till det andra, ofta otaliga gånger under loppet av ett samtal och ofta mitt inne i meningar. Kodväxlingen kan emellertid ibland vara betingad av en förändring i samtalssituationen, t.ex. att samtalet kommer in på ett ämne som brukar avhandlas på ett av de aktuella språken eller att en ny samtalspartner kommer in i samtalet. Användning av kodväxling kan i sig innebära att man skapar en ny situation, t.ex. på så sätt att talarna genom att växla markerar situationen som mera intim eller informell (jfr Romaine, 1989).

De senaste årtiondenas forskning har visat att kodväxling sker på ett grammatiskt regelbundet sätt. Det är bara på vissa ställen i meningar som växlingarna sker (t.ex. Pfaff, 1979; Poplack, 1980). Det har också visats att en talare måste ha god behärskning av båda språken för att kunna kodväxla inne i meningar (Poplack, op. cit.).

Språkliga *lån* skiljer sig från kodväxling genom att de element, ofta enskilda ord, som tagits in från det "andra" språket har anpassats till det mottagande språket. För att betraktas som lån skall elementen vara spridda i talgemenskapen, frekvent förekommande hos individuella talare och allmänt accepterade. Lån har vi typiskt att göra med, när vi i svenskan tagit in främmande ord och därefter mer eller mindre anpassat dem till det svenska språkssystemet i uttal, ordböjning och stavning. Det finns givetvis otaliga exempel i de flesta språk, eftersom en stor del av många språks ordförråd utgörs av lån från andra språk, som påverkat dem i olika tidsperioder; i svenskan har vi t.ex. *porslin*, *-et* från franskans *porcelaine*, *dock* från lågtyskans *doch*, *strejk* från engelskans *strike* etc. Lån kan också utgöras av direkta översättningar av ordtyper i andra språk och kallas då *översättningslån*. Ordet *ordbehandlare* från engelskans *word processor* är ett aktuellt exempel.

Med begreppet *tillfälliga lån* avses ord som en tvåspråkig talare i själva talögonblicket använder och i olika utsträckning anpassar till det mottagande språkets system. Skillnaden mellan tillfälliga och verkliga lån är alltså att de förra inte är spridda och allmänt accepterade i talgemenskapen.

Det är främst ord som lånas mellan språk, snarare än ändelser och syntaktiska mönster. Bland orden är det framför allt substantiv, verb och adjektiv som lånas, dvs. ord som på ett relativt tydligt sätt refererar till företeelser i omvärlden.

Det är oftast så att lånriktningen går från en dominerande gruppsspråk till en dominerads. Detta innebär att minoritetsspråk ofta har en stor mängd lånord från sitt angränsande majoritetsspråk, medan det motsatta inte gäller. Detta är en omedelbar följd bl.a. av det förhållandet att det är minoritetsmedlemmarna som är tvåspråkiga och som alltså kan ta in element i sitt språk från majoritetsspråket och att majoritetsspråket på grund av sin mer varierade användning har beteckningar för vissa företeelser som det inte finns ord för i minoritetsspråket.

Termen *transfer* är en inlärningspsykologisk term som används för att beteckna överföring av tidigare inlärd beteenden till en ny situation. I språkliga sammanhang används termen således i andraspråks- eller främmandespråksinlärnings-sammanhang för att beteckna överföring till det nya språket av ett språkligt beteende som är adekvat vid användning av ett tidigare inlärt språk, ofta modersmålet. Om språken har samma uppbyggnad på den punkt där överföringen skett blir resultatet korrekt i det nya språket, men om språken skiljer sig åt, kommer talaren att göra fel i uttal, grammatik eller ordval vid användning av det nya språket. Corder (1973) m.fl. talar om *facilitering* i det fall språken är identiska med varandra och om *interferens* när de skiljer sig åt.

Under senare år har det påvisats att transfer inte alltid uppstår på de punkter där två språk skiljer sig åt. Om drag från det ena språket överförs till det andra eller ej beror bl.a. på hur inläraren själv upplever avståndet mellan modersmålet och målspråket vid olika skeden i inläringen (Kellerman, 1983; för en översikt, se Ringbom 1987). Det har även visats att de allmänna principer för språks uppbyggnad och för hur språk förhåller sig till varandra med avseende på strukturell komplexitet (s.k. typologisk markering) påverkar vad som överförs vid olika skeden i inläringen (jfr Eckman, 1977 och Hyltenstam, 1984).

Minoritetsmedlemmar som lärt sig ett angränsande majoritetsspråk som andraspråk kan t.ex. tala detta med viss interferens från sitt modersmål. Men det kan också hända att det förekommer interferens från majoritetsspråket när minoritetsspråket används. Detta kan bli fallet när dominansförhållandena mellan språken kastas om för en individ som t.ex. under en längre tid varit bosatt utanför den miljö där minoritetsspråket används regelbundet.

5.2.2 Interimspråk

Termen *interimspråk* används för att beteckna den version av målspråket som en inlärare vid en given tidpunkt i inlärningsprocessen har byggt upp. Begreppet vill framhålla att inlärarens språkkompetens fortfarande ej är på infödd nivå, men att den ändå styrs av "interimistiska" grammatiska regler. Det finns flera språkdrag som karakteriserar ett interimspråk. Ett av dessa är förekomsten av transfer, som vi behandlat ovan. Andra processer som påverkar interimspråkets utformning är t.ex. *undvikande* av "svåra" strukturer, *förenkling* av komplexa målspråksregler, och då särskilt *överbeneralisering* av redan inlärd regelbundenheter. Ett exempel på detta är när en inlärare använder viss en struktur utan att beakta begränsningarna på när den får användas, som i *Det är han som har inte några pengar kvar i stället för .. som inte har ...*

Interimspråket utvecklas under inläringens gång från ett i början mycket enkelt språksystem till ett system som i ett senare skede kanske endast marginellt avviker från det infödda talare använder. Denna utveckling sker, åtminstone vad gäller vissa strukturer, i en bestämd ordningsföljd. Det har visat sig att dessa *inläringsgångar* till stora delar är förutsägbara utifrån språktypologiska kunskaper om vad som verkar vara enkelt och vanligt förekommande i världens språk och vad som är komplext, eller med en annan term *markerat*. Det är typiskt för andraspråksinläring att interimspråket kan avstanna i utveckling på vilken nivå som helst, innan inläraren nått målspråkskompetens. Man talar i detta sammanhang om *fossilisering*. (För vidare information om interimspråk, se Hyltenstam, 1981, och Viberg, 1987.)

Man kan tala om interimspråk även i andra situationer än när man har med andraspråksinläring att göra, särskilt i samband med språkförlust. Den version av det försvinnande språket som enskilda talare använder, kan ha samma slags karakteristika som en inlärares språk.

5.2.3 Pidginspråk och kreolspråk

På många håll i världen har befolkningsgrupper utan gemensamt språk haft behov att kommunicera med varandra. En vanlig anledning har varit att de skall kunna bedriva handel med varandra, men det har också gällt situationer där människor från olika befolkningsgrupper utan gemensamt språk med våld förts

samman, t.ex. afrikanska slavar på de amerikanska plantagerna. I sådana situationer har s.k. *pidginspråk* utvecklats. Pidginspråk har en jämfört med "vanliga" språk utvecklad grammatik; deras ordförråd kan vara hämtat från de befolkningsgruppers språk som är i kontakt med varandra, men som t.ex. i fallet med de språk som utvecklades på de amerikanska plantagerna där ordförrådet i stor utsträckning kommer från engelskan, franskan eller spanskan, kan orden också komma från ett tredje språk som inte är modersmål för någon av grupperna. Man talar här om pidginspråk som är engelskbaserade, franskbaserade osv. (om pidginspråk, se vidare Todd, 1974; Malmberg, 1977:121ff; Mühlhäusler, 1988).

Förekomsten av pidginspråk förknippas ofta med för oss avlägsna delar av världen, men även i våra trakter har det funnits åtminstone ett pidginspråk med så hög grad av stabilitet, att det är omtalat och beskrivet, s.k. *russenorsk* (Broch & Jahr, 1981). Detta språk utvecklades som ett kontaktspråk mellan norska och ryska handelsmän längst upp i Nordnorge redan under 1700-talet. Det dog ut i och med att handelskontakterna mellan länderna bröts efter 1917.

Pidginspråk kan vara mer eller mindre utvecklade beroende på vilka kommunikationsbehov som föreligger i det enskilda fallet. Ofta är ordförrådet begränsat till de handelsvaror och till köpsläendet med dessa som kontakten främst gäller, men språket kan också ha kommit att användas i allt fler situationer i ett samhälle. Ett sådant fall har vi i Papua Nya Guinea, där man i detta språkligt mycket heterogena samhälle (se ovan) som officiella språk vid sidan av engelska valt två pidginspråk, det omtalade s.k. *tok pisin* och *hiri motu*.

Tok pisin har hämtat mycket lexikalt material från engelskan - så baserar sig t.ex. språkets namn på de engelska orden 'talk pidgin', 'pidgin talk' - men det finns också element från tyska, ett annat kolonialspråk som varit aktuellt i området, och *tolai*, ett inhemskt språk som talades i det område där tok pisin först utvecklades i början av 1900-talet. Tok pisin har utvecklats snabbt och idag används det i de parlamentariska debatterna, i statlig information till befolkningen, i all statlig administration och i alla offentliga kommunikationssammanhang.

Ett av de karakteristiska dragen för pidginspråk är att ingen har dessa språk som modersmål. De är kontaktspråk mellan personer som har olika modersmål. Men på många håll har situationen

förändrats så, att pidginspråket blivit modersmål för en ny generation. Om vi t.ex. ser på situationen på de amerikanska plantagerna igen, blev det snart så att det språk som föräldrar hade gemensamt var pidginspråket och detta kom att användas till barnen som lärde sig detta som sitt enda språk. Man har kunnat fastlägga att när pidginspråket på detta sätt fick en ny generation förstaspråkstalare, så utvecklades pidginspråket till ett språk som i grammatik och i sina funktioner uppvisar alla drag som "vanliga" naturliga språk har. Pidginspråk som på så sätt "skaffat sig" förstaspråkstalare kallas för *kreolspråk*. Denna process håller just nu på att ske i Papua Nya Guinea (se t.ex. Sankoff, 1980), och historiskt har den ägt rum på många håll i världen, t.ex. i det Karibiska området, där det nu förekommer flera kreolspråk, såväl engelsk- som fransk- och portugisiskbaserade (se t.ex. Bickerton, 1981).

5.2.4 Språkdöd

När en språklig minoritet överger sitt språk genom en språkbytesprocess, kommer denna talgemenskaps språk slutligen att ha försvunnit. I litteraturen benämns detta successiva språkliga utslöcknande *språkdöd*. Det finns olika uppfattningar om vad som skall benämnas språkdöd. Oenigheten gäller om termen skall användas bara om minoritetsspråk som inte talas på andra håll i världen (Denison, 1977) eller om det räcker med att en given talgemenskap ger upp sitt språk, även om detta språk fortsätter att talas av andra talgemenskaper (Dorian, 1978). Dorian menar att denna skillnad inte har någon betydelse för vilka uttryck språkdödsförloppet tar sig. Det finns efter hand ett stort antal studier av vad som händer med språket strukturellt och i dess sociala funktioner under språkdödsprocessen. Dessa studiers resultat har legat till grund för ett antal påståenden om regelbundenheter i förloppet.

De sociala funktioner som minoritetsspråket används i blir alltmer begränsade. Typiskt finns det inte behov för minoritetsspråket i offentliga sammanhang, där majoritetsspråket används. Språket används huvudsakligen i informella situationer som uttryck för lojalitet och gruppssammanhållning. Detta innebär att det kommer att finnas flera samhällseliga företeelser, om vilka språket inte används. Resultatet av detta blir att det inte finns behov av en så stor uppsättning stilistiska varieteter som i en mer levande talgemenskap. Så småningom upphör språket också att användas i primär socialisation; föräldrarna fostrar i stället sina barn genom

majoritetsspråket. På någon punkt förlorar språket som helhet också sin funktion som etnisk gruppmarkör, även om vissa delar av språket kan leva kvar i denna funktion, t.ex. enskilda lexikala element eller kulturspecifika normer för språkanvändning överförda till majoritetsspråket (Schmidt, 1985).

En omedelbar effekt av dessa inskränkningar i funktionsdifferenciering är en parallell förlust av språkets strukturella uttrycksmöjligheter på alla nivåer. Först och främst sker en *förenkling* i stora delar av språket. De uppsättningar alternativ för ordböjning som förekommer blir färre och regelmässigheten blir större; språkliga "undantag" försvinner. Om språket har ett utvecklat kasusystem, förenklas detta och ersätts så småningom med syntaktiska uttryckssätt, nämligen med ordföljd och med användning av prepositioner. Syntaxen förenklas också t.ex. genom att vissa strukturer som används främst i stilistiskt mera formella sammanhang försvinner. Också i ordförrådet går traditionella distinktioner förlorade. Dels finns det inte längre användning för en stor mängd begrepp som man numera avhandlar på majoritetsspråket, dels drabbar inskränkningarna ofta kulturspecifika distinktioner som inte har någon motsvarighet i majoritetsspråket. Den senare punkten är huvudsakligen en konsekvens av att minoritetskulturens traditionella levnadsmönster förändras genom inverkan av majoritetskulturen. En kultur som lever i nära symbios med naturen har en stor mängd ord som refererar till naturföreteelser av olika slag (växter, djur, årstidsväxlingar, variationer i väder etc.). När gruppens levnadsmönster blir mer präglade av levnadssätt som är typiska för urbana och industrialiserade samhällen, blir orden för naturföreteelserna mindre viktiga.

Det förekommer en hel del interferens från majoritetsspråket till minoritetsspråket under språkdödsprocessen, men den strukturella påverkan mellan språken utgör helt klart inte den enda orsaken till förändringarna i minoritetsspråket.

De strukturella förändringar som sker i döende språk anses i och för sig inte vara annorlunda än vad man kan finna i livskraftiga språk - som ju alla också förändras över tid. Skillnaderna är dels att förändringarna i språkdödsfallet sker med en mycket större hastighet än vad som är normalt; på 20 år kan en förändring inträffa som i normalfallet kanske skulle ha tagit ett sekel. Dels brukar en förändring som innebär en förenkling i någon del av språkssystemet normalt kompenseras genom motsvarande komplexi-

fiering i någon annan del för att bevara uttrycksmöjligheterna. Vid språkdöd uteblir denna kompensation - systemet förlorar helt enkelt uttrycksmöjligheter (Schmidt, 1985).

Schmidt (1985) påpekar också att förenklingsmönstren är förhållandevis oförutsägbara när det gäller språkdöd. Det kan finnas "öar" av komplexa strukturer kvar i språket och språken utvecklar ibland nya kategorier för att uttrycka distinktioner som inte tidigare förekommit.

Det vore fel att som det ibland har skett beteckna språk-användningen i döende talgemenskaper som osystematisk och godtycklig. Det är snarare så att individuella talare kan ha olika kommunikationsstrategier (Mühlhäusler, 1986) eller olika system (Schmidt, 1985) som visserligen avviker från den gamla normen, men som i sig är sammanhållna och konsekventa. Variationen mellan talarna anses hänga samman med att normerna för språket inte längre är allmänt omfattade. I detta sammanhang kan man peka på det förhållandet, att det i vissa talgemenskaper, som håller på att försvinna, endast förekommer begränsat intresse för vad som är rätt och fel i språket, dvs. *monitoreringen* eller kontrollen av talarnas språkbruk är obefintlig. Dorian (1981) menar att detta förhållande gällde för talarna av East Sutherland gaeliska. I andra döende talgemenskaper, menar Schmidt (1985), finns det tvärt om en hög grad av *språklig purism*, något som enligt henne hänger samman med hastigheten med vilken språket försvinner. Om hastigheten är stor finns det ofta äldre talare med en levande känsla för den traditionella normen, som försöker övervaka språkriktigheten. Det är emellertid inte klarlagt vilka förutsättningarna är för att språklig purism skall uppträda.

6 MODELLER OCH METODER I BESKRIVNING AV SPRÅKBYTE

6.1 Modeller

Under de senaste årtiondena har försök gjorts att utveckla vetenskapliga modeller för språkbyte. Dessa syftar till att specificera vilka faktorer som är inblandade i språkbytesprocessen och avser att vara en spegling av det händelseförlopp och en precisering av de orsakssamband som leder till ett språkbyte. En modell kan naturligtvis inte vara en exakt kopia av verkligheten, utan är med nödvändighet en idealisering av en komplicerad och svåröverskådlig bild - dess styrka ligger just i att den förtydligar de viktigaste komponenterna i ett tillstånd eller skeende. Befintliga modeller har vanligtvis utvecklats på underlag av specifika grupper språkbytesförhållanden, men de har ändå ambitionen att vara allmängiltiga. Även om modellerna således formulerar viktiga hypoteser om fenomenet språkbyte, ligger det i sakens natur att de är begränsade till de aspekter som modellbyggaren har ansett vara av störst vikt. Ofta behandlar de i detalj en avgränsad del av språkbytesskeendet.

Bland de modeller som förekommer i litteraturen kan man urskilja följande tre typer:

1. Modeller som i huvudsak ser språkbytets förlopp i ett samhällsperspektiv. I dessa modeller isoleras utomspråkliga faktorer som har betydelse för om en språkbytesprocess över huvud taget startar och för dess vidare förlopp. Man pekar här t.ex. på en minoritetsgrupps demografiska och ekonomiska förhållanden, vilka institutioner av betydelse för språket som gruppen förfogar över, maktbalansen mellan majoritet och minoritet, majoritetens syn på minoriteten etc.
2. Modeller som lägger betoningen vid sambanden mellan samhällsfaktorer och individernas konkreta språkbetaende. Denna typ av modell utpekar sådant som vilka domäner minoritetsspråket används i, de sociala nätverk som talarna ingår i och talarnas identitet och attityder som viktiga förmedlande länkar mellan samhällsfaktorerna och individernas konkreta språkval.

3. Modeller som fokuserar på språkbytesprocessens språkstrukturella konsekvenser och de individuella medlemmarnas allt mer begränsade eller förändrade kompetens i minoritetsspråket.

Det finns en disciplinär knytning hos resp. modelltyp på så sätt att modeller i den första kategorin har sin hemvist inom sociologiskt inriktad forskning, medan de i kategori 2 snarare kan återfinnas inom socialpsykologin, den sociolingvistiskt inriktade språkvetenskapen och socialantropologin. Modeller av den tredje typen är knutna till en mer traditionell lingvistisk intresseorientering.

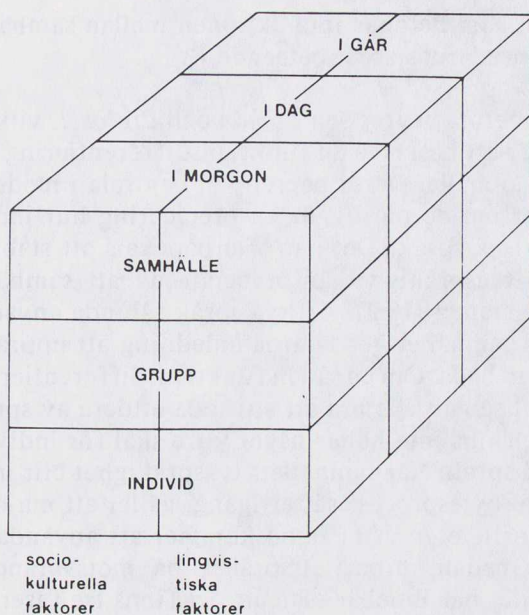
Det ska också tilläggas att vår framställning bygger på en renodling av huvuddragen i de arbeten som behandlar språkbyte och språkbevarande. Även om de flesta författare rör sig med begrepp som skulle kunna hänföras till samtliga av de tre modelltyper som vi isolerat, är det ändå relativt lätt att identifiera arbetenas huvudinriktning med avseende på vilka aspekter av språkbytesprocessen som står i fokus. Det kan alltså förefalla som om vi inte gör de refererade studierna rättvisa, när vi använder dem som exempel på en viss modelltyp. Det är i detta sammanhang dock inte vårt syfte att redogöra för nyanserna i enskilda arbeten.

6.1.1 Modeller med emfas på samhällsfaktorer

Ett av de mest refererade exemplen på denna typ av modell är Kloss (1966). Kloss, som utgår från den tyska immigrant-situationen i USA, identifierar ett antal faktorer samhällsnivå som han delar in i två grupper: och *stabila* och *ambivalenta*. Stabila faktorer är sådana som alltid är gynnsamma för språkbevarandet, t.ex. demografisk isolering, egna religiösa samfund och skolor samt tidigare erfarenhet av språkbevarande, medan ambivalenta faktorer är sådana, vars inverkan antingen kan leda till bevarande eller till byte beroende på andra samverkande omständigheter. Sådana faktorer kan t.ex. vara gruppens utbildningsnivå, gruppstorlek och kulturell och språklig likhet med majoriteten.

Det finns ett stort antal studier som pekar ut likartade faktorer som inbegripna i språkbytes-/språkbevarandeprocessen, i Norden t.ex. Boyd (1985) och Tandefelt (1988). Tandefelts modell (se figur 2) är relativt utförlig och grupperar faktorerna i sådana som kan återfinnas på samhällsnivå, på gruppnivå och på individnivå. Den

gör på alla dessa nivåer en distinktion mellan sociokulturella och lingvistiska faktorer.

Figur 2. Modell för analys av språkbyte. Från Tandefelt (1988).

Språkbytesfaktorer på samhällsnivå i denna modell omfattar samhällets språkliga organisering, språklagstiftning och institutioner (skola, kyrka, masskultur). På gruppnivå urskiljer Tandefelt faktorer som har att göra med majoritetens syn på minoriteten samt minoritetens bosättningsmönster, storlek, kulturella särdrag och förekomst av tvåspråkiga individer i gruppen. På individnivå slutligen beaktas minoritetsmedlemmarnas språkfärdighetsnivåer, språkkontaktens konsekvenser, språkgruppsidentifikation och användningen av två språk. Genom att betona, att givna faktorer har olika vikt vid olika tidpunkter understryker modellen tidsdimensionen i språkbytet.

Eftersom språkbytesfaktorer diskuteras utförligt i nästa kapitel, behandlar vi modelltyp 1 relativt kortfattat här. Det skall dock tilläggas att forskare på området är eniga om att det är omöjligt att komma fram till en helt allmängiltig modell av detta slag; de faktorer som man behöver ta hänsyn till skiljer sig åt för olika

grupper och kan, som vi nämnt, ha olika inverkan vid olika tidpunkter.

6.1.2 Modeller som betonar interaktionen mellan samhällsfaktorer och talarnas språkbeteende

Vi har tidigare berört begreppen *domän* och *diglossi*, vilka båda kan användas för att beskriva en funktionsdifferentiering mellan två språk i ett samhälle. Dessa begrepp är centrala i modeller av denna typ, eftersom de möjliggör en precisering hur individen använder sina resp. språk. Det har ofta påpekats att stabiliteten i ett samhälles tvåspråkighet är beroende av att samhället är diglossiskt (Fishman, 1970:2). Att två språk sålunda används för olika ändamål i samhället ger talarna anledning att upprätthålla behärsknigen av båda. Om en sådan funktionsdifferentiering inte finns och det alltså går lika bra att använda ettdera av språken i alla situationer, finns inte heller något yttre skäl för individerna att behärska två språk. När samhällets tvåspråkighet blir instabil, dvs. när en språkbytesprocess sätter igång, gäller att majoritetsspråket av minoriteteten efter hand kommer att användas i allt fler domäner, medan minoritetsspråket på motsvarande sätt minskar. Skeendet här innebär ofta att det finns tre faser för en given domän: 1) endast minoritetsspråket används, 2) minoritetsspråket och majoritetsspråket används omväxlande, 3) endast majoritetsspråket används. Tyngdpunkten i språkanvändningen förskjuts alltså till majoritetsspråkets fördel. Konsekvensen av majoritetsspråkets landvinningar är på sikt att minoritetsspråket får allt färre talare, genom att vissa minoritetsmedlemmar så småningom övergår till att enbart använda majoritetsspråket, till slut även inom den mest intima domänen, nämligen familjen.

Weinreich (1953) formulerar en liknande tanke om förloppet i språkbytet. Han menar att man kan kartlägga detta genom att studera i vilka samhälleliga funktioner de två språken används och hur det ena språket med tiden övertar vissa funktioner från det andra. Begreppet funktion används här i en betydelse som har stora likheter med det vid en senare tidpunkt lanserade begreppet *domän*. Weinreich diskuterar också frågan om det finns någon systematisk ordningsföljd i hur olika funktioner övertas av majoritetsspråket. Detta har senare visat sig vara fallet i många språkbytessituationer.

En specifik modell på denna nivå presenteras av Haugen (1972). Haugen inför begreppet *språkekologi* för att beteckna relationen

mellan ett språk och dess miljö, dvs. det samhälle språket förekommer i. Haugen understryker därmed hur språket ingår i och är oskiljbart från den övergripande samhällsstrukturen. Språkbyte beskrivs i denna modell som en effekt av en allt lägre värdering av språkets användbarhet i samhället. Sålunda menar Haugen att förekomsten av minoritetsinstitutioner, litterära traditioner och graden av språkstandardisering är viktiga komponenter i det som ligger till grund för denna värdering, förutom språkets direkta användbarhet i skilda domäner.

Två frågor som aktualiseras i samband med denna typ av modeller är dels varför en stabil tvåspråkig situation - där en sådan existerar - över huvud taget *börjar* bli instabil, dels hur de resp. språken kommer att förknippas med sina resp. domäner. En principiell invändning är att modellerna förutsätter att individuella språkbrukares språkval är helt bestämt av situationella betingelser. Det är emellertid bekant att talare också använder sitt språk för att skapa nya kontexter och sammanhang genom att gå utanför det förväntade. Dessa modeller bortser alltså från att en del av dynamiken i språkförändringen är bestämd av individers självständiga agerande på språkmarknaden. För att bättre klargöra detta skeende har vissa författare föreslagit begrepp som preciserar hur talarna genom sin tolkning av samhällsfaktorerna med sin egen språkanvändning är aktörer i språkbytesprocessen.

Denna inriktning har en modell som formulerats av Gal (1979). Gal bygger allmänt på en variationsteoretisk syn på språk i William Labovs anda och tolkar synkron (ungefär = samtidig) språklig variation inom ramen för en historisk förändringsprocess (se t.ex. Labov, 1969). Språkbyte ses i denna modell som en process där kategorisk användning av minoritetsspråket avlöses av en växelvis användning av båda språken, som i sin tur övergår i en kategorisk användning av majoritetsspråket. Användningen av resp. språk kan beskrivas i förhållande till de enskilda individernas ålder, samtalspartner, ämne o.d. (jfr tabell 3, s. 114). Regelbundenheten i det mönster som de olika individernas språkval utgör speglar den successiva övergången från minoritetsspråk till majoritetsspråk över generationer. Huvudproblemet för Gal är att specificera vilka sociala processer som binder samman makro-sociala förändringar, t.ex. industrialiseringen, med individernas beteende och förorsakar en språkliga omorientering.

Centralt är att dessa processer har att göra med talarnas *identitet*. Minoritetsspråket har förlorat sin prestige och har

kommit att associeras med tradition och ålderdomlighet, medan majoritetsspråket associeras med ekonomisk framgång och ett modernt liv. Eftersom språket uttrycker talarnas sociala identitet och speglar deras attityder, väljer de det språk som bäst motsvarar den bild de vill ge av sig själva. T.ex. markerar sig talare i yngre *generationer* som "moderna" och annorlunda än sina föräldrar genom att välja majoritetsspråket. Vidare kan begreppet socialt nätverk användas för att precisera vilket språk som väljs med givna samtalspartners. Den sociala relationen mellan talarna, hur ofta man träffas, samt syftet med interaktionen är de faktorer som i Gals modell har den största vikten för språkvalet.

Inom denna modelltyp finns socialantropologiskt inriktade modeller för språkbyte som betonar hur en grupps världsbild, dvs. gruppens kulturspecifika tolkning och bearbetning av samhällsförändringar kommer till uttryck i det sätt på vilket de använder sina språk (Scollon & Scollon, 1981; Kulick, 1990). Kulick framhåller t.ex. utifrån ett fältstudium av pågående språkbyte i ett papuanskt samhälle att övergången från byspråket *taiap* till tok pisin endast kan förstås mot bakgrund av vilken syn byborna har på barn och barnuppfostran, deras positiva värdering av alla slags nymodigheter samt det sätt varpå olika delar av självuppfattningen kopplas till resp. språk. Dessa faktorer bidrar i den aktuella språkmiljön, som traditionellt karakteriseras av flerspråkighet och en omfattande kodväxling, till att påskynda språkbytet.

En mera socialpsykologisk inriktad modell - fortfarande inom samma modelltyp - som är sammankopplad med den s.k. språk-anpassnings- eller språkackkommoderingsteorin (*accommodation theory of speech*, se t.ex. Giles, Bourhis & Taylor, 1977), beaktar de värderingar och attityder som bestämmer språkvalet. Eftersom modellen är förhållandevis komplex, ska vi ge en något fylligare presentation av den. Giles teori, som behandlar sambandet mellan sociala relationer och språkbeteende, och särskilt förändringar i språkbeteendet, bygger på den allmänna iakttagelsen att människor som talar med varandra har en tendens att anpassa sitt språk till samtalspartnern. (Jfr det näraliggande begreppet socialt nätverk ovan s. 45.) Sådan anpassning eller *konvergens* uppstår i situationer där de talande är positivt inställda till varandra och är ett uttryck för lojalitet samtalsparterna emellan. Fenomenet är välbelagt i litteraturen. Men talarna kan också uppträda på motsatt sätt, dvs. med att i stället avlägsna sig från varandra språkligt i en kommunikationssituation. I Giles teori benämns detta *divergens*. Om personerna i fråga talar samma språk gäller anpassningen särskilt talstil, dvs. sådant som tempo, yttrande-

längd, pauslängd etc., men även dialektala eller sociolektala varieteter kan göras mer lika eller olika i en talsituation. Det intressanta för vårt ämne är vad som händer i interetniska sammanhang. Giles menar att detta specialfall kan behandlas med samma begrepp som andra grupprelationer. Konvergens resp. divergens kommer där förstas att gälla olika språk.

Giles konstaterar för det första att man måste vänta sig att beteendet är annorlunda i en stark eller vital etnisk grupp än i en svagare. För att karakterisera varför individer och grupper väljer att konvergera resp. divergera hänvisar han till Tajfels socialpsykologiska teori om grupprelationer (Tajfel, 1974). Denna teori handlar om dynamiken i grupprelationerna, dvs. under vilka omständigheter förändringar inträffar i dessa relationer. Utgångspunkten är existensen av en ojämn maktbalans mellan sociala grupper. En grupps sociala identitet etableras när gruppmedlemmarna i en sådan situation värderar sin egen grupp i förhållande till andra, dvs. genom jämförelser med andra befolkningsgrupper.

Det centrala begreppet i Tajfels teori är just social identitet. I en grupprelation som innebär ojämn maktfördelning brukar medlemmarna i den dominerande gruppen uppleva positiv social identitet. De anser i regel att den egna gruppen är en bra grupp att tillhöra och värderar sina karakteristiska kulturdrag positivt. Dominerade grupper däremot kan uppleva en negativ social identitet och alltså ha låg värdering av det egna språket och den egna kulturen. (Jfr diskussionen ovan om hur en dominerad grupp övertar en dominerande grupps attityder och resulterande stigmatisering.) Sådan negativ social identitet menar Tajfel är typiskt för etniskt omedvetna minoriteter.

I etniskt omedvetna dominerade grupper med negativ social identitet kan det finnas personer som individuellt försöker åstadkomma en förändrad social identitet för sin egen del. Sådana personer lämnar minoriteten för att i stället anpassa sig till majoritetens språk och vanor, eftersom de uppfattar dessa som mera prestigefyllda. Detta är vad som i andra sammanhang kallas för social mobilitet. Den sker ofta på bekostnad av övriga minoritetsmedlemmars gillande.

När det gäller *gruppen som helhet* kan denna välja tre huvudstrategier för att få en mer positiv social identitet, nämligen assimilation, omdefiniering av negativa karakteristiska och *social*

kreativitet. Den första av dessa, *assimilation,* väljs ofta som den första strategin av en grupp som ökat sin medvetenhet om att de rådande grupprelationerna inte är statiska utan möjliga att förändra. Majoritetsgruppens status eftersträvas, och sättet att uppnå denna status blir att efterlikna majoritetsgruppens språk och beteende i övrigt. *Assimilation* förorsakar emellertid ofta missnöje hos gruppmedlemmarna, eftersom de nya vanorna, inklusive ett nytt språk, kan komma i konflikt med lojalitetskänslan gentemot den egna gruppen. Dessutom kan svårigheter uppstå, om gruppen som minoriteten vill assimileras till avvisar närmandet, något som inte är ovanligt.

Den andra strategin förekommer ofta i ett senare skede i den etniska medvetenhetsutvecklingen och särskilt i starkare minoritetsgrupper. Här förändras den sociala identiteten genom att gruppen omdefinierar de egna karakteristika som varit negativt värderade tidigare. Särskilt språket kan vara ett kulturspecifikt drag som omvärderas här. Från att ha varit negativt laddat, kanske så stigmatiserat att man inte ens velat använda det i majoritetsmedlemmars närvaro, kan det bli uppvärderat, så att talarna gärna vill visa upp sin behärskning av det. Ofta kommer minoritetsspråket att betraktas som överlägset majoritetsspråket i detta skede.

I den tredje strategin fokuseras på särdrag som tidigare haft vare sig positiv eller negativ värdering. Dessa drag uppvärderas och bidrar till en ny social identitet.

Giles kopplar nu sina begrepp konvergens och divergens till Tajfels resonemang om grupprelationer för att beskriva språkbyte och språkbevarande. Konvergens kan då sägas förekomma från minoritetens sida på två sätt, dels som en individuell strategi att överge sin egen grupp och assimileras till majoritetsgruppen, dels som en kollektiv strategi, när hela gruppen söker förbättra sin sociala identitet genom att efterlikna och anpassa sig till majoriteten.

Språkbevarandesituationer utmärks snarare av divergens. En större etnisk medvetenhet gör att minoritetsmedlemmarna ifrågasätter legitimiteten i att det är de som ska anpassa sig till den andra gruppen, varför de försöker använda sitt eget språk i större utsträckning.

I vissa situationer kan ömsesidig konvergens förekomma, nämligen om även majoritetsgruppen anser att maktojämlikheten mellan dem

själva och minoriteten är illegitim i något avseende. I sådana fall brukar det inte bli frågan om att majoritetsmedlemmar lär sig minoritetens språk fullständigt, men i så stor utsträckning, att de kan klara enkla vardagliga transaktioner på minoritetsspråket eller, ännu mer begränsat, t.ex. översätta enskilda termer till detta språk. Även en sådan begränsad grad av konvergens kan ha stor symbolisk vikt.

Som framgår rör sig de refererade modellerna med begrepp som identitet, attityd och språkets symboliska värden. En fråga som kvarstår är dock under vilka omständigheter språk får dessa värden samt varför och på vilket sätt språket över huvud taget kommer att användas som en avgörande faktor i skapandet av en grups identitet. Dessa frågor måste ges olika svar i olika samhällen. Generellt gäller dock att de symboliska värden ett språk antar, liksom de processer genom vilka talare språkligt skapar sin identitet, endast kan förstås mot bakgrund av den totala situation i vilken språkbytet försiggår.

6.1.3 Modeller som fokuserar på språkstruktur och språkkompetens

I en tidig modell för språkbyte beskrev Haugen (1953:370f) processen mot bakgrund av minoritetsmedlemmarnas en- resp. tvåspråkighet och deras behärskningsnivå i resp. språk. Språkbytet framställs här i ett antal faser enligt följande uppställning, där A, a = minoritetsspråket och B, b = majoritetsspråket.

Fas I: A (enspråkighet i minoritetsspråket)

Fas II: Ab (full behärskning av minoritetsspråket, viss behärskning av majoritetsspråket)

Fas III: AB (full behärskning av båda språken)

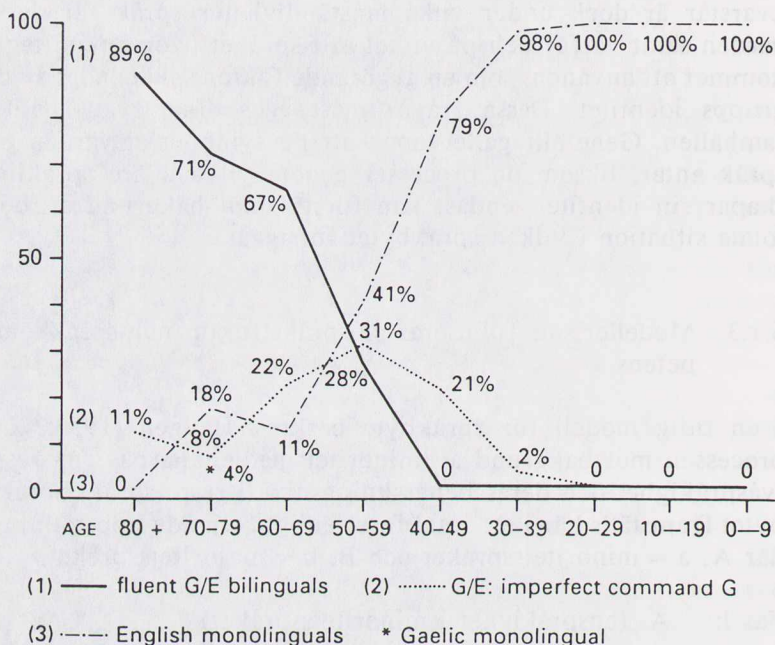
Fas IV: aB (viss behärskning av minoritetsspråket, full behärskning av majoritetsspråket)

Fas V: B (enspråkighet i majoritetsspråket)

Vid en given tidpunkt förekommer minoritetstalare som representerar de olika faserna i denna process. Det kan t.ex. samtidigt

finnas äldre talare som är i fas I och yngre som är i fas IV eller t.o.m. V.

Haugens modell har verifierats i studier av ett flertal språkbytes-situationer. Ett exempel är Mertz (1989:106) som beskriver förhållandena för gaelisktalande i Cape Breton, Nova Scotia. Hon ger exakta proportioner enspråkiga och talare i olika åldersgrupper av resp. språk. Den grafiska framställning av resultatet som visas i figur 3 ger en mycket typisk bild av de förhållanden som återfinns i talgemenskaper som genomgår språkbyte.

Figur 3. En- och tvåspråkighet under språkbytesprocessen. Från Mertz (1989).

I modeller som presenterats av bl.a. Dorian (1981) och Schmidt (1985) visas hur den alltmer begränsade kompetensen i minoritetsspråket tar sig rent språkstrukturella uttryck (jfr ovan om språkdöd). Inläringen av minoritetsspråket blir ofullständig på grund av att talarna får allt färre tillfällen till användning av det. Vidare används minoritetsspråket allt mindre flexibelt och olika kompensatoriska strategier får ersätta den bristande kompetensen. Talarna känner sig också osäkra på den språkliga

normen. Språkstrukturella förändringar i minoritetsspråket sker med accelererad hastighet.

Frågor som diskuteras i anslutning till modeller av detta slag är huruvida det går att förutsäga vilka språkliga strukturer i ett givet språk som är mest utsatta för förändring i språkbytes-situationen, i vilken utsträckning ett minoritetsspråk tål påverkan från majoritetsspråket (lån, kodväxling, interferens) utan att försvinna och om dragen från majoritetsspråket i sig utgör en faktor som påskyndar språkbytesprocessen. När det gäller språk-påverkan är det ingalunda så som man i förstone kan föreställa sig, att alla inflytanden från majoritetsspråket bidrar till språk-bytet. Det finns många studier som tvärt om tyder på att ett minoritetsspråk behöver nytt språkmateriel, t.ex. lexikalt stoff, för att kunna anpassas till en ny situation. Minoritetsgrupper som inte tillåter lån för dessa ändamål kan riskera att deras språk blir så dåligt ämnat att tala om företeelser i ett modernt samhälle, att det ter sig lättare att helt enkelt i stället använda majoritetsspråket (jfr Woolard, 1989).

Generellt kan man säga att modeller av detta slag i allmänhet kopplar de noggrant beskrivna strukturella förändringarna till en social förklaringsram. Så kan t.ex. en språkbytesgrupps mindre frekventa användning av markerade relativsatser sammanhånga med att minoritetstalarna inte använder sitt språk i sådana sammanhang där denna typ av satser krävs (Hill, 1989).

När det gäller de språkliga effekterna av ett språkbyte är det svårt att avgöra om och i så fall i vilket skede språkförändringarna själva utgör en påverkande faktor i förloppet. Att språk-förändringarna och den minskade språkbehärsksningen kan ha sådana effekter förefaller dock troligt mot bakgrund av de studier som anger att s.k. semitalare undviker att använda minoritets-språket, även om de i viss utsträckning behärskar det, eftersom de inte vill bli utsatta för ett förlöjligande från de talare som har en högre grad av färdighet i språket (Schmidt, 1985).

6.1.4 Modellernas praktiska konsekvenser

Om man vill använda teoretiska modeller för språkbyte för att föreslå praktiska åtgärder mot ett pågående språkbyte, är det uppenbart att dessa tillhandahåller lösningsförslag på olika nivåer. De modeller som fokuserar på de samhälleliga ramarna leder till

åtgärder som syftar till att gynna en utökad användning av minoritetsspråket i fler sammanhang. Detta brukar man försöka åstadkomma genom lagstiftning och reglering av minoritetstalarnas språkrättigheter.

Modeller med en socialpsykologisk huvudinriktning utpekar sociala relationer och attityder som de viktiga målen för åtgärder. Det är här naturligt att föreställa sig att minoritetstalarnas medvetenhet och agerande inom egna institutioner skulle behöva stärkas, samtidigt som majoritetstalarnas attityder skulle behöva påverkas genom information och på annat sätt.

De språkligt inriktade modellerna leder till åtgärder som försöker hejda den pågående försämringen av språkbehärskning, t.ex. med utbildningsåtgärder och åtgärder som ökar möjligheterna till kommunikativ användning av minoritetsspråket, liksom åtgärder av språkvårdande och språknormerande karaktär.

6.2 Metoder

I forskning om språkbevarande och språkbyte förekommer i två dominerande metodiska angreppssätt (jfr Fasold, 1984:214ff). I den ena typen av forskning, den antropologiska eller antropologiskt lingvistiska, arbetar forskaren med deltagande observation som metod och utför således en detaljerad och djuplodande undersökning av en given talgemenskap, ofta en by eller ett mindre samhälle. Det konkreta objektet för studierna är ofta vilka språkval medlemmarna i talgemenskapen gör i givna sammanhang, dvs. om man väljer att tala minoritetsspråket eller majoritetsspråket i en given situation. Genom att relatera språkval till medlemmarnas ålder, kön, kulturella värderingar etc. drar forskaren slutsatser om huruvida ett språkbyte håller på att ske.

I den andra typen av forskning, den sociologiska, arbetar forskaren typiskt med stort upplagda enkät- eller intervjuundersökningar. I många länder - dock ej i Sverige - innehåller de periodiskt återkommande folkräkningarna frågor om språkgrupstillhörighet och språkbehärskning. Sådant material har utnyttjats i många undersökningar av språkbyte och språkbevarande. Särskilt i de fall man ställt samma frågor i flera på varandra följande folkräkningar, har denna metod att studera förändringar varit behändig.

åldersdistributionen bland de svarande. Om äldre talare rapporterar att de använder minoritetsspråket i större utsträckning än yngre talare, kan man gissa att en språkbytesprocess har startat.

Att vi säger "gissa" beror på att en sådan slutsats inte behöver vara riktig. De metodiska problemen i denna typ av forskning ligger bl.a. i att det uppkomna resultatet kan ha andra orsaker än ett pågående språkbyte. Det kan t.ex. vara så att olika fördelning mellan språken krävs av talare i olika ålder, även när förhållandet mellan de två språken i sig är stabilt inom minoriteten. Äldre talare kanske är mindre delaktiga i aktiviteter som kräver användning av majoritetsspråket, så att när de som nu är yngre och använder majoritetsspråket i stor utsträckning blir äldre, kommer de att uppvisa samma mönster som de som nu är gamla.

Ett annat problem med metoder som använder sig av enkäter och intervjuer är att resultaten bygger på vad minoritetsmedlemmarna själva rapporterar om sin språkanvändning. Sådan självrapportering kan avvika från vad som verkligen gäller (Khubchandani, 1983:47), huvudsakligen beroende på att det är svårt att observera sitt eget språkliga beteende och att komma ifrån de attityder mot givna språk som man omfattar. Men det finns också undersökningar där man jämfört talarnas självrapportering med observationer och fått stor samstämmighet mellan de två metoderna (Gal, 1979).

Det är naturligt nog inte så att den antropologiskt lingvistiska och den sociologiska metoden alltid används i ren form. Ofta förekommer t.ex. en kombination mellan deltagande observation och intervjuundersökningar som i Gal (1979). Typiska representanter för de två metoderna i forskning om samiska språkförhållanden utgör Elina Helanders undersökning av språkval bland samer i Övre Soppero (Helander, 1984) resp. den intervjuundersökning angående språkliga och kulturella förhållanden bland samer som Henning Johansson utförde i början av 1970-talet på uppdrag av sameutredningen (Johansson, 1975a).

En tredje metodisk riktning, som inte kommenteras av Fasold (1984), är den där forskaren anlägger ett rent språkstrukturellt perspektiv. Studiet gäller då minoritetsspråkets grammatiska, semantiska och fonologiska struktur samt dess ordförråd. Avsikten är att se vilka förändringar språket genomgått, att göra en bedömning av hastigheten i den pågående språkförändringen och dra slutsatser om huruvida dessa förändringar är av sådan

natur, att man kan säga att språket håller på att försvinna. Typiska representanter för denna metod är Dorian (1981) och Schmidt (1985). Ett ökande antal forskare med lingvistisk inriktning har engagerat sig i denna typ av undersökningar av minoritetsspråk. Även denna språkstrukturella metod kombineras i allmänhet med en av eller båda de tidigare nämnda metoderna. Dorian (1981) är åter ett gott exempel. En sådan kombination av metoder vid studiet av en och samma minoritet ger givetvis en mer nyanserad och precis bild av den eventuella språkbytesprocessen.

Ett fjärde sätt att studera språkbyte är den metod som anläggs i detta arbete (kapitel 8). Här granskas språkbytesprocessen i samiskan genom att värdera hur faktorer på olika nivåer inverkar på samiskans möjligheter att fortleva. Arbetssättet är att använda information om den samiska situationen i tryckta källor. Den uppställning av språkbytesfaktorer som vi presenterar i kapitel 7 appliceras således på en konkret minoritetssituation för att generera kunskap och hypoteser om språkbytes- eller språkbevarandesituationen i denna minoritet.

7 SPRÅKBYTE OCH SPRÅKBEVARANDE: PÅVERKANDE FAKTORER

7.1 Bakgrund

Detta avsnitt syftar till att ge en bild av forskningsläget vad gäller vilka samhälleliga och socialpsykologiska faktorer som bidrar till att ett minoritetsspråk bevaras i en situation där ett språkbyte skulle vara möjligt, och å andra sidan, vilka faktorer som bidrar till att ett språkbyte sker. Underlaget för framställningen är dels litteratur som själv sammanfattar kunskapsläget, dels ett stort antal studier av enskilda fall av språkbyte och språkbevarande.

I studier av sådana enskilda fall förekommer ofta förslag till vilka faktorer som just där givit upphov till de aktuella språkförhållandena. Det är emellertid notoriskt svårt att värdera i vilken utsträckning författaren verkligen hamnat rätt i sin analys. Utanför den experimentalvetenskapliga världen är det, som bekant, i allmänhet besvärligt, för att inte säga omöjligt, att fastställa orsakssamband. Detta gäller särskilt situationer där ett komplext *samspel* av faktorer på olika nivåer ger ett visst utfall. Snarare än att komma fram till vilka orsaksrelationer som råder, får man därför nöja sig med att så noggrant som möjligt identifiera vilka förhållanden som föreligger i en given språkbytes- eller språkbevarandesituation.

De nämnda svårigheterna gör också att precisa förutsägelser om ett visst minoritetsspråks framtid inte är möjliga att göra. Även om forskaren kan göra rimliga bedömningar för den närmaste framtiden, kan så många förhållanden ha ändrats redan efter några år, att förutsättningarna då är helt annorlunda än när förutsägelseerna gjordes.

I detta sammanhang kan det vara intressant att erinra om att många språk som idag blomstrar i bästa välmåga mycket väl skulle ha kunnat vara borta, om det historiska skeende blivit annorlunda. Vi kan ta finskan som ett exempel. Under århundraden av svensk dominans, framför allt under den svenska stormaktstiden (jfr Allardt & Starck, 1981:135), och kanske också under förryskningssträvandena i början av 1900-talet, förekom omständigheter som hade kunnat leda till ett språkbyte i Finland, om inte landet hade tagit självständighetssteget år 1917.

Men man kan också se tillbaka i historien och se att några av de språk som är mest inflytelserika i världen idag har varit hotade på liknande sätt. Ta de dominerande romanska språken på Iberiska halvön, spanskan och portugisiskan. Under den första delen av 700-talet bredde det s.k. arabiska imperiet ut sig över hela området och ända fram till 1100-1200-talen var stora delar av nuvarande Spanien och Portugal under arabiskt styre, området omkring Granada ända till 1492. Om detta förhållande hade fortsatt, är det inte troligt att spanskan och portugisiskan i den form vi nu känner språken över huvud taget hade funnits, och man kan spekulera över om en arabisktalande Columbus hade "upptäckt" Sydamerika med följande utbredning av arabiska på den kontinenten eller om någon annan europeisk makt hade "åtagit sig uppgiften". Eller ta engelskan. Om Englands införlivande med det danska riket under Knut den store på 1000-talet inte blivit så kortlivat, eller om det franska inflytandet efter 1066 blivit ännu starkare, kunde engelskan ha varit undanträngd till något ytterområde t.ex. i sydvästra England eller inte alls funnits. Och hur hade det sett ut om Filip II av Spanien lyckats i sitt uppsåt, när han år 1588 sände "den oövervinneliga armadan" mot England för att erövra riket? England hade ju ännu inte påbörjat sin utveckling till kolonialstat, så man kan fråga sig hur det hade sett ut i alla de delar av världen där engelska i dag talas. Hade franska - kanske tillsammans med holländska och spanska - blivit Nordamerikas språk? Vilket språk hade talats i Australien?

På motsvarande sätt kan man fundera över de språk som faktiskt har dött ut. Att det germanska språket gotiska skulle försvinna föreföll nog osannolikt på 1400- och 1500-talen, när de öst- och västgotiska folkstammarna lade stora delar av Romarriket under sig, hade egen litteratur och bibelöversättning, sitt eget alfabet (den gotiska skriften) och enligt vad det sålunda tycks, en blomstrande kultur.

Anledningen till att vi här har velat spekulera något om olika utvecklingsmöjligheter för språk är att vi som inledning till detta avsnitt dels vill peka på hur språkens liv hänger mycket nära samman med de politiska villkor och de maktförhållanden som gäller där de talas, dels också vill framhålla hur osäkra bedömningar om ett språks framtid därför kan vara. Förutsägelseerna är osäkra i samma grad som alla gissningar om framtida politisk maktbalans måste vara osäkra.

I den fortsatta genomgången av faktorer som påverkar språkbyte och språkbevarande, struktureras framställningen i förhållande till samhälls-, grupp- och individnivån. Framställningen har genom denna gruppering en yttlig likhet med Tandefelts modell, som vi refererade på s. 69. På grund av att Tandefelts och vår framställning utarbetats helt oberoende av varandra skall det observeras att enskilda faktorer inte alltid hänförs till samma nivåer. Det är inte heller alltid fallet att en given faktor i de två framställningarna har samma innebörd.

På samhällsnivå diskuteras de politiska, ekonomiska, kulturella och utbildningsmässiga förhållanden som karakteriserar det majoritetssamhälle som minoriteten lever i och som bestämmer minoritetens ställning i detta samhälle. Faktorerna gäller således särskilt relationen mellan majoritet och minoritet. På grupp nivå behandlas specifika karakteristika som gäller för minoritetsgruppen. På individnivå slutligen tar vi upp faktorer som gäller familj och närmiljö samt socialpsykologiska faktorer.

Urvalet av faktorer, sambandet mellan dem och deras effekter måste ses mot bakgrund av de specifika förhållanden som gäller för västliga industrinationer. Andra konstellationer av faktorer framträder tydligare vid analys av språkbyte och språkbevarande i övriga delar av världen.

7.2 Faktorer på samhällsnivå: minoriteten i storsamhället

7.2.1 Politiskt-legala förhållanden

Det typiska förhållandet mellan en majoritet och en minoritet inom en politiskt-administrativ enhet är att den politiska och legala makten helt eller nästan helt ligger hos majoriteten, vilket betyder att beslut kan fattas och lagar kan stiftas som motverkar minoritetens intressen. I demokratiskt styrda samhällen är chanserna givetvis större att minoritetens intressen beaktas, men om vi ser på historien är det ett faktum, att den grundläggande maktobalansen kan få likartade konsekvenser i samhällen vars styrelseskick bygger på demokratiska principer som i diktatoriskt styrda samhällen. Språkliga minoriteter har under perioder varit undertryckta i Frankrike, Storbritannien, Spanien, Sverige, Turkiet osv., trots olikheterna i politiska system dessa länder emellan och inom varje land under olika epoker.

Majoriteten kan använda sina maktbefogenheter på en skala från fullständigt förtryck av minoritetens kulturella särart inkl. dess språk till en situation där särlagstiftning till skydd för minoriteten förekommer. Ytterst kan majoriteten stifta lagar som innebär att maktbalansen jämnas ut, dvs. minoriteten ges en specificerad grad av autonomi. Ett särskilt belysande exempel på dessa skillnader utgör fallet Katalonien som vi beskrivit ovan. Här har demokratiseringsprocessen i Spanien åtföljts av en politiskt-legal förändring för den katalanska minoriteten från att på den ena sida av skalan ha varit helt undertryckt till att på den andra sidan ha kommit i åtnjutande av en hög grad av autonomi.

I samhällen där minoriteten genomgår eller genomgått ett språkbyte har i något skede rått en obalans i politisk och legal makt till minoritetens nackdel. (Lägg märke till att termen minoritet här används i bemärkelsen 'den dominerade befolkningsgruppen' snarare än den numeriskt sett mindre gruppen. Jfr s. 24 f ovan). Republiken Irland är här ett intressant exempel. Trots att det endast är sedan ca år 1600 som den engelsktalande eliten utgjort den dominerande befolkningsgruppen, hade språkbytesprocessen gått så långt redan när landet blev självständigt 1921, att inte ens omfattande stödåtgärder förmådde stoppa det pågående språkbytet.

7.2.2 Majoritetssamhällets ideologi

En majoritets uttalade hållning gentemot minoriteten, som den är formulerad i policydokument och lagtexter, har omedelbara konsekvenser för minoritetens språkbevarande resp. språkbyte. En assimilatorisk politik, särskilt i förening med en uttalat repressiv hållning gentemot minoritetens språk och kulturyttringar, utsätter minoritetsspråket för stora påfrestningar. Ett språk som inte får användas offentligt i vardaglig kommunikation, i tryck eller inom utbildning blir kringskuret och så småningom omöjligt att bruka i vissa sfärer. En ond cirkel uppstår. Språket blir ofta i sådana sammanhang också stämplat som "mindre fint"; det betraktas som efterblivet och okultiverat av majoritetsmedlemmar, en uppfattning som ofta också färgar av sig på minoritetsmedlemmarnas egen uppfattning om sitt språk. Attityderna till språket blir alltså negativa, det blir stigmatiserat.

En pluralistisk politik, å andra sidan, innebär i allmänhet inte bara tillåtelse att använda minoritetsspråket utan också resurser

som i någon utsträckning möjliggör dess användning i litteratur och medier samt i utbildningssammanhang.

Effekterna av en given politik är emellertid inte alltid så entydiga som man skulle kunna vänta sig. I samhällen som inte erkänner minoritetens särart, dvs. i samhällen med en assimilatorisk inställning till minoriteter, kan de två extrema följderna bli antingen ett snabbt och fullständigt språkbyte, som fallet var med gaeliskan i East Sutherland, eller ett deciderat språkbevarande, som i frågan om katalanskan i Spanien eller kurdiskan i Turkiet och angränsande länder. På samma sätt behöver den typ av uttalat pluralistisk politik, som många västerländska samhällen har börjat bekänna sig till efter 1960-talet, inte garantera minoritetens språkbevarande.

Denna skenbart paradoxala situation kan förstås mot bakgrund av de olika villkor som för övrigt gäller för den enskilda minoriteten. Vi kan jämföra den finska minoriteten i svenska Tornedalen med den katalanska i Spanien. Båda grupperna har under lång tid varit utsatta för en hård assimilationspolitik.

Den finska minoriteten i svenska Tornedalen, som genom gränsdragningen 1809, då Sverige avträdde Finland till Ryssland, kom att avskiljas från de finsktalande på andra sidan Torne älv, blev med början på 1880-talet föremål för en stark försvenskningsspolitik. I enlighet med nationalismens idéer och p.g.a. fruktan för att Ryssland skulle använda språkförhållandena i området som argument för att hela Tornedalen skulle införlivas med Ryssland, ansåg Sverige att en snabb försvenskning var angelägen (jfr Hansegård, 1968; Jaakola, 1973). Helt svenskspråkiga skolor inrättades, och det blev förbjudet att använda finska i skolorna, även på raster, myndigheternas språk var svenska osv. Undertryckandet av finskan pågick åtminstone till 1950- och 1960-talen, men som en följd av förändringarna i den svenska minoritetspolitiken på 1970-talet, blev statens officiella inställning till finskan i området mera positiv på motsvarande sätt som till invandrarnas modersmål. Av olika skäl fick denna förändrade inställning på riksnivå ingen större genomslagskraft lokalt (Wande, muntligt).

Resultatet av den långa assimilationsperioden blev en språkbytesprocess, som att döma av undersökningar gjorda på 1970-talet nu är långt framskriden, även om den inte fullbordats. Rönmark & Wikström (1980) hävdar att svenskan är det dominerande språket hos den yngre generationen, vilket bl.a. framgår av

att finska används huvudsakligen i hemmet av de 40 % av skolbarnen som enligt denna undersökning hade aktiva kunskaper i finska. (För en utförlig historik om den finska minoriteten i svenska Tornedalen, se Hansegård, 1990:19ff.)

Vi har redan behandlat den katalanska minoriteten mer utförligt i inledningen till denna rapport och där visat att den förblivit livskraftig, trots det språkliga förtrycket. Om man funderar över varför de två befolkningsgrupperna har lyckats olika med att bevara sina resp. språk, trots att de varit utsatta för en mycket likartad behandling från majoritetens sida, är det vissa förhållanden som genast tycks framstå som möjliga förklaringsgrunder. Katalanskan har en mycket lång historia som skrift- och kulturspråk, katalanerna utgör en numerärt mycket stor minoritet som dessutom är ekonomiskt stark i förhållande till majoriteten. På alla dessa punkter har den finska minoriteten i Tornedalen motsatta värden: inga långa skriftspråkstraditioner (särskilt inte för den egna varieteten av finska), ett litet antal medlemmar i gruppen (ca 25 000) och en typisk periferistatus. För tornedalingarna har närheten till Finland och de täta kontakterna med finsktalande där säkert haft en avgörande betydelse för att språkbytet inte fått ett ännu snabbare förlopp, men avståndet mellan den egna finska dialekten och det finska standardspråket samt den bristande träningen i finskt skriftspråk, kan antas delvis ha motverkat betydelsen av detta förhållande. Spanska Katalonien åter är självt kärnområde för det katalanska språket.

På motsvarande sätt kan man studera skillnader mellan minoriteter som lever i länder med ett pluralistiskt synsätt hos majoriteten. Typiskt är att ett pluralistiskt synsätt har avlöst ett assimilatoriskt i flera länder, vilket vi varit inne på tidigare. Den mera generösa hållning mot minoriteter och deras språk som en pluralistisk ideologi innebär, har emellertid ofta inte kunnat avbryta en språkbytesprocess som startat till följd av en assimilationspolitik, i synnerhet som de flesta länder med begreppet pluralism avser kulturell pluralism snarare än strukturell pluralism (se ovan s. 32 f).

Efter denna illustration av att det inte går att peka på effekten av enskilda faktorer isolerat, kan vi ändå sammanfattningsvis våga påståendet, att en assimilatorisk politik mer än en pluralistisk leder till språkbyte, om alla andra faktorer är lika. Och vi säger "våga", eftersom slutsatsen ingalunda är självklar. Man har nämligen också att räkna med betydelsen av den inre sammanhåll-

ning i gruppen som ett yttre hot eller ett förtryck kan frammana. Man kan fundera över vad iriskans kämpande ställning på Nordirland jämfört med dess officiellt omhuldade position i republiken Irland betyder för språkbevarandet i resp område.

7.2.3 Språklagstiftning

En pluralistisk politik leder dock i allmänhet till språklagstiftning som reglerar minoritetens språkliga rättigheter. Denna lagstiftning kan vara mer eller mindre långtgående.

En mycket utvecklad språklagstiftning förekommer i Finland (se t.ex. Reuter, 1980). Enligt en språklag från 1922 har finsk- resp. svensktalande i Finland rätt att i domstol eller inför myndighet använda sitt modersmål. Språklagen föreskriver när en kommun skall räknas som tvåspråkig och alltså vara skyldig att ge samhällsservice på båda språken. Om den språkgrupp som är i minoritet inom en kommun utgör minst 8 % (alternativt minst 3 000 personer) betraktas kommunen som tvåspråkig. Parentetiskt kan nämnas att av Finlands kommuner 399 var enspråkigt finska, 17 tvåspråkiga med finsk majoritet, 22 tvåspråkiga med svensk majoritet samt 26 enspråkigt svenska, varav 16 på Åland (uppgifterna från år 1980). Tvåspråkiga kommuner måste anordna utbildning på båda språken och tjänstemän vid de kommunala myndigheterna måste behärska både finska och svenska. Enligt lag finns också bestämmelser för hur väl tjänstemän måste behärska finska resp. svenska. De skall ha "fullständig" behärskning av det språk som talas av majoriteten i det område de är verksamma och "nöjaktig" behärskning av minoritetsspråket. Lagen innehåller också bestämmelser om språkprov för bedömning av tjänstemäns språkbehärskning. Vidare gäller för hela riket att lagar och förordningar skall avfattas på båda språken, i tvåspråkiga kommuner dokument och meddelanden.

Språklagstiftning kan bygga på olika slags principer och ge mer eller mindre långtgående rättigheter. En grov uppdelning, som t.ex. förekommer hos Grosjean (1982) är den mellan territoriellt och individuellt definierade rättigheter. En territoriellt baserad språklagstiftning finner man typiskt i Kanada, där vissa fransktalande områden åtnjuter lagligt skydd för franskan. Individuellt baserad språklagstiftning finns t.ex. i Belgien, där rättigheten att använda franska resp. flamländska vid myndighetskontakter inte begränsas till vissa områden. Ett annat exempel på detta är den nordiska språkkonventionen, som tillförsäkrar nordiska med-

borgare rätten att använda sitt modersmål vid myndighetskontakter i alla nordiska länder.

Det är uppenbart att språklagstiftning kan ha en mycket stor betydelse för en minoritets möjligheter att bevara sitt språk, bl.a. genom att ge skydd och ekonomiska resurser för språkbevarandet, men också genom dess betydelse för både majoritetens och minoritetens attityder till minoritetsspråket. Språklagstiftning kan få en påtaglig statushöjande effekt för minoritetsspråket. Det är emellertid klart att effektiviteten vad gäller språkbevarande i stor utsträckning är beroende av lagens utformning. Det är t.ex. i territoriellt baserad språklagstiftning stor skillnad på om språkrättigheter ges till en nationell minoritet endast om den i det aktuella området utgör befolkningsflertalet eller om den, som i det finländska fallet, endast behöver uppgå till en mycket liten andel av områdets befolkning.

Olika länders språklagstiftning har påverkats och kommer förmodligen i större omfattning att påverkas av övernationella konventioner och regleringar. Sålunda uppmärksammas minoriteters språkliga rättigheter genom FN- och ILO-konventioner. Frågan har också fått förnyad aktualitet inom det europeiska samarbetet, såväl inom Europarådet som EG.

7.2.4 Implementeringsproblematiken

Samhällets praktiska genomförande av de lagar och regler som skall skydda minoritetens språkliga rättigheter kommer ibland att stämma dåligt med regleringarnas innebörd och intention. Ofta bygger genomförandet på ett samspel mellan olika myndigheter och mellan enskilda tjänstemän på olika nivåer. Varje individ som deltar i denna besluts- och åtgärdskedja har inflytande på hur bestämmelserna genomförs. De enskilda personernas allmänna kunskaper och åsikter, och framför allt deras kunskaper om bakgrund till och syfte med en aktuell bestämmelse, kommer att styra vad minoritetsmedlemmen i praktiken får ut av samhällets lagstiftning.

Ett belysande exempel utgörs av förhållanden i republiken Irland. Delvis som ett led i åtgärdena för språkbevarandet fattades beslut om industrilokaliseringar i det iriska kärnområdet, det s.k. Gaeltacht (Edwards, 1985). Tanken var bl.a., att utflyttningen av irisktalande från området skulle stoppas genom att arbetstillfällen skapades. När arbetskraft skulle anlitas, kom emellertid många

engelskspråkiga med de rätta yrkeskvalifikationerna att anställas och man fick en betydande inflyttning av majoritetsmedlemmar i Gaeltacht. Vid genomförandet av det regional- och språkpolitiska beslutet var det personer på andra nivåer i samhällshierarkin och främst näringslivsföreträdare som hade det avgörande inflytandet. Effekten av åtgärden blev helt motsatt den avsedda; irisktalande fortsatte att flytta ut, men dessutom hade man fått en inflyttning av majoritetsmedlemmar, vilket ytterligare försvårade språkbevarandet.

Problem i implementeringen av politiska beslut är ofta en förklaring till att effekterna av åtgärder för språkbevarande inte blir de avsedda. Djupare sett är sådana problem ett tecken på att förutsättningarna för det politiska beslutet varit onöjaktigt analyserade (jfr diskussionen i Hyltenstam, 1986). Beslut som fattas på grundval av en noggrann och initierad utredning av de frågor som berörs av beslutet, behöver inte på samma sätt råka ut för överraskningar vid det praktiska genomförandet, även om givetvis inte alla faktorer kan kontrolleras.

7.2.5 Ekonomiska faktorer

I språkbytessituationer råder i allmänhet en obalans i ekonomisk standard mellan minoritet och majoritet till minoritetens nackdel. Minoritetsindividernas ekonomiska avancemang är då oftast förenat med kunskaper i majoritetsspråket; majoritetsspråket är nyckeln till en förhöjd materiell levnadsstandard. I situationer där en minoritet framgångsrikt bevarar sitt eget språk finner man inte denna ekonomiska obalans mellan minoritet och majoritet, och förhållandena kan t.o.m. vara omvända, som i Spanien där de katalanska och baskiska minoriteterna utgör de ekonomiskt starkaste grupperna i landet.

De ekonomiska skillnaderna kan ta sig många typiska uttryck och ha många bakgrunder. Ett vanligt förhållande är att minoritetens område skiljer sig från majoritetens i grad av *mekanisering* och *industrialisering* och därmed sammanhängande i grad av *urbanisering*. Medan minoriteten lever av traditionella rurala näringar och hantverk, har majoriteten alltmer gått över till mekanisering och industrialisering. Man kan sammanfatta detta med begreppsparet *centrum-periferi*. Detta åsyftar alltså det förhållandet att den ekonomiska och politiska makten inom en stat är ojämnt fördelad och starkt koncentrerad till ett visst område (centrum), medan de

perifera områdena är outvecklade. I många typiska fall lever inhemska minoriteter i sådana periferiområden.

En sådan skillnad i mekanisering och industrialisering innebär i allmänhet ekonomiska svårigheter för minoriteten, vars produkter måste konkurrera med varor som framställs med mera storskaliga och därför billigare metoder. I sådana lägen är det givetvis fördelaktigt om minoritetens näringsfång utgörs av särskilda nischer, där konkurrensen inte blir lika skarp.

Tabell 1: Sammanställning av BNP för Europas minoriteter. Från Allardt (1979), förkortad.

1. Slovenes (Austria)	1	24. Bretons	1
2. Magyars (Austria)	1	25. Danes (Germany)	1
3. Croats (Austria)	1	26. North Frisians (Germany)	1
4. Flemings	2	27. Gaels (Ireland)	—
5. Walloons	1	28. Occitans (Italy)	3
6. Germans (Belgium)	2	29. Friulians	3
7. Gaels (Scottish Highlands)	—	30. Ladins	3
8. Gaels (Isle of Man)	—	31. Valdotains	3
9. Gaels (Northern Ireland)	1	32. South Tyroleans	3
10. Welsh	1	33. Slovenes (Italy)	3
11. Channel islanders	—	34. Sards	1
12. Germans (Denmark)	—	35. Greeks (Italy)	1
13. Faroe islanders	—	36. Albanians (Italy)	1
14. Greenlanders	1	37. West Frisians (Netherlands)	1
15. Swedish Finns	3	38. Lapps (Norway)	1
16. Aalanders	2	39. Catalans (Spain)	3
17. Lapps (Finland)	1	40. Basques (Spain)	3
18. Occitans (France)	1	41. Galicians	1
19. Catalans (France)	1	42. Lapps (Sweden)	1
20. Basques (France)	1	43. Torne valley Finns	1
21. Corsicans	1	44. Ticinese	—
22. Alsatians	2	45. Jurassians	—
23. Flemings (France)	1	46. Rhaetians	—

1 = BNP är lägre i minoritetsregionen än i hela landet

2 = BNP är lika i minoritetsregionen och i hela landet

3 = BNP är högre i minoritetsregionen än i hela landet

Det finns åtskilliga sätt att beskriva skillnader i ekonomisk status mellan minoritet och majoritet (Allardt, 1979). Ett förhållandevis enkelt mått som kan användas i detta sammanhang är BNP per capita. Allardt har studerat de etniska minoriteterna i Europa bl.a. ur denna aspekt. Hans sammanställning, som speglar förhållandena vid mitten av 1970-talet, ser ut på följande sätt:

Språkbytet sker givetvis inte som en direkt effekt av de ekonomiska förhållanden som gäller för minoriteten gentemot majoriteten. Det är i stället de arbetsmarknadsmässiga och demografiska följdverkningarna av dessa förhållanden som påverkar minoritets-språket. För det första brukar arbetslösheten vara högre bland minoritetsmedlemmarna än bland majoriteten. För det andra kan personer som i och för sig har ett arbete vilja höja sin levnadsstandard på ett sätt som inte är möjligt inom ramen för minoritetens näringar, men som finns inom räckhåll t.ex. i majoritetens industri. Båda dessa förhållanden för med sig att många minoritetsmedlemmar i arbetsför ålder flyttar ut ur minoritetens område och sprids geografiskt till platser där de språkligt måste klara sig i vardagslivets alla sfärer på majoritetsspråket. Bland de kvarvarande minoritetsmedlemmarna får man en sned åldersfördelning och ofta dessutom en sned könsfördelning, då utkomstmöjligheterna för män och kvinnor inte sällan är olika. Genom att många minoritetsmedlemmar i arbetsför och fruktsam ålder således försvinner och genom den ojämna könsfördelningen, föds färre barn inom minoriteten än vad som eljest skulle ha blivit fallet. Sammantaget ger dessa förhållanden effekter dels på tätheten i de sociala nätverk inom vilka minoritetsspråket används, dels också givetvis på minoritetsgruppens storlek. Båda dessa faktorer är i sig viktiga för språkbevarandet.

Det finns också ofta en parallell utveckling som innebär *inflyttning av majoritetsmedlemmar* till minoritetens område. Genom att majoriteten innehar den politisk-legala makten kan den fritt *etablera nya* för hela landet intressanta *närings* i minoritetens område. Det är i regel frågan om att utnyttja de naturtillgångar som förekommer. Gruvindustri, skogsindustri, energiutvinning och turism är några av de näringsområden som kan dra till sig arbetskraft från majoritetssamhället. Ofta innebär denna utveckling att urbana centra skapas i minoritetsområdet, men också att majoritetsmedlemmar utgör invånarflertalet i dessa centra.

När "majoritetsnärings" etableras i minoritetens område blir det av intresse för storsamhället att upprätta goda *kommunikationer* mellan landets centrala delar och minoritetens område. Den isolering bryts, som minoriteten dittills har kunnat vidmakthålla gentemot majoriteten och som är en av de faktorer som gynnar språkbevarandet. Sammanfattande kan man säga att minoriteten blir *mindre isolerad*, samtidigt som dess *bosättning blir mindre koncentrerad*. Kärnområdet krymper eller bryts upp.

Effekterna av de ekonomiska omdaningarna i ett samhälle och den urbanisering och centralisering som dessa har fört med sig under det senaste seklet har varit påtagliga i många minoritetsområden. En minoritet som inte så ofta kommenteras i dessa sammanhang är den finlandssvenska, som ju i och för sig i jämförelse med många andra minoriteter av jämförbar storlek har varit gynnad i lagstiftningshänseende och därför inte på samma sätt hotad till sin existens. Ett av de områden i vilka den finlandssvenska minoriteten av tradition är förhållandevis stark är Helsingfors och dess kranskommuner. I en av dessa, nämligen Vanda, har t.ex. koncentrationen av svensktalande under det senaste halvseket minskat från 60 % 1920 till 5 % år 1980 (Tandefelt, 1986; 1988). Detta beror på att de bostadsområden som har krävts för Helsingfors' tillväxt har vuxit upp just i huvudstadens grannkommuner. De flesta av de nya invånarna är inflyttade från enspråkigt finska områden i landet. Effekten av detta är att tillfällena att använda svenska i det dagliga livet utanför familjen har minskat starkt. Eftersom bara minoritetsmedlemmarna i egentlig mening är tvåspråkiga, måste kommunikationen skötas på finska, och kontakten med finskspråkiga har ökat. Tvåspråkighet har därför blivit allt vanligare bland den svenskspråkiga befolkningen; individernas behärskning av finska har blivit allt mer obehindrad. Antalet äktenskap över språkgränserna har ökat, och majoriteten av barnen i dessa tvåspråkiga familjer är registrerade som finsktalande snarare än svensktalande.

7.2.6 Sociokulturella normer

Genom majoritetens större resurser i samhället är det denna grups kulturyttringar som blir tongivande och som är synliga också för minoriteten. Vi använder här begreppet kultur i vid bemärkelse; förutom kulturyttringar i form av konst, musik, teater, film etc. avses också de normer för socialt beteende i alla livets yttringar som vuxit fram inom en befolkningsgrupp. Genom att en stor del av det kulturellt betingade sociala beteendet är oreflekterat och inte ifrågasätts av en befolkningsgrupps medlemmar, kommer mycket av en annan grups beteende att betraktas som exotiskt eller direkt felaktigt och förkastligt. I ett möte mellan två befolkningsgrupper inträffar det ofta att den dominerande gruppens kulturella värderingar tar överhanden i det offentliga livet, medan minoritetens kulturspecifika drag hänvisas till hemmet och för minoriteten särskilda sfärer av livet. Ett sådant förhållande har också effekter på språkbevarandet, eftersom den språkliga interaktionen är en del av det sociala

beteendet. En typisk effekt i detta sammanhang är att minoritetsmedlemmar inte ens sinsemellan talar sitt modersmål i sammanhang där majoritetsmedlemmar är närvarande. Majoriteten sätter normen och en del av normen är att interagera på majoritetens språk.

Man kan säga att den dominerade gruppen, minoriteten, ur vissa aspekter inkorporerat majoritetens värderingar och alltså gjort dem till sina egna, något som inte sällan förekommer (jfr diskussionen om detta i Hansegård, 1968). Särskilt barn- och ungdomsgenerationen, som ofta har en tätare kontakt med majoritetsmedlemmar och som kan vara känsligare för konformitetstrycket, kan utöva påtryckningar mot sina föräldrar att dölja minoritetskulturens manifestationer vad gäller både språkliga och andra kulturspecifika drag i beteendet. Inte sällan har barn och ungdomar framgång i denna press mot föräldrarna, något som påpekats bl.a. av Weinreich (1953) och Fishman (1966) vad gäller andragenerationens invandrare i USA och som visats av Trudgill & Tzavaras (1977) i fråga om den albanska minoriteten, de s.k. arvaniterna, i Grekland.

Den etniska nyväckelsen från 1960- och 1970-talen har bidragit till att kulturspecifika drag har gjorts mer synliga inom många minoritetskulturer. Gentemot majoriteten har språk och t.ex. klädedräkt fått en symbolfunktion för etniciteten. För språkbevarandet är de kulturella särdragens *synlighet* en viktig faktor. Om språket döljs, blir med nödvändighet de situationer och domäner inom vilka det används alltför begränsade för att det skall bibehålla sin fulla vigör.

I flera länder har man i tvåspråkiga områden gatuskyltar och andra offentliga anslag på båda de aktuella språken. Detta kan kanske kännas som en onödig lyx ur majoritetsmedlemmens synvinkel, men förutom att det är av stor vikt för minoritets-språket att detta har sina egna namn och beteckningar - så att man inte behöver gå över till majoritetsspråket t.ex. varje gång man behöver ange en gatuadress - är det viktigt just för att göra existensen av tvåspråkighet i området synlig och påmind.

7.2.7 Utbildning

Ett samhälle som inom sig hyser en eller flera etniska minoriteter kan på den skala som vi talade om ovan ligga antingen vid den sidan där minoritetens kulturella särart helt undertrycks eller vid

den andra sidan, där minoritetens särintressen beaktas genom en speciell lagstiftning. I utbildningssammanhang betyder detta konkret, att majoriteten på den ena sidan helt kan bortse från att det finns minoritetsmedlemmar i skolväsendet; minoritetsbarnen får här följa exakt samma undervisning som ges för majoritetsbarnen både med avseende på innehållet i undervisningen och det språk som undervisningen förmedlas på. I sådana fall får minoritetsbarnen sig till livs en undervisning som skapats för majoritetens behov av kunskapsreproduktion och som anpassats till majoritetens socialisationsmönster, dvs. majoritetens idéer om uppfostran. En sådan undervisning för minoritetens barn understryker ytterligare effekterna av majoritetens kulturella dominans, eftersom skolan är ett av de medel som varje samhälle använder för att styra kunskapsreproduktion och beteendenormer.

I samhällen som i sin lagstiftning har beaktat minoritetens särskilda utbildningsbehov, får minoritetsbarnen en skolundervisning som delvis utgår från minoritetens målsättning med kunskapsförmedling inom sin kulturella tradition och som anpassats till minoritetens socialisationsmönster. Detta betyder att undervisningen i viss utsträckning innehåller stoff som är specifikt för den egna kulturen och att den till viss del bedrivs på minoritetsspråket. Märk att dessa "i viss utsträckning" och "till en viss del" hänger samman med de flesta staters resonemang att minoritetsbarnen, samtidigt som de är medlemmar av minoritetsgruppen, också är medborgare i den stat som de ingår i. Tanken är då att innehållet i och formen för deras undervisning bör styras både av minoritetsspecifika värderingar och av de värderingar som bestämmer utformningen av majoritetsbarnens utbildning.

En minoritets möjligheter att hävda sina utbildningspolitiska intressen - och då inte bara i frågan om de yngsta barnens skolgång utan på alla nivåer - hänger nära samman med minoritetens ekonomiska och politiska styrka, men också, som vi just nämnt, med statens ideologi med avseende på assimilations-/pluralismkalan. Möjligheterna att utveckla särskilda läromedel som är nödvändiga för en meningsfull minoritetsbaserad undervisning är i stor utsträckning en ekonomisk fråga, liksom möjligheten att inrätta särskild lärarutbildning. En ekonomiskt stark minoritet har större möjligheter att hävda kostnadskrävande önskemål gentemot staten, men det är den politiska styrkan, som i sin tur hänger samman med majoritetens inställning till minoriteten, som till sist blir avgörande för om det skall vara tillåtet inom en stat att

arbeta efter särskilda läroplaner och kursplaner i skolor och lärarutbildning.

Vad gäller den tvåspråkiga undervisningens uppläggning skiljer man allmänt mellan två typer av program, nämligen *övergångsprogram* ("transitional programs") och *bevarandeprogram* ("maintenance programs") (för en översikt av några olika kategoriseringar av tvåspråkiga undervisningsprogram, se Skutnabb-Kangas, 1981:118ff). Övergångsprogrammen har det mer eller mindre uttalade syftet att underlätta minoritetsbarns övergång från minoritetsspråket till majoritetsspråket. Detta innebär att undervisning på och i minoritetsspråket under barnets första skolår har en relativt stor andel av timantalet för att sedan successivt minska till förmån för majoritetsspråket. Ett primärt syfte med undervisningen på minoritetsspråket är att möjliggöra kunskapsinhämtning under den period då barnet ännu inte behärskar majoritetsspråket tillräckligt väl för att kunna tillgodogöra sig undervisning på detta språk. Ett annat viktigt mål med undervisningen på minoritetsspråket är att underlätta inläringen av majoritetsspråket.

Bevarandeprogram syftar å sin sida till att stabilisera och utveckla minoritetsbarnens förstaspråk samtidigt som de i planerade former syftar till att barnen skall lära sig majoritetsspråket. Andelen timmar på minoritetsspråket är i allmänhet mer omfattande och förekommer genom hela skoltiden.

Trots att den svenska hemspråksundervisningens uttalade syfte är att ge barnen möjligheter att "bevara och utveckla" sitt förstaspråk, måste de olika organisationsmodeller som förekommer (enspråkiga klasser, sammansatta klasser, enstaka veckotimmars hemspråksundervisning) i praktiken betraktas som övergångsprogram. Undantaget är måhända de enspråkiga klasser som förekommer för finska elever ända upp till gymnasienivå.

Det är av intresse att konstatera, att hemspråksreformen år 1977 kom att gälla både invandrabarn och barn till inhemska minoriteter. Detta var till en början en "vinst" för de inhemska minoritetsbarnen, eftersom behovet av undervisning på och i minoritetsspråk därigenom i viss utsträckning blev tillfredsställt. Vare sig vid hemspråksreformens genomförande eller senare har det dock på allvar diskuterats lämpligheten i att infoga inhemska minoritetsgrupper i samma organisatoriska ramar som invandrabarn. Ett program som skall tjäna en inhemsk minoritets språkbevarande

måste rimligen bygga på andra överväganden än valet av utbildningsmodell för invandrabarn.

I språkbytessituationer är den officiella majoritetshållningen gentemot minoriteten i många länder negligerande eller negativ. I undervisningen tas i typfallet ingen hänsyn till att minoritetsbarnen har en särskild kulturell och språklig bakgrund. I stora delar av världen har detta varit det förhärskande mönstret, särskilt från slutet av 1800-talet och fram till 1960-talet. Det är ingen tvekan om att möjligheterna till utbildning också på minoritetspråket starkt har bidragit till minoriteternas språkbevarande i de länder som anordnat sådan. Svenskan i Finland är ett viktigt exempel att framhålla, eftersom man där kan studera effekterna av goda utbildningsförhållanden under en lång tidsperiod, men man kan också tänka på exempel som franskan i Kanada eller makedonskan, slovenskan m.fl. språk i Jugoslavien.

Det är värt att påpeka att undervisningssektorn inte ensam och isolerat förmår bära ett språkbevarande. Som påpekats oupphörligen de senaste 15 åren (se t.ex. Spolsky, 1974, Rönmark & Wikström, 1980), är utbildningssektorn en starkt integrerad del av övriga samhällsfunktioner och i mycket en spegling av dessa, varför det är uppenbart att en samverkan mellan utbildningsinsatser och insatser inom andra områden av samhället är nödvändig.

7.3 Faktorer på grupp nivå: minoritetens interna förhållanden

De förhållanden som gäller internt för en etnisk minoritet är i stor utsträckning bestämda av sådana relationer mellan majoritet och minoritet som vi behandlat i föregående avsnitt. Detta kommer tydligt att framgå i det följande, där vi beskriver de grupprelaterade faktorer som har betydelse för språkbevarande och språkbyte. Självklart finns det också för sammanhanget viktiga gruppinterna förhållanden, vilka mera hänger samman med en minoritets etniska särart än med dess relation till majoriteten.

7.3.1 Minoritetens demografi

Vi har redan varit inne på demografiska frågor ovan, när vi behandlade ekonomiska faktorer inverkan på minoritetens demografi (s. 91). Vi kunde där konstatera att ett stort antal minori-

minoritetsmedlemmar, koncentrerad och avgränsad bosättning och en balanserad åldersfördelning är faktorer som gynnar språkbevarandet genom att de ger gruppen möjlighet att använda sitt språk i täta och varierade sociala nätverk. Ett geografiskt område, ett s.k. *kärnområde*, inom vilket det är självklart att minoritetsspråket används och där alltså minoriteten är i majoritet, är betydelsefullt. Om detta område är naturligt geografiskt avgränsat - av vatten, berg eller annan svårgenomtränglig terräng - är också förutsättningarna större för språkbevarandet.

På grund av ekonomiska strukturomvandlingar är det ofta fallet, som vi nämnt ovan, att minoritetsmedlemmar flyttat till urbana centra utanför eller inom sitt kärnområde. Här kan det då finnas grupper av minoritetsmedlemmar som bildar "kolonier". Det finns bedömare som anser dessa grupper viktiga i språkbevarandet. Ofta kan det vara så att minoritetsspråket omhuldas speciellt bland dessa grupper. Gwegen (1975), som vi citerar från Timm (1980), beskriver vad som kallas *neo-bretonnants* i Frankrike, dvs. personer av bretonsk härkomst, bosatta utanför Bretagne eller i de urbana centra inom Bretagne, Brest och Rennes, som i princip är fransktalande. Dessa har i allmänhet inte tillägnat sig bretonska produktivt under barndomen i sina familjer, men har utvecklat sina kunskaper genom andraspråksstudier i språket. Nybretonerna utgör en ökande grupp, och på grund av den etniska medvetenheten talas huvudsakligen bretonska inom familjerna och naturligtvis med de uppväxande barnen. Gwegen nämner t.o.m. ingifta makar utan bretonsk härstamning, som av lojalitetsskäl lärt sig bretonska och talar språket med sina barn.

När vi talar om demografiska förhållanden är det också av vikt att peka på *äktenskapsmönster* inom minoriteten. Detta påverkas av könsfördelningen inom minoriteten. Om denna är ojämn, blir äktenskapsfrekvensen låg, något som har en negativ inverkan på vidarebefordran av språket till nästa generation och därmed på språkbevarandet. En annan aspekt på äktenskapsmönstret är minoritetens inställning till giftermål med personer utanför den egna etniska gruppen. Språkbevarande gynnas givetvis av *endogami* på samma sätt som det missgynnas av *exogami*. På grund av statusförhållanden mellan majoritet och minoritet är det nästan alltid minoritetskontrahenten som är tvåspråkig och som alltså lärt sig majoritetsspråket, medan majoritetskontrahenten är enspråkig. Detta får till följd att det nästan alltid blir så att majoritetsspråket blir familjespråk vid exogami, och minoritetsspråket får därigenom en mindre plats i barnens uppfostran än vad som annars skulle behöva vara fallet. Undantag utgör här

minoriteter med starka kärnområden. En majoritetsmedlem som bosätter sig i ett sådant område måste för sitt dagliga kommunikationsbehov tillägna sig minoritetsspråket i någon utsträckning. Ett annat undantag utgörs av ingifta majoritetsmedlemmar av det slag som vi nämnde ovan i anslutning till nybretonerna, dvs. sådana som av lojalitetsskäl väljer att lära sig och sedan använda minoritetsspråket.

7.3.2 Minoritetens språkförhållanden

Det finns flera aspekter på rent språkliga förhållanden hos en given minoritet som kan inverka på språkbevarande resp. språkbyte. Minoriteter, vars språk enligt det aktuella landets lagstiftning utgör ett *officiellt språk*, har givetvis ett mycket starkt stöd för sitt språkbevarande. Ett exempel utgör rätoromanskan i Schweiz. Det irländska fallet, som vi kommenterat ovan, visar dock att inte ens ett starkt stöd ensamt kan garantera ett språkbevarande; det måste backas upp av andra gynnande faktorer.

Minoritetsspråkets *utbredning* är en av de aspekter som är viktiga för språkbevarande eller språkbyte. Många minoriteter lever av naturliga skäl i *gränsområden* och talar grannlandets språk, dvs. ett språk som är *officiellt språk i ett annat land*. Exempelen är lätta att finna. Vi har tysk- och dansktalande minoriteter på ömse sidor om den dansk-tyska gränsen i Sydjylland, ungersktalande i Österrike, albansktalande i Grekland, turkiskttalande i Bulgarien, tysktalande i Italien och finsktalande i Sverige för att bara nämna några. Förhållandena för minoriteter som *inte* har *gränskontakt* med ett land, i vilket deras språk är officiellt språk, är annorlunda. Fransktalande i Kanada och USA utgör välkända exempel. Minoriteter vars språk är officiellt språk i ett annat land har ett stöd i språkbevarandet, genom att deras språk är ett fullt utvecklat standardspråk (se s. 48); det finns ett etablerat skriftspråk och medier och litteratur är tillgängliga på detta språk. De har ofta också möjlighet att vistas i en miljö där språket används i alla funktioner och domäner.

Man skall i detta sammanhang emellertid ha klart för sig att det i många fall har inneburit stora svårigheter för gränsminoriteter att på detta sätt kunna dra nytta av sitt språkliga centrum. Det finns otaliga exempel på att just dessa minoriteter hindrats ännu mer än andra i sin språkutövning på grund av den misstänksamhet i lojalitetshänseende som riktats mot dem från majoritetens sida. Aktuella exempel är den turkiska i Bulgarien och kosovoalbanerna

i Jugoslavien, men historiskt är den finska minoriteten i svenska Tornedalen ett näraliggande fall, något som vi redan berört.

Vissa minoriteters bosättning sträcker sig över *en eller flera statsgränser*, samtidigt som deras språk *inte* är *officiellt språk* i något av de aktuella länderna. Förutom den samiska minoriteten i Norge, Sverige, Finland och Sovjetunionen, som är ett typiskt exempel, har vi t.ex. kurder i Turkiet, Irak, Iran, Syrien och Sovjetunionen, baskerna i Spanien och Frankrike och friserna i Nederländerna och Västtyskland. En sådan splittring mellan olika länder gör bl.a. att det blir svårare att samordna resurser för medier, läromedel, utbildning osv. Minoritetens storlek i resp. land snarare än dess totala storlek kan bli avgörande för vad man anser vara lönsamt för läromedelsupplagor etc.

Slutligen har vi minoriteter som lever *inom en stat* och vars språk *inte* är *officiellt språk* i något land. Exempel på sådana språk är bretonskan i Frankrike, walesiskan eller kymriskan i Storbritannien, aino i Japan eller maori på Nya Zeeland. Ett specialfall utgör minoriteter som har naturliga geografiska gränser gentemot majoriteten, som t.ex. grönländare och färingar i förhållande till Danmark. Dessa gränser är en betydande faktor i språkbevarandet, då de gör det lättare att hålla kärnområdet intakt.

Dialekt- eller språksplittring inom minoriteten är en faktor som kan försvåra språkbevarandet. Sådan splittring förekommer i en eller annan utsträckning inom de flesta minoriteter, eftersom dialektal variation är det naturliga tillståndet i varje språk. Särskilt om den geografiska utbredningen för minoritetens bosättning är stor, kan de dialektala skillnaderna vara påtagliga. Ibland har de en sådan storleksordning att dialekter som talas i minoritetens ytterområden inte är ömsesidigt förståeliga, och som vi såg ovan (s. 39), talar man då ibland om olika språk. En sådan splittring försvårar språkbevarandet. Språkpolitiska och språkbevarande insatser hindras inte bara av språkstrukturella skäl; de blir dessutom ofta kontroversiella: Skall en viss dialekt väljas som underlag för standardisering? Skall varje dialekt/språk ha sitt skriftspråk? Vilken eller vilka dialekter skall användas i etermedier?

Minoritetsspråkets grad av *standardisering och modernisering* är ytterligare faktorer som har effekt på det vidare språkbevarandet. Ett standardiserat språk, enligt någon av de grader vi nämnde på s. 48, är nödvändigt för utbildningsinsatser på minoritetsspråket,

liksom för möjligheterna till tryckta alster på språket i alla dessas funktioner. Som vi redan har nämnt, torde också ett standardiserat språk vara av vikt som enhetssymbol för en minoritet. I den mån minoriteten strävar mot någon grad av autonomi, måste talarna kunna se sitt eget språk som ett fullvärdigt alternativ till majoritetsspråket. Moderniseringen av språket, dvs. utvidgning av ordförrådet för att möta alla ämnesbehov (se s. 48), är också av vikt för att det ska kunna användas i alla situationer om alla ämnen.

Det finns dock forskare som pekar på att en långtgående modernisering av minoritetsspråket också kan påskynda bytet till majoritetsspråket (jfr diskussionen ovan om diglossi samt Fishman, 1970). Detta beror på att minoritetsspråket, som kanske huvudsakligen använts i funktioner kopplade till hem och närmiljö, får nya funktioner som dittills täckts av majoritetsspråket. Om den funktionsdifferentiering eller diglossi, som motiverade tvåspråkigheten, således suddas ut, ligger det nära till hands att majoritetsspråket tar överhand.

Förhållandet mellan tal och skrift i minoritetsspråket är en faktor som hänger nära samman med storleken på den dialektala variationen och standardiseringsproblematiken som vi just varit inne på. Om den dialektala variationen är stor och man väljer ett gemensamt skriftspråk, kommer det skrivna språket att ligga mycket långt från uttalet i vissa dialekter. Bland språk med gamla skriftspråkstraditioner är arabiskan ett tydligt exempel här. Egyptisk arabiska och marockansk arabiska är inte sinsemellan förståeliga, men man använder samma skriftspråk, nämligen ett skriftspråk som är baserat på klassisk arabiska, Koranens språk. Det finns nackdelar med detta. Först och främst är skriftspråket svårt att lära sig för barnen. Det är inte bara frågan om att lära sig hur det egna talet speglas i skrift, utan det gäller också att lära sig en annan språklig varietet med skillnader i både ordförråd, grammatik och ljud-/skriftsystem. För det andra kan det vara så att talare av vissa dialekter känner sig främmande för skriftspråket om det ligger alltför långt ifrån den egna varieteten; man identifierar sig inte med det som sitt eget språk.

Men det finns också fördelar med ett gemensamt skriftspråk. En viktig fördel är, som vi varit inne på, att ett sådant kan få funktionen av enande symbol för hela minoriteten, om det väl accepteras, och detta är ju just ett av de viktiga syftena med ett skrivet standardspråk. För övrigt måste man inse att allt standardiseringsarbete och i synnerhet utvecklandet av ett skriftspråk,

måste bygga på en viss grad av idealisering, dvs. att man bortser från en del av den variation som finns inom ett språk. Det skulle vara opraktiskt att i skriftspråket återge all den variation som finns i det talade språket. En annan av fördelarna, kanske i många fall avgörande, är att de ekonomiska resurser som kan användas för språkvårdsarbete och för praktisk språklig verksamhet (i media, läromedel, offentliga skrivelser etc.) räcker längre för ett skriftspråk än för två eller flera.

Här som annars kan man endast peka på för- och nackdelar med olika lösningar. Avvägningen mellan för- och nackdelar med avseende på en viss minoritet kan endast utföras inom minoriteten, som kan ta hänsyn till alla de specifika förutsättningar som råder.

Synen på språk kan skilja sig åt mellan olika etniska minoriteter. Vi skall här behandla tre aspekter på *språksyn*. De gäller språket som symbolvärde, värdering av det egna språket i relation till andra språk samt uppfattningar bland minoritetsmedlemmar om språkriktighet och språkliga normer.

För vissa minoriteter ingår språket som ett av de viktigaste elementen i dess etniska innehåll och används även som en viktig gränsmarkör. Smolicz (1980) talar om att språket är ett av minoritetens "core values". I vilken utsträckning språket har denna viktiga roll i etniciteten är bestämt av den aktuella minoritetens tidigare historia och utvecklade traditioner. En typ av situation som leder till att minoriteten värderar språket högt är den, där språket faktiskt varit hotat eller förtryckt. Det brukar t.ex. anses att den anmärkningsvärda graden av språkbevarande som förekommer hos den invandrade etniska flyktinggruppen i Sverige har sin bakgrund i att esterna under långa perioder har varit tvungna att värna om sitt språk gentemot olika överheter. En annan minoritet där språket anses vara ett av de viktigaste etniska värdena är den kurdiska. Clyne (1982:148) nämner likaså hur olika invandrade minoritetsgrupper i Australien byter till majoritetsspråket engelska med skilda hastigheter. Han menar att det finns en uppenbar korrelation mellan värdering av minoritetsspråket och denna hastighet.

Inom vissa minoriteter betraktas det egna språket bland många minoritetsmedlemmar som mindre viktigt eller mindre värt än ett omgivande majoritetsspråk. Detta är en effekt av de socialpsykologiska processer som gör att majoritetens attityder överförs till minoritetsmedlemmarna och där förorsakar skam eller ovilja mot

det egna språket och de egna kulturella särdragen, dvs. det som innebär *stigmatisering* (jfr ovan s. 15). Det är också vanligt å andra sidan att det egna språket betraktas som särskilt "svårt" i jämförelse med majoritetsspråket (Dimmendaal, 1989). Detta kan innebära att en minoritetsgrupp inte anser språket vara lämpligt för barnuppfostran, utan i stället väljer majoritetsspråket. Den nya etniska rörelsen har dock påverkat dessa negativa attityder mot det egna språket i positiv riktning i många etniska minoriteter.

Den tredje aspekten på språksyn har vi redan varit inne på när vi behandlade synen på språkfel i situationer där ett minoritetsspråk håller på att försvinna (s. 66). Vi konstaterade där att en i och för sig förståelig vilja hos sådana minoritetsmedlemmar som talar ett minoritetsspråk på ett mer traditionellt sätt än andra att värna om att normen upprätthålls. Denna monitorering av andra talares användning av minoritetsspråket kan ha negativa konsekvenser på språkbevarandet på det sättet, att mindre kompetenta eller mindre "traditionella" talare kan känna att deras sätt att använda språket inte duger, med följderna att de unviker att använda minoritetsspråket över huvud taget.

Graden av *tvåspråkighet* och andelen tvåspråkiga talare inom minoriteten har också setts som en faktor i språkbytesprocessen (jfr ovan s. 75). Tvåspråkigheten är helt enkelt en brygga mellan enspråkighet i minoritetsspråket och enspråkighet i majoritetsspråket. I många minoriteter som nu genomgår en språkbytesprocess finns ej längre kvar talare som är enspråkiga i minoritetsspråket. Antingen är man tvåspråkig eller enspråkig i majoritetsspråket.

Under ett språkbytesskede förekommer som vi tidigare varit inne på i samband med diskussionen om språkdöd att vissa talare lär sig minoritetsspråket endast i begränsad utsträckning, dvs. de har en *språkbehärskning* som inte når upp till den nivå som är normal för talare av språket. Andelen sådan s.k. semitalare kan, med tiden bli allt större och behärskningsgraden allt mindre.

7.3.3 Heterogenitet/homogenitet inom minoriteten

Sammanhållning, gemensam målsättning och en gemensam livsfilosofi inom minoriteten kan ha en avgörande positiv inverkan på språkbevarandet, medan heterogenitet vad gäller arbete, social skiktning och religion kan få negativa konsekvenser. Sålunda kan

det vara positivt om minoritetens interna sammanhållning är knuten till ett gemensamt *näringsfång*, som fallet var med de gaeliska fiskarna i East Sutherland (se s. 15). Likaså kan det vara gynnsamt för språkbevarandet om minoriteten saknar stora *sociala klyftor*. En gemensam religion eller religiös övertygelse kan också vara det som verkar sammanhållande för minoriteten och därför gynnar språkbevarandet. Detta är den helt avgörande faktorn för bevarandet av tyskan, den s.k. "Pennsylvanian Dutch", hos den tysktalande minoriteten i Pennsylvanien, USA (Huffines, 1989) eller ryskan inom den s.k. doukhbor-gruppen i Kanada (Vanek & Darnell, 1978).

Det tydligaste fallet där heterogenitet inom minoriteten är en negativ faktor för språkbevarandet är situationer där en fraktion inom minoriteten anammar ett levnadsmönster eller väljer en sysselsättning som är mera typisk för majoriteten. Yrken där det dagliga umgänget måste skötas huvudsakligen på majoritetsspråket leder självfallet till att minoritetsspråkets roll minskar. I minoritetssituationer där de sociala klyftorna är stora, kan man se exempel på att en utbildad s.k. elit ofta närmat sig majoritetsbefolkningen och lett övergången till majoritetsspråket. En grups heterogenitet speglas generellt i det förhållandet, att olika medlemmar eller grupper kan befinna sig på olika stadier i språkbytet. Så var det typiskt för de stora gaelisktalande grupperna i Skottland vid bytet till engelska (Dorian, 1981). Vad gäller religionen kan man se att den religiösa splittring som ofta uppstått hos s.k. urbefolkningar i kontakten med en majoritet som missionerat om kristendomen varit förenad med en större språklig och kulturell assimilation hos de grupper som anammat den nya religionen (jfr Spicer, 1980, i fråga om de nordamerikanska indianfolken). Dessa förhållanden är lättolkade och okontroversiella.

Det kan emellertid också förekomma en heterogenitet inom minoriteten som är oberoende av kontakten med majoriteten, och i sådana fall kan detta antagligen ha både positiva och negativa effekter på språkbevarandet. Heterogenitet som innebär *splittring och barriärer* och alltså motverkar kontaktfrekvensen bland minoritetsmedlemmarna har uppenbarligen negativa konsekvenser för språkbevarandet. Heterogenitet som däremot åstadkommer *diversifikation och specialisering* inom minoriteten måste tvärtom anses ha positiva effekter på språkbevarandet.

En minoritet som lever i den västerländska civilisations sfären är, liksom andra större etniska grupper, svenskar, tyskar, fransmän

osv., en del av denna civilisation samtidigt som man är unik i sin egen kultur. Ett språks liv är helt beroende av vad talarna av språket i fråga använder det till. En minoritet som är homogen med avseende på näring, religion och social struktur får mindre anledning att utveckla sitt språk (i ordförråd och register) för att täcka andra aspekter på livet än dem som är knutna till den egna erfarenhetsbasen. En minoritet som å andra sidan finner sysselsättning inom varierade yrken, där olika individer skaffar sig utbildningar på skilda nivåer och där det religiösa och kulturella livet är mångfacetterat, kan få anledning att tala på sitt eget språk om alla de aspekter på livet som ingår i den egna civilisationskretsen, dvs. vetenskap och fackkunskap och alla andra aspekter på kultur och dagligt liv. I många konkreta fall är det emellertid så att diversifikationen har ett samband med majoritetsspråket: om utbildning fås på majoritetsspråket och om erfarenheter och kunskaper som inte i egentlig mening hör till det specifika med den egna kulturen tillägnas över majoritetsspråket, är det risk att minoritetsspråket inte utvecklas för att täcka dessa sidor av livet. Här är insatser för modernisering av minoritetsspråket av stor vikt. Exempel på minoriteter som är starkt heterogena vad gäller yrkesverksamhet och utbildning är den katalanska som vi behandlat ovan.

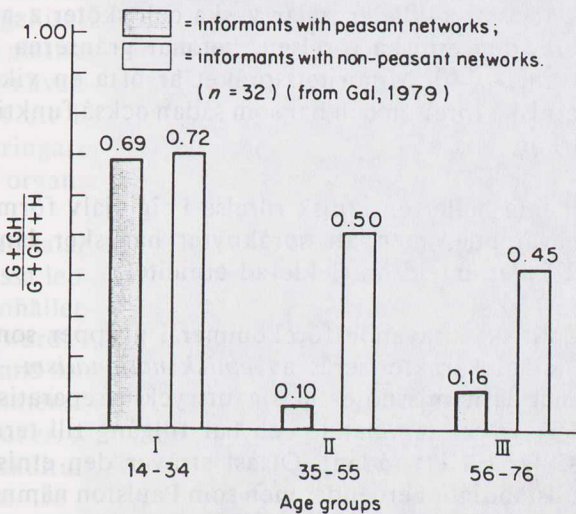
En minoritet som är homogen i sin interna struktur, dvs. som är tätt sammanlänkad med en enda näring eller en enda religiös riktning eller vad det kan vara, är starkt sårbar. Om den kulturbärande företeelsen av en eller annan anledning slås ut, är det sannolikt att minoriteten som sådan, liksom givetvis dess språk, upphör att existera. Minoritetsmedlemmarna splittras upp i nya sociala strukturer inom majoriteten, och förutsättningarna för en fortsatt användning av minoritetsspråket blir helt enkelt obefintliga.

7.3.4 Näringar

Som vi just varit inne på har en minoritets näringsfång betydelse i språkbevarande och språkbyte. Detta har att göra med att en för minoriteten typisk näring inte bara är en utkomstkälla, utan också en spegling eller kodifiering av gruppens sociala relationer. Alla samhällen har bestämda principer för utövandet av sina näringar och för hur frukterna av arbetet skall fördelas mellan samhällsmedlemmarna, principer som vilar på system av rättigheter och skyldigheter, ägande etc. I omsättningen av dessa principer utvecklas specifika språkliga begrepp, ordvändningar,

genrer och register. Att lära sig en näring är således samtidigt ett sätt att insocialiseras i gruppens värderingar, kulturella antaganden och språkliga repertoar. Radikala förändringar i ett samhälles utkomstformer påverkar i allmänhet de sociala strukturer som näringsutövningen inbegriper. Detta leder till att också de språkanvändningsmönster som är knutna till dessa sociala strukturer förändras (Kulick, 1990; Hill & Hill, 1986; Gal, 1979). Gals studie visar hur de sociala nätverken som är sammankopplade med olika näringsfång har konsekvenser för hastigheten i språkbytesprocessen. Från figur 4, som hämtats från Gal, framgår att bytet från ungerska till tyska i det österrikiska Oberwart är mycket mindre framskridet hos talare, vars sociala nätverk till största delen finns bland bondbefolkningen.

Figur 4: Andel ungerska resp. tyska i olika typer sociala nätverk. Från Gal (1979).

7.3.5 Typ av etnicitet

Vi har ovan s. 25 - 28) behandlat begreppen etnicitet och nationalism och pekat på hur ett antal termer använts för att beskriva en befolkningsgrupps självuppfattning och politiska strävanden. Paulston (1985) resonerar om hur olika typer av etnicitet (och nationalism) kan antas ha olika konsekvenser för språkbevarandet. Vad hon kallar för *eticitet* rätt och slätt, eller den "gamla etniciteten" - och som vi i den fortsatta framställningen har valt att benämna *oreflekterad etnicitet* - innebär att

befolkningsgruppens medlemmar identifierar sig som sådana på grundval av gemensamt ursprung och gemensamma kulturella värderingar och uppfattningar. Etniciteten och det kulturspecifika beteendet inom gruppen tas för givna. Denna innebörd hos begreppet etnicitet stämmer med den definition som vi citerade från Edwards (1985) på s. 27. Paulston menar att grupper som karakteriseras av denna typ av etnicitet inte förmår bära ett språkbevarande i kontakten med en dominerande kultur, särskilt om denna kultur tillåter eller önskar att minoriteten assimileras.

Paulston använder termen *etnisk rörelse* som beteckning för en etnisk grupp som står i medveten opposition till majoriteten. Vi har här den medvetna nya etniciteten; den etniska gruppen har analyserat sin egen ekonomiska, sociala och kulturella situation i samhället och bedriver med olika medel en maktkamp mot majoriteten. En viktig distinktion mellan oreflekterad etnicitet och etnisk rörelse är att den förra betonar det etniska innehållet (vi är sådana som klär oss i x-kläder, talar y-ska och sköter z-ar), medan den senare, den etniska rörelsen, betonar gränserna (vi mot dem) (se ovan, s. 26). Minoritetsspråket är ofta en viktig symbol för den etniska rörelsen och har som sådan också funktionen av gränsmarkör.

Paulston tror att inte heller en etnisk rörelse i sig själv förmår bära ett språkbevarande, men att språkbytet här sker långsammare än vad fallet är vid oreflekterad etnicitet.

Nästa grad av politiskt strävande förekommer i grupper som i Paulstons terminologi karakteriseras av *etnisk nationalism*. En sådan etnicitet har låtit missnöjet ta sig uttryck i separatism. Man strävar efter självbestämmande och har tillgång till territorium eller utsikter till ett sådant. Oftast strävar den etniska gruppen efter fullständigt oberoende, men som Paulston nämner, finns det många exempel på minoriteter som ser fördelarna med en viss grad av autonomi inom en annan stat (t.ex. Quebec i Kanada och de flamländska delarna av Belgien). Det viktigaste i den etniska nationalismen är att få möjligheter att bevara och utveckla egna sociala och kulturella institutioner och särdrag. Språket brukar vara ett av de viktigare kulturdragen att slå vakt om. I grupper med separatistiska strävanden är den inre sammanhållningen och lojalitet framträdande drag. Paulston pekar på baskerna i Spanien, bland vilka separatisterna anser det vara illojalt mot den egna gruppen att tillåta språkbyte.

Vid sin bedömning, att det är grupper med strävanden mot (en viss grad av) autonomi som har de största chanserna till språkbevarande, tar Paulston hänsyn till de förhållanden som gäller för olika minoriteter världen över. Hon är inte ensam om sitt ställningstagande. Det står i samklang med den omfattande litteratur hon refererar till. Men som vi många gånger påpekat i denna översikt, kan det finnas specifika kombinationer av faktorer som gör att inte heller effekten av faktorn *typ av etnicitet* alltid blir den förväntade. Inte heller etnisk identitet verkar i isolering från andra förhållanden som t.ex. minoritetens storlek etc.

7.3.6 Intern organisation

Det är betydelsefullt för språkbevarandet om minoriteten inom sig är organiserad i intressegrupperingar eller särskilda interna styrelseformer, som t.ex. flera av de amerikanska indianfolken är. Organisationen är ett stöd för den inre sammanhållningen och ger en plattform för gemensamma mål t.ex. vad gäller språkfrågor, men även i förhållande till majoriteten är denna organisation ett sätt att kanalisera krav och ge uttryck för åsikter. Meningsyttringarna kan helt enkelt få bättre gehör om de formuleras av en organisation.

Man talar i minoritetslitteraturen om ledare och *grupptalesmän*. Dessa ledare är ofta personer som lyckats bra även i majoritetssamhället. De är alltså personer som kan hantera båda kulturerna. Edwards (1985) bland andra pekar på det förhållandet, att det ibland är en betydande klyfta mellan den vanlige minoritetsmedlemmens etniska strävanden och de krav som talesmännen uttrycker. Medan talesmännen arbetar för en utveckling av minoritetskulturen, fortsätter vanliga människor i en assimilationsprocess. De pragmatiskt bästa valen för deras materiella verklighet kan vara "majoritetsalternativen".

Det kan förstås också vara så att ledarna är de som uttrycker minoritetsmedlemmarnas latent eller mindre artikulerade önskemål, något som givetvis hör till en ledares roll. Vilket av dessa förhållanden som råder mellan talesmän och minoritetsgruppen kan vara svårt att avöra utan ingående attitydundersökningar bland minoritetsmedlemmarna, men om det förhållandet råder, att gruppen genomgår en språkbytesprocess, trots att den genom sina ledare framför etniska krav, kan en förklaring vara att grupplemmarna inte ställer upp med någon entusiasm i arbetet för ett språkbevarande.

Det är ofta så att ledare eller talesmän rekryteras från ett skikt av minoritetsmedlemmar med högre utbildning. I detta sammanhang kan det framhållas, att denna s.k. utbildade "elit" kan ha olika funktioner i en minoritets språkbevarande eller språkbytesprocess. Visserligen kan det vara så som vi tidigare har konstaterat att eliten leder övergången till majoritetsspråket och för in element i minoritetsspråket och minoritetskulturen från majoritetskulturen. Men vissa forskare pekar också på den viktiga funktion denna grupp har i språkbevarandet. Den kan vara instrumentell i att utforma egna utbildningsvägar, för arbete med standardisering av språket och för arbete med medier etc. Generellt kan man nog koppla de olika roller en utbildad elit får i olika minoriteter till huruvida minoriteten karakteriseras av en oreflekterad etnicitet eller av en medveten etnicitet.

7.3.7 Institutioner

En stark inre organisation hos minoriteten möjliggör också utvecklandet av egna institutioner. Det kan gälla egna kyrkor, skolor, kulturinstitutioner och olika slags föreningsverksamhet, men också institutioner som är direkt inriktade på språkplanering och språkvård. Om det är möjligt för en minoritet att driva sådana institutioner är givetvis starkt beroende av hur majoriteten ställer sig ideologiskt (assimilation/pluralism) och ekonomiskt, och vilken grad av autonomi minoriteten därigenom har. Det är självklart att existensen av institutioner som skapats och drivs av minoriteten själv har en mycket stor betydelse för språkbevarandet. En grupps institutioner kan fylla samma funktioner i språkligt hänseende som antydde ovan för specifika minoritetsnärningar, dvs. att utveckla och vidareföra kulturspecifika språkliga begrepp och repertoarer (Mühlhäusler, 1988). Ett exempel utgör "manshusinstitutionen" som förekommer i skilda grupper i Papua Nya Guinea. I ett skede av en pojkes uppväxt avskiljs han från kontakt med kvinnor och isoleras under åtskilliga veckor tillsammans med andra pojkar och äldre män i det s.k. manshuset. Här får han i samband med den symboliska utvecklingen till man bl.a. lära sig talgenrer som är förbehållna män och som han ej får tillfälle att lära sig på något annat sätt. Institutioner med manbarhetsriter fungerar alltså samtidigt som en kontext för språksocialisering. I takt med att dessa har försvunnit, försvinner också källor till språklig inlärning.

Vi skall här ta upp tre slags institutioner från vår samhällstyp som har en uppenbar roll i språkbevarandet, nämligen skolan, kyrkan och språkplanerande/språkvårdande organ. Även andra typer av institutioner är dock av vikt, t.ex. forsknings- och kulturinstitutioner.

I dagens i många länder centraliserade skolväsende kan *skolor*, drivna helt i egen regi, vara svåra att etablera och underhålla. Den möjlighet att etablera privatskolor som förekommer i många länder kan vara för kostsam för minoriteten. Alternativet till egna skolor är de särskilda utbildningsanordningar som genom särlagstiftning kan förekomma i stater med en praktisk/pluralistisk ideologi. Över dessa utbildningsanordningar kan minoriteten ha större eller mindre inflytande. Vilken grad av inflytande minoriteten har torde vara avgörande för utbildningens effektivitet vad gäller språkbevarande och övrig minoritetskulturell fostran. Särslagstiftning för minoritetsbarns skolgång förekommer i många länder, särskilt vad gäller skolans lägre nivåer; för att bara peka på ett sådant exempel kan vi framhålla Friesland i Nederländerna (Boelens, 1976:59ff, Meestringa, 1987:60ff).

Många minoriteter har samlats omkring egna kyrkor, som ofta drivs med ekonomiska bidrag från medlemmarna. Kyrkor i egen regi kan spela en stor roll i språkbevarandet på flera olika sätt. Dels är de samlingspunkter för medlemmarna, som i samband med kyrkobesök eller andra kyrkliga aktiviteter får möjlighet att använda minoritetsspråket. Dels spelar själva gudstjänstspråket en konserverande roll. Som ett exempel på detta kan man peka på hur hebreiskan levde kvar som kyrkospråk under alla de århundraden som språket var "dött" före återupplivandet i samband med staten Israels tillblivelse. Kyrkan har också ofta åtagit sig rollen att bibringa minoritetsbarn skolning i minoritetsspråket. Detta har i stor utsträckning varit fallet med invandrade minoriteter både i USA och Australien (Haugen, 1953; Clyne, 1982).

Vad gäller språkpolitik och språkplanering så behandlades företeelserna på ett generellt plan i vår begreppsgenomgång (s. 46 - 49) och vi har dessutom behandlat frågan om språklagstiftning i stater som inom ramen för en pluralistisk politik beaktar minoritetens särskilda behov (s. 32 f). Likaså har vi varit inne på frågan om minoritetsspråkets grad av standardisering och modernisering, när vi talade om minoritetens språkförhållanden (s. 99). Här gäller det mera specifikt hur minoriteten handlägger de konkreta språkfrågorna inom sina egna *institutioner för språkplanering och språkvård*.

Hos minoriteter, vars språk har långa skriftspråkstraditioner, har det i allmänhet funnits enskilda personer som upptecknat normer för språket i grammatikor och ordböcker. Dessa har i praktiken arbetat som språkvårdande institutioner, då det inte funnits organ för denna verksamhet. Vissa minoriteter håller sig med språknämnder eller språkakademier, t.ex. den katalanska minoriteten (se ovan). Parentetiskt är det intressant att notera att språkvården sköts av akademier och nämnder inom vissa språkområden och av ordboks- och grammatikförfattare inom andra och att detta inte enbart har med minoritets- resp. majoritetsspråksstatus att göra. T.ex. håller sig Frankrike och Sverige med akademier, medan sådana inte förekommer på det engelskspråkiga området. De organ som planerar och vårdar minoritetsspråket utför ett arbete som är nödvändigt om minoritetsspråket skall kunna få en allsidig användning som standardspråk i ett modernt samhälle.

7.3.8 Medier

Medierna spelar en så självklar roll i språbevarandet, att faktorn inte kräver någon särskild analys. Utöver den roll media normalt har i ett samhälle, kan de i ett minoritetssammanhang bli ett viktigt verktyg för etnisk mobilisering. Området är emellertid inte oproblematiskt. Medier på ett minoritetsspråk, både tryckta och etermedier, har alltid att konkurrera med medier på majoritetsspråket. På grund av att de ekonomiska resurserna är begränsade - ofta starkt begränsade - blir utbudet på minoritetsspråket både volymmässigt mindre och mindre attraktivt. Minoritetsspråket kan sällan hålla en parallell utgivning av nyhetsmedier, och översättningar av t.ex. skönlitteratur till minoritetsspråket kan av rent praktiska grunder få låg prioritering; denna litteratur är ofta ändå tillgänglig för de flesta minoritetsmedlemmarna på majoritetsspråket och översättandet skulle kanske mera vara en (nog så viktig) språkpolitisk åtgärd än något som vore nödvändigt för innehållsförmedlingen.

Andra svårigheter på mediernas område gäller de språkliga förhållandena som råder inom minoriteten, något som vi redan berört. T.ex. är stora dialektala skillnader inom minoritetsspråket en svårighet inte bara för de språkvårdande organen utan även, och mer omedelbart, för medierna.

7.3.9 Kulturyttringar

Vad som kan räknas som kulturyttringar är en mycket bred kategori av företeelser. Förutom litteratur, musik, bildkonst och hantverk kan man även föra dit bl.a. muntliga berättartraditioner, talgenrer, högtidstraditioner, marknader och folkfester. Inom en talgemenskap kan det finnas särskilda språkliga former som är knutna till befolkningsgruppens kulturyttringar, varför dessa spelar en stor roll i att upprätthålla ett brett spektrum av språkliga register eller stilarter, dvs. de bidrar till variations- och nyansrikedomen i språkanvändningen. Förutom detta har kulturyttringarna givetvis betydelse som etnisk symbol och medverkar därmed till den kulturella och språkliga särarten.

7.4 Faktorer på individnivå

Vi har hittills behandlat de samhälleliga ramarna för språkbyte och språkbevarande, dels utifrån vilka förhållanden som gäller på nationell nivå i det eller de länder där minoriteten lever, dels utifrån förhållanden inom minoritetsgruppen. Men språkbytet resp. språkbevarandet genomförs konkret av de individuella minoritetsmedlemmarna. Utvecklingen är beroende av hur de handlar språkligt i sin vardag, dvs. vilka språkval de gör vid varje språklig interaktion. Fasold (1984:213) uttrycker saken så, att "språkbyte och - den andra sidan av myntet - språkbevarande egentligen är det långsiktiga, kollektiva resultatet av språkval". Men individerna gör inte sina språkval oberoende av hur förhållandena på samhällsnivå gestaltar sig i den situation de lever. Tvärtom är dessa förhållanden bestämmande för hur individierna uppfattar och värderar de två språk och kulturer som är i kontakt med varandra. Det är förstas detta som gör att det är meningsfullt att beskriva faktorerna på samhälls- och gruppnivå. Det finns två intressanta aspekter att lägga på sambandet mellan samhällsförhållanden och individens beteende. Den första gäller vilka mönster som kan skönjas i människornas språkval och vad som förklarar dessa mönster. Den andra aspekten är att individens språkliga handlande inte är fullständigt bestämt av de övergripande samhällsfaktorerna. Det finns utrymme för individuella val.

7.4.1 Språkval

Med språkval avses här individernas val av språk i en given samtalssituation. Inledningsvis skall vi ge en beskrivning av hur de individuella språkvalen kan se ut, eller rättare sagt, vilka mönster som kan iakttas. Vilket språk individerna i två- eller flerspråkiga områden väljer att yttra sig på i en given interaktion kan beskrivas i förhållande till begreppet *domän* (jfr ovan s. 52). I stabila tvåspråkiga samhällen, de som karakteriseras av *diglossi*, är språkvalet i olika domäner inte problematiskt, utan sker ofreflekterat. Det ena språket, typiskt majoritetsspråket, används i mer formella och offentliga domäner, medan det andra, minoritetsspråket, används i mer infomella eller intima domäner. Denna typ av stabilitet är betecknande för en tvåspråkig befolkning som bevarar minoritetsspråket jämsides med att majoritetsspråket används. För situationer där språkbyte håller på att ske är det karakteristiska att majoritetsspråket börjar användas i domäner som tidigare varit förbehållna minoritetsspråket. Under en sådan övergångsperiod kan talarna uppleva ambivalens inför språkvalet i de domäner inom vilka förändringen håller på att ske. Helander (1984) använder för detta fenomen termen *språklig osäkerhet* i sin diskussion av språkvalet i olika samtalssituationer i flerspråkiga samiska områden.

I en långt framskriden språkbytessituation återstår inga domäner i vilka endast minoritetsspråket används. Enligt Timm (1980) utgör Bretagne ett sådant exempel. I tabell 2 kan man se resultaten från en undersökning av ett tvåspråkigt samhälle. Franskan är helt dominerande, men även bretonskans H- och L-varieteter används i någon utsträckning i alla domäner.

Språklig ambivalens i en given samtalssituation behöver emellertid inte vara ett tecken på pågående språkbyte. Som vi påpekade vid genomgången av begreppet *domän*, faller inte alla samtalssituationer entydigt inom någon given domän, och i sådana fall måste talarna göra ett mer reflekterat språkval, något som kan förorsaka osäkerhet.

Tabell 2. Användning av bretonska resp. franska i olika domäner.

		A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
bretonska	H										3	3				3	3
	L	1	2	3	2	3	1	3	1	3	2	2	1	3	2		
franska	L	1	1	1	1	1	3	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1

1 = frekvent (i över 20% av interaktionerna), 2 = då och då (i mellan 5 och 10 % av interaktionerna), 3 = sällan (i under 5 % av interaktionerna). A = familj, B = grannar, C = gatan, D = torg, E = affärer, F = kaféer, G = barer, H = jordbruksarbete, I = annat arbete, J = hos borgmästaren, K = kyrkan, L = klubb för äldre, M = festligheter, N = keltiska cirklar, O = skolan, P = etermedia.

Begreppet domän är användbart när det gäller att beskriva språkval, då det innefattar de komponenter (rollrelation mellan talarna, ämne, plats för interaktionen) som i sin normala konstellation entydigt leder talaren till ett givet val. Men språkvalet kan också beskrivas i förhållande till någon av de komponenter som ingår i en domän, t.ex. i förhållande till *ämne* eller *samtalspartner*. Detta kan bl.a. ge en förklaring till språkväxling inom en domän. Som en illustration till ämnets betydelse beskriver Blom & Gumperz (1972) t.ex. följande förhållanden: En grupp yngre personer hade vuxit upp i Hemnesberget i Norge och hade sedan studerat vid universitetet i Oslo. När de återvände till Hemnesberget talade de sinsemellan sin dialekt, ranamålet, då samtalet handlade om företeelser som hörde till hemtrakten, men gick över till bokmål, dvs. standardspråket, när de diskuterade frågor av mer allmänorsk karaktär. Här gäller det en växling mellan två varieteter av samma språk, men samma mönster kan lika gärna förekomma mellan två olika språk (jfr Gal, 1979).

Samtalspartnerns roll framträder t.ex. i Gals forskningsresultat vad gäller språkvalen (ungerska/tyska) i Oberwart, Österrike (Gal, 1979). Hon ordnar sina resultat i implikationsskalor (Tabell 3), som tydligt visar hur starkt mönstret slår igenom för olika talare, även om de väljer de två språken i mycket olika utsträckning:

Tabell 3: Implikationsskala för språkval hos kvinnliga talare i Oberwart

Talarens ålder	Samtalspartner											
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
14	U	TU		T	T	T	T			T		T
15	U	TU		T	T	T	T			T		T
25	U	TU	TU	TU	T	T	T	T	T	T		T
27	U	U		TU	T	T	T			T		T
17	U	U		U	TU	T	T			T		T
13	U	U		TU	TU	TU	YU			T		T
43	U	U		TU	TU		T*	TU	TU	T		T
39	U	U		U	TU	TU	T	T	T	T		T
23	U	U		U	TU	U*	T		TU	T		T
40	U	U		U	TU		TU	T	T	T		T
50	U	U		U		TU	TU	TU	T	T	T	T
52	U	U	U	TU*	U		U	TU	T	T	T	T
60	U	U	U	U	U	U	U	TU	TU	T	T	U*
40	U	U	U	U	U	U	U	TU	TU	TU		T
35	U	U		U	U	U	U	U	TU	U*		T
61	U	U		U	U	U	U	U	TU*	U		T
50	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U		T
66	U	U		U	U	U	U	U	U	U	TU	T
60	U	U		U	U	U	U	U	U	U	TU	T
54	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U		T
59	U	U	U	U	U	U	U	U	U	U		U
64	U	U		U	U	U	U	U	U	U	U	U
71	U	U		U	U	U	U	U	U	U	U	U

U = ungerska, T = tyska; 1 = Gud, 2 = mor-/farföräldrar och deras generation, 3 = kunder (svarta marknaden), 4 = föräldrar och deras generation, 5 = jämnåriga, 6 = syskon, 7 = affärsbiträden, 8 = make, 9 = barn och deras generation, 10 = myndighetspersoner; * = avvikelser från implikationsmönstret. (Tabellen från Gal 1979:121, här något förkortad)

Ur tabellen kan man utläsa att om tyska används med en given typ av samtalspartner, så används detta språk också med alla kategorier som har sina kolumner längre till höger. Avvikelserna från detta mönster, som är få, har markerats med en asterisk.

Man kan också se att det för de flesta individer finns någon samtalspartnerskategori, med vilken man använder båda språken. Typiskt faller denna kategori för varje enskild individ mellan dem som man använder bara ungerska resp. bara tyska med. Bland talarna finns det individer som alltid talar minoritetsspråket och sådana som talar minoritetsspråket mycket sällan (nere resp. uppe i tabellen). Man kan se på åldersdistributionen att denna fördelning mellan språken korrelerar med talarnas ålder, så att yngre talare använder majoritetsspråket tyska mer, medan äldre talare använder ungerska mer. Ett sådant mönster med avseende på ålder och språkval förekommer generellt inom minoriteter som håller på att genomgå ett språkbyte. Intressant nog är inte denna korrelation fullständig; det finns t.ex. en 35-åring som har fler ungerska val än en 60-åring.

Andra faktorer som språkvalet kan relateras till är *samtalssituationen* och *syftet med samtalet* (jfr Grosjean, 1982:135ff).

Om man ser på vilka individer inom minoriteten som oftare väljer att samtala på minoritetsspråket och vilka som oftare väljer majoritetsspråket i en språkbytessituation, har vi redan sett att yngre individer har en mer frekvent användning av majoritetsspråket än äldre. En annan tendens, som framkommit i många undersökningar, är att kvinnor i högre utsträckning använder majoritetsspråket än män (jfr t.ex. Trudgill, 1974, Jaakola, 1974). Detta gäller åtminstone inom den västerländska civilisationsfären; Trudgill (1974) refererar också till andra mönster i mer avlägsna kulturer.

Distributionen av språkval är således i allmänhet ojämn inom minoriteten; yngre personer och kvinnor väljer oftare än äldre och män majoritetsspråket. I enlighet med ovanstående resonemang skulle förklaringen till detta ligga i att dessa grupper omfattar något olika värderingar och attityder till de aktuella språken och kulturerna. Dessa skillnader i värderingar och attityder kräver då sin förklaring. Varför skulle t.ex. kvinnor och män omfatta olika attityder? Det finns inga enkla svar på denna fråga, men den sociolingvistiska litteraturen innehåller åtskilliga förslag (se Trudgill, 1984). Bland de förklaringar som oftast återkommer kan nämnas följande två: 1) I den västerländska civilisationsfären är kvinnor oftare mer statusmedvetna än män och därför känsligare för prestigeladdningen i ett visst språk eller en viss språklig varietet. Denna större statusmedvetenhet är en effekt av mäns och kvinnors skilda positioner och roller i samhället. 2) Män och kvinnor deltar i olika slags sociala nätverk

och sociala nätverk med olika styrka. Det sociala nätverket är, som vi har sett, starkt bestämmande för vilka språkliga val som görs.

Det är viktigt att med Trudgill (1984) påpeka att språkliga skillnader mellan könen i vår samhällstyp endast är tendenser och inte exklusiva. Det är frågan om att ha mer eller mindre av vissa språkdrag snarare än att ha antingen manliga eller kvinnliga drag. Dessutom är variationen stor inom grupperna män och kvinnor; många individer överlappar i enskilda avseenden.

Det är givet att också individuella strategier förekommer inom gruppen. Så kan t.ex. den etniska medvetenheten hos vissa personer göra att dessa använder minoritetspråket alltid när det är möjligt, kanske i motsättning till vad som är det generella mönstret inom minoriteten. Det kan också finnas mindre medvetna individuella val. Detta belyses av Gal (1979) i hennes beskrivning av den ungersktalande minoriteten i Österrike. Där relaterar hon hur olika personer reagerar på närvaron av majoritetspråkstalare. Dels finns det sådana som snabbt går över till att använda majoritetspråket, även om majoritetsmedlemmen inte är inbegripen i samtalet, dels finns det sådana som bara går över till majoritetspråket om de riktar sig direkt till majoritetsmedlemmen.

Två exempel på ytterkanterna av denna skala är illustrativa. Det ena gäller några gatuarbetare som sinsemellan talade ungerska men så småningom i samma samtal övergick till tyska, då några majoritetspråkstalare kom inom *hörhåll*. Det andra exemplet gäller ett äldre ungersktalande bondpar, som hade anlitat en tysktalande slaktare. Under hela den måltid som de bjöd mannen på försiggick samtalet mellan makarna på ungerska bortsett från några få instoppade repliker på tyska som riktades till mannen. Här skall påpekas att denna kommunikation ju försiggick i hemmets sfär, vilket förmodligen bidrog till språkvalet; samma par skulle mycket väl i samtal med slaktaren på annan plats ha kunnat föra samtalet helt på tyska.

7.4.2 Förmedling av språket mellan generationer: språklig socialisation

Ett barns språkinläring eller *språkliga socialisation* sker i ett givet sociokulturellt sammanhang. Detta innebär att barnet samtidigt med att det lär sig sitt språk också tillägnar sig de kulturella normer, kunskaper och värderingar som råder i omgiv-

ningen. Att det finns ett mycket nära samband mellan språk- och kulturinlärning visas av många språkantropologiska studier. Så pekar t.ex. Ochs' (1986) kartläggning av språkinlärningsmönster i Samoa på att barn där mycket tidigt lär sig komplicerade verbformer för att uttrycka affekt, något som förklaras med att denna kultur lägger stor vikt vid att diskutera och förhandla om känslor.

När man talar om språksocialisation tänker man kanske i första hand på familjen och relationen mellan föräldrar och barn. Det är ju dock så att barnet under sin utveckling till vuxen individ hämtar upp sitt språk från flera olika källor. Under barnets första år är det framför allt föräldrarna eller annan nära vårdnadshavare som är de mest framträdande modellerna för barnet. Så småningom utvidgas emellertid kretsen av individer som påverkar barnets språkutveckling. Detta gäller både andra vuxna i olika funktioner och jämnåriga eller äldre barn. Jämnåriga spelar särskilt under vissa utvecklingsskeden en mycket stor roll för identifikation och som språkmodeller. Inte minst skolan utövar en betydande påverkan på barnets språk.

Förhållandena kan skilja sig avsevärt i olika kulturer både med avseende på hur de uppväxtvillkor som gäller för barnet i närmiljön ser ut och vilka strategier för språklig förstran som förekommer. Det finns t.ex. samhällen där relationen föräldrar barn har en jämförelsevis begränsad vikt då syskon och lite äldre barn primärt ansvarar för vården av det lilla barnet (Heath, 1983). I vissa miljöer är kontakten mellan det uppväxande barnet och ett nätverk av vårdnadshavare inom familjen, där ofta mer än en generation är inblandade, snarare regel än som hos oss undantag (Heath, 1983).

När det är frågan om språklig socialisation i en språkbytes-situation dras barnet i olika riktningar av de skilda kategorier av personer som under olika skeden av språkinlärningen påverkar barnet. Vad som händer är normalt att minoritetsspråket bevaras längst i de mer intima domänerna, dvs. domänerna familj och vänner. När språkbytet är långt framskridet, har även familjedomänen öppnats för majoritetsspråket. Följande steg i utvecklingen kan iakttas: Det är i allmänhet barnen som först för in majoritetsspråket i hemmet genom att syskonen sinsemellan talar detta språk, medan de fortfarande talar minoritetsspråket med föräldrarna. Nästa steg är att barnen talar majoritetsspråket också till föräldrarna, som i sin tur kan svara barnen på minoritetsspråket. I följande steg sker all kommunikation mellan barn

och föräldrar på majoritetsspråket, medan föräldrarna sinsemellan - och förstås med *sina* föräldrar - fortfarande talar minoritetsspråket. Hur snart detta steg uppnås är delvis beroende av föräldrarnas kunskaper i majoritetsspråket. Det är när man kommit så här långt som språket har upphört att förmedlas vidare till den kommande generationen, och språkbytet är ett faktum.

Man skall inte tänka sig att en och samma familj går igenom dessa olika steg. Det är snarare så att vid ett relativt tidigt skede i språkbytesprocessen befinner sig många familjer på det första steget, en tidsperiod senare befinner sig många familjer på steg nummer två osv. Det skall tilläggas att olika familjer förstås kan befinna sig på olika steg i utvecklingen vid en och samma tidpunkt på grund av sådana individuella skillnader i attityder, som vi varit inne på ovan. Föräldrar med stark etniskt medvetande och stor grupployalitet kan då bromsa språkbytesprocessen genom att i den egna familjen hålla fast vid att uteslutande använda minoritetsspråket inom familjen. Detta kräver emellertid målmedvetenhet, uthållighet och känslighet (jfr Arnberg, 1988).

Om språkbytesprocessen för övrigt pågår inom minoriteten, kommer det språkliga beteendet inom familjen att behöva motstå de krafter, som påverkar barnen i riktning mot majoritetsspråket. Det pågående språkbytet påverkar t.ex. också föräldrarnas språk på ett sätt, som gör att barnen får mindre fasta språkliga normer att hålla sig till. Detta innebär ofta att barnen utvecklar språkliga innovationer, som i detta läge kan få en betydande genomslagskraft. Här kan det vara relevant att framhålla att skolans socialisering på minoritetsspråket potentiellt kan utgöra ett stöd i att upprätthålla de språkliga normerna.

Eftersom många minoritetssituationer karakteriseras av tvåspråkighet, får man räkna med att en förälder i vissa familjer endast behärskar majoritetsspråket. I dessa fall är det naturligt att familjen använder majoritetsspråket som sitt gemensamma kommunikationsmedel. Om en sådan familj väljer att även förmedla minoritetsspråket till barnet, kräver detta om möjligt en ännu större målmedvetenhet från föräldrarnas sida.

7.5 Sammanfattning av språkbytes-/språkbevarandefaktorer

En sammanställning av de ovan genomgångna faktorerna ger följande bild:

FAKTORER PÅ SAMHÄLLSNIVÅ

Politiskt-legala förhållanden
Majoritetssamhällets ideologi
Språklagstiftning
Implementering
Ekonomiska faktorer
Industrialisering-urbanisering
Majoritetsnäringar
Kommunikationer
Arbetsmarknad
Sociokulturella normer
Utbildning

FAKTORER PÅ GRUPPNIVÅ

Demografi
Storlek
Kärnområde
Migration
Åldersfördelning
Könsfördelning
Äktenpsmönster
Språkförhållanden
Officiellt språk
Officiellt språk i annat land
Talas i mer än ett land
Dialekt- eller språksplittring
Standardisering och modernisering
Förhållandet mellan tal och skrift
Språksyn
Tvåspråkighet
Språkbehärskning
Heterogenitet/homogenitet
Näringsar
Typ av etnicitet
Intern organisation
Institutioner
Utbildning
Kyrka
Språkplanering och språkvård
Forskning och kultur
Medier
Kulturyttringar

FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅ

Språkval Socialisation

Det är inte vår målsättning att på grundval av denna översikt och sammanställning av faktorer formulera en regelrätt teoretisk modell för språkbyte (se kapitel 6), utan snarare att ge en mer uttömmande beskrivning av förhållanden som bör inorporeras i en täckande modell. Att utarbeta en sådan modell skulle kräva en noggrann analys av sambanden mellan de enskilda faktorerna. Här kan endast ges en allmän bild av sådana samband: Hur samhället i stort är beskaffat med avseende på lagstiftning, ideologi och materiella villkor sätter ramarna för hur en minoritetsgrupp definierar och konstituerar sig. Detta bestämmer i sin tur vilket språkligt handlingsutrymme som står till buds för individerna inom gruppen. Det är också uppenbart, som vi varit inne på tidigare (kap 6), att de historiska förändringar som ett samhälle genomgår innebär att olika faktorer och sambanden mellan dem har olika vikt vid olika tidpunkter. Hur de genomgångna faktorerna kan användas praktiskt som en modell för analys av en minoritets språkbytessituation framgår av kapitel 8. Faktorerna appliceras där på situationen för samiskan i Sverige för att generera kunskaper och hypoteser om språkbyte resp. språkbevarande i detta fall.

8 SPRÅKBEVARANDE ELLER SPRÅKBYTE BLAND SAMERNA

8.1. Inledning

Syftet med detta kapitel är att belysa den samiska situationen mot bakgrund av de faktorer som enligt kapitel 7 ansågs kunna påverka en minoritets möjligheter att bevara sitt språk. Framställningen leder fram till en bedömning av huruvida den samiska minoriteten i Sverige är inne i en språkbytesprocess och på vilket sätt detta i så fall tar sig uttryck.

8.2 Språkbevarande-/språkbytesfaktorernas effekt för samiskan i Sverige

Framställningen i kapitel 7 visade att det är ett komplicerat samspel av ett stort antal faktorer på olika nivåer som avgör om en given minoritet kommer att bevara sitt språk i en minoritets-/majoritetskontakt eller om den kommer att gå över till majoritetsspråket. Här kommer vi emellertid att gå igenom faktorerna en efter en för att så småningom komma fram till slutsatser om hur de kan tänkas samverka i det samiska fallet.

Det finns ett antal svårigheter med att utföra en bedömning av huruvida en språkbytessituation föreligger i den samiska minoriteten och i så fall hur långt framskriden den är. För det första saknas många uppgifter om de *aktuella* förhållandena bland den samiska befolkningen, trots den omfattande s.k. lappologiska litteraturen. Till exempel föreligger ej exakta statistiska uppgifter om befolkningsgruppens demografi, även om de undersökningar som utfördes av sameutredningen 1975 angående de renskötande och icke-renskötande samerna troligen fortfarande är förhållandevis användbara. Det saknas också detaljerade och komparativa beskrivningar om de skilda livsvillkoren för de olika samiska grupperna. Den betydande heterogeniteten inom gruppen gör att de skilda samiska språken - eller dialekterna - lever i olika ekologier, något som gör generella omdömen om samiskans framtid vanskliga.

Behovet av mer detaljerade kunskaper om de förhållanden som gäller faktorer på individnivån såsom språkval och språksocialisation är särskilt markant. Visserligen föreligger här forskningsresultat (Helander, 1984; Johansson, 1975a), men ytterligare

underlag skulle behövas, eftersom det är på denna nivå som ett pågående språkbyte i praktiken genomförs och tydligast kan observeras.

Underlaget för arbetet med föreliggande kapitel är dels litteratur, som mer specifikt handlar om den samiska språksituationen i Sverige och generellt inom det samisktalande området, t.ex. Ruong (1962), Keskitalo (1980), Ureland (1987), Hansegård (1988) och Helander (1988), dels annan litteratur om samiska förhållanden, som refereras i texten.

I tabell 4 visas en skattning av i vilken riktning de olika faktorerna som diskuterats i kapitel 7 påverkar de svenska samernas möjligheter till språkbevarande. Vi använder plus- och minustecken för att markera positiv resp. negativ påverkan. Efter tabellen ges för varje faktor en motivering för val av tecken (plus eller minus).

Tabell 4: Bedömning av språkbevarande bland svenska samer

FAKTORER PÅ SAMHÄLLSNIVÅ	
Politiskt-legala förhållanden	+/-
Majoritetssamhällets ideologi	+
Språklagstiftning	-
Implementering	-
Ekonomiska förhållanden	-
Industrialisering-urbanisering	-
Majoritetsnäringar	-
Kommunikationer	-
Arbetsmarknad	-
Sociokulturella normer	-
Utbildning	-
FAKTORER PÅ GRUPPNIVÅ	
Demografi	-
Storlek	-
Kärnområde	-
Migration	-
Åldersfördelning	-
Könsfördelning	-
Äktenskapsmönster	-
Språkförhållanden	+/-
Officiellt språk	-
Officiellt språk i annat land	-
Talas i mer än ett land	+/-
Dialekt- eller språksplittring	-
Standardisering och modernisering	+/-
Förhållandet mellan tal och skrift	+
Språksyn	-
Tvåspråkighet	-
Språkbehärskning	-
Heterogenitet/homogenitet	-
Näringar	+/-
Typ av etnicitet	+/-
Intern organisation	+
Institutioner	+/-
Utbildning	-
Kyrka	-
Språkplanering och språkvård	+/-
Forskning och kultur	+
Medier	+/-
Kulturyttringar	+
FAKTORER PÅ INDIVIDNIVÅN	
Språkval	-
Socialisation	-

8.2.1 Faktorer på samhällsnivå

Faktorerna på samhällsnivå gäller de förhållanden som reglerar samernas ställning i det svenska samhället. Ytterst är dessa faktorer bestämmande för samernas möjligheter till språkbevarande.

8.2.1.1 Politiskt-legala förhållanden

Den samiska befolkningen i Sverige har liksom minoriteter i många andra länder under alla tider haft små möjligheter att utöva inflytande i frågor som är avgörande för de egna angelägenheterna. Den lagstiftning som bestämmer betingelserna för minoritetens liv har i stor utsträckning skapats utan deltagande av minoritetsrepresentanter. Enligt Dahlströms (1967:1) formulering står samerna "i vissa avseenden under särskilt statligt förmyndarskap".

Man kan uttrycka förhållandet så att samerna - särskilt tidigare - inte spelat någon betydande roll på den svenska politiska arenan. En bidragande orsak till detta var att de nomadiserande samerna inte hade rösträtt förrän 1911. Samiska frågor ägnades inte heller något organiserat politiskt intresse i den demokratiska processen. I den mån de kom upp i riksdagen, så var detta ett resultat av enskilda ledamöters engagemang. Vad gäller samernas valdeltagande under 1900-talet, kan konstateras att det har legat mycket lägre än för majoritetsbefolkningen, ett förhållande som bl.a. sammanhänger med gruppens socioekonomiska status och bosättningsmönster (Sjölin, 1981).

Som en exemplifiering av hur majoritetens lagstiftande makt påtagligt griper in i minoritetens livsvillkor kan nämnas de bestämmelser i vilka rensköteln reglerats. Renbeteslagarna av år 1886 och 1898 tillkom i ett läge då stora delar av den samiska minoriteten hade utarmats som en följd av den statsstödda nybyggarkolonisationen och den framväxande industrialiseringen i samiska områden. Lagarnas syfte var att utgöra ett skydd och stöd för samerna, men innefattade en definition av same som uteslöt alla individer som inte var renskötare. I lagformuleringen sattes således likhetstecken mellan den etniska gruppen och en yrkeskår inom denna (jfr Beach, 1981). Eftersom stora delar av den samiska befolkningen aldrig haft renskötelse som sin huvudnäring (Ruong, 1975; Fjellström, 1985) och eftersom exploatering av renbetesmarkerna tvingat många samer att upphöra med

renskötsel, kom stora delar av befolkningen att hamna utanför samhällets definition av same. Majoritetssamhället åstadkom således en accentuering av splittringen mellan renskötande och icke renskötande samer. Först genom de beslut som grundade sig på 1975 års sameutredning (SOU 1975:99; SOU 1975:100) kom hela den samiska gruppen att beröras av samhällets åtgärder för samer.

För övrigt har de särbestämmelser som gällt samerna endast i begränsad utsträckning syftat till att möjliggöra samernas fortlevnad som etnisk grupp. Visserligen har samhällets lagstiftning gett stöd och skydd åt de renskötande samerna, bl.a. genom att reglera rättigheter till mark och vatten, men dessa lagar har tidvis betraktats som tillfälliga i väntan på att samerna helt assimilerades (Sjölin, 1981).

1900-talet har inneburit en utveckling längs olika linjer. Mycket schematiskt kan man peka på två trender. Å ena sidan har det samiska inflytandet över de egna förhållandena ökat genom att gruppen själv har utvecklat en fastare organisation (de samiska riksorganisationerna, lokala sameföreningar, samekonferenser, Nordiska samerådet etc. se nedan s. 000) med åtföljande ökning av politiskt inflytande och ett större etniskt självmedvetande. Samiska frågor har därigenom blivit av intresse på den politiska scenen. Sålunda är de samiska organisationerna t.ex. generellt representerade med sakkunniga i statliga utredningar, i vilka samiska frågor behandlas. Å andra sidan har lagstiftning och domslut i tvistemålsärenden i stor utsträckning följt samma linje som under tidigare århundraden begränsat möjligheterna för de samiska livsformerna (i samband med utbyggnad av gruvdrift, vattenkraftsbyggen, skogsbruk, turism). Det kan noteras att samerna, trots deras särställning som urbefolkning, i grundlagen helt jämställs med andra etniska minoriteter. I samerättsutredningens huvudbetänkande (SOU 1989:41, s. 85) föreslås en förändring härvidlag genom ett tillägg i regeringsformen.

I tabell 4 har vi betecknat de nuvarande politiskt-legala förhållandena som faktor i språkbevarandet både med plus- och minus-tecken. Bakgrunden till minustecknet framgår av ovanstående resonemang som försöker framhålla hur den samiska befolkningens livsvillkor inte har bestämts av dem själva utan dikterats av den svenska majoritetens ofta motsatta intressen. Detta förhållande kvarstår idag. Trots det ökade inflytande som representanter för samerna i Sverige numera har, är deras politiskt-legala makt fortfarande underordnad majoritetens, vilket är en negativ faktor

för språkbevarandet. Det framgår emellertid också av ovanstående resonemang att en process pågår i vilken det samiska politiska inflytandet ökar inom väsentliga områden, något som bedömningen av den framtida språksituationen inte kan bortse ifrån. Det är denna utveckling som motiverar plustecknet. Skapandet av ett s.k. sameting (i enlighet med samerättsutredningens förslag i SOU 1989:41, s. 137) vore en åtgärd av väsentlig betydelse i denna process.

8.2.1.2 *Majoritetssamhällets ideologi*

Historiskt kan man finna en växling mellan huvudsakligen assimilatoriska och huvudsakligen segregativa motiv för majoritetens agerande gentemot den samiska minoriteten - eller samtidigt en vacklan mellan båda. T.ex. utgjorde 1700-talet en period av assimilatoriska strävanden från samhällets sida, särskilt uttryckt genom missionsverksamheten bland samerna. Genom inrättandet av Directionen för Lappmarks ecklesiastikverk år 1739 skapades ett starkt centraliserat styrinstrument för den assimilatoriska politiken. Under 1800-talets slut kanaliserades de assimilatoriska idéerna i etnocentriska ideologier. Man räknade med att den samiska befolkningsgruppen skulle "försvinna" genom att samerna övergick till andra näringar än renskötsel. Som vi berört ovan bestämdes icke-renskötande samers förhållanden av samma regelverk som andra svenskers, dvs. samhället beaktade inte deras etniska särart (Sjölin, 1981, jfr vidare Cramér, 1980).

Som exempel på en segregatorisk inställning kan nämnas bakgrunden till 1913 års nomadskolereform. I den diskussion som föregick reformen bröts flera olika åsiktsriktningar, men tongivande blev en viss biskop Olof Bergqvist som i den uttalade ivern att bevara "lappfolket" talade för en segregerad skola för nomadiserande samers barn (jfr Sjölin, 1981; Ruong, 1975). Uttrycket "lapp skall vara lapp" står som en klassisk devis för hans tänkande. De rasbiologiska motiven till segregationstanken uttrycks klart i följande citat från biskop Bergqvist: "Då lapparna övergår till bofast levnadssätt råkar de vanligen i största fattigdom och elände, emedan de icke äga de fysiska egenskaper, som fordras för ett regelbundet och tungt kroppsarbete, Detta fria liv (det nomadiserande) är ock hans rätta element, hans lust och fröjd, då han icke genom långvarig vistelse bland bofasta, särskilt i ungdomsåren, blivit obekvämt för nomadens vandringar i fjällens ödemarker under köld och snöstormar." (citerat efter Sjölin, 1981:143).

Den segregativa ideologin - med paradoxala inslag av assimilatoriskt tänkande (se s. 30) - kan sägas ha varit förhärskande ända fram mot 1950-talet, då tecken på en vändning mot en mera pluralistisk ideologi började göra sig märkta. En starkt bidragande anledning till detta var det förhållandet, att samernas organisationer och enskilda samer kunde göra sina åsikter gällande i den offentliga debatten.

Den ökade pluralistiska inställningen i svenskt samhällsliv som tog form under 1960-talet, fick sitt konkreta uttryck i 1970-talets svenska invandrar- och minoritetspolitik. För första gången gällde här samhällets riktlinjer för minoritetspolitiska åtgärder själva etniciteten. För samernas vidkommande innebar detta att hela befolkningsgruppen, inte bara de renskötande samerna, kunde komma i åtnjutande av positiv särlagstiftning.

Den målsättning som fastslagits i riktlinjerna för den svenska minoritetspolitiken innebär bl.a. att minoritetsmedlemmarna skall försäkras möjligheter att bevara och utveckla sin språkliga och kulturella särart. De ska också tillerkännas jämlikhet med majoritetsmedlemmarna i alla livets sfärer. Förutom vad som gäller för samtliga minoriteter i Sverige har samerna en särställning som s.k. urbefolkning (enligt prop. 1976/77:80). Detta öppnar vägen för speciella arrangemang vad gäller näringar, kultur och språk till stöd för gruppens fortlevnad.

Det plustecken som vi satt i tabell 4 för majoritetssamhällets ideologi, motiveras av den nuvarande uttalat pluralistiska inställningen. Denna inställning torde vara av avgörande positiv betydelse för tillkomsten av speciella åtgärder som gynnar den samiska befolkningen och därmed bevarandet av det samiska språket. Vår bedömning av faktorn med ett obetingat plustecken är dock inte utan problem. Vi vill erinra om den distinktion som vi gjorde ovan (s. 32 f) mellan strukturell och kulturell pluralism. I Sverige förs ingen egentlig diskussion om vad begreppet pluralism har för innebörd, vilket kan vara en anledning till den konsensus som karakteriserar den svenska politiken. I uttalanden från politiker och andra samhällsdebattörer framförs ofta åsikten att Sverige är ett pluralistiskt samhälle i kraft av att det inom landets gränser *bor* kulturellt skilda befolkningsgrupper. En sådan förenklad uppfattning av begreppets innebörd har föga att göra med pluralism som ideologi. Den konsensus som förekommer gäller troligtvis en typ av pluralism som kan betecknas som kulturell, medan det finns liten förståelse för vilka strukturella villkor som måste vara uppfyllda för att pluralism ska kunna förverkligas.

8.2.1.3 *Språklagstiftning*

Den samiska befolkningen i Sverige åtnjuter endast begränsat lagligt skydd för sitt språk. Liksom andra etniska minoriteter har samerna stöd för sitt språk med avseende på dess användning i skolan och i medierna samt i bestämmelser som reglerar tolkservice. Till skillnad från hur situationen är i vissa kommuner i Norge finns inga föreskrifter som ger de svenska samerna *språkrättigheter* i officiella sammanhang, dvs. de kan ej kräva att bli bemötta av myndighetspersoner och sjukvårdspersonal på det egna språket. De kan inte heller kräva att få offentliga dokument avfattade på samiska. (Våren 1990 har dock Kiruna kommun inför samerättsutredningens kommande förslag till samisk språklagstiftning offentligt ställt sig positiv till att bedriva försöksverksamhet med tvåspråkig samhällsservice.)

Språkrättigheter av detta slag har inte bara vikt ur rent kommunikativ aspekt, dvs. att den samisktalande helt skall förstå och bli förstådd i offentliga sammanhang. Än viktigare just i den samiska situationen, där enspråkighet i samiska i stort sett inte förekommer, är det symbol- och statusvärde som sådana rättigheter skulle ha; att självklart kunna använda sitt språk i ett brett spektrum av situationer stärker språkets status och individernas självkänsla. Faktorn språklagstiftning har mot denna bakgrund markerats med minustecken i tabell 4.

8.2.1.4 *Implementeringen*

Ett problem av generell karaktär för samtliga etniska minoriteter i Sverige är att den långtgående målsättningen i dagens minoritetspolitik är behäftad med grava implementeringsproblem (jfr diskussionen i Hyltenstam, 1986). För att politiska beslut ska kunna verkställas krävs för det första att de är grundade på ett realistiskt utredningsunderlag. Vidare krävs samordning av handläggning på flera olika nivåer, tillräckliga resurser och upplysning om beslutens syfte dels bland dem som ska genomföra åtgärderna, dels bland åtgärdernas mottagare.

Ett exempel bland många utgör den lagstadgade rätten till hemspråksundervisning, vars syfte kan formuleras på två sätt, dels att åstadkomma en aktiv tvåspråkighet bland minoritetsmedlemmarnas barn, dels att fungera som instrument för bevarande och utveckling av minoritetsspråket. De bestämmelser om hemspråksundervisningens omfattning som rättigheterna innehåller

står helt i konflikt med den uttalade språkbevarandemålsättningen; underlaget för lagstiftningen gav på denna punkt otillräcklig ledning angående vad som skulle krävas av ett språkbevarandeprogram. Undervisningen har i dag mer en funktion av tvåspråkigt övergångsprogram (se s. 95 ovan). Det förhållandet att bestämmelserna för hemspråksundervisning inte har åtföljts av tydliga och realistiska anvisningar om innehåll, uppläggning och lärarkompetens bidrar ytterligare till att avsikterna med reformen inte har kunnat genomföras (se vidare Municio, 1986).

Denna exemplifiering ger en bakgrund till det minustecken som implementeringsparametern har fått i tabell 4. Även om det således finns goda förutsättningar för språk- och kulturbevarende åtgärder i samhällets aktuella minoritetspolitik, uppvisar det praktiska genomförandet av politiken stora brister, vilket hittills inte ägnats tillräcklig uppmärksamhet och uppföljning.

8.2.1.5 Ekonomiska förhållanden

Den svenska politiken gentemot samerna har under århundradenas lopp haft direkta och påtagliga konsekvenser för gruppens ekonomiska situation. Alltsedan svenska intressen började göra sig gällande i de områden som traditionellt har befolkats av samerna, finner man otaliga exempel på hur majoritetens politiska och lagstiftande makt har medfört att de ekonomiska villkoren för minoriteten har kringskurits. Centralmakten har kunnat utnyttja minoritetens resurser för "rikshushållet" antingen genom direkt beskattning av samiska tillgångar, vilket var av vikt för staten redan under 1500-talet och tidigare, eller genom exploatering av markområden, först för nybyggarkolonisationen och senare också för den industriella utbyggnaden (Ruong, 1975).

Redan under medeltiden beskattades samerna av de s.k. birkarlarna. Dessa handelsmän, bosatta vid Kemi, Torne, Pite och Lule älvars mynningar, var i sin tur skattskyldiga till den svenska kronan. Under Gustav Vasa kom skattepålagorna att ökas drastiskt och dras in direkt till kronan av särskilda "lappfogdar". 1600-talet innebar att exploateringen av naturrikedomar i samernas bosättningsområde påbörjades, först i samband med att silvermalm började brytas i Nasafjället. Samtidigt utvecklades den egentliga kolonisationen av jordbruksmark med stöd av det s.k. lappmarksplakatet (1673). Genom plakatets bestämmelser kom nybyggare i områdena i åtnjutande av skattebefrielse.

Under loppet av 1600- och 1700-talen blev nybyggarkolonisationen allt intensivare och pågick långt in på 1800-talet. Många samer tvingades lämna rennärigen. Genom ett stort antal statliga ingripanden i form av förordningar och reglementen till nybyggarnas fördel kom stora delar av den samiska befolkningen att utarmas alltmer. På 1800-talet blev armodet särskilt akut i samband med den framväxande industrialismen, vilken innebar ett intrång i samiskt område av en annan dignitet än vad fallet varit med nybyggarnas bosättning.

Redan på 1700-talet hade fattigdomen bland samerna börjat uppmärksammas i officiella dokument. Under slutet av 1800-talet och början av 1900-talet behandlades samernas fattigdom i ett flertal sammanhang. I en motion till 1850 års riksdag riktas uppmärksamheten mot "de Lappska fattige, vilkas antal årligen ökas" och den ovan nämnde biskop Bergqvist talar i ett mötesinlägg 1907 om åtgärder "för att upphjälpa fattiglapparnes nuvarande tröstlösa ekonomiska ställning" (citaten efter Ruong, 1975). I den utsträckning som frågan löstes var det inom ramen för fattigvården, bl.a. med statliga bidrag till vissa kommuner. Många samer fick emellertid dra sig fram på tiggeri eller tillfälliga arbeten (Sjölin, 1981).

Statens differentierade syn på renskötande och icke renskötande samer (se ovan s. 124 f) hade redan vid denna tid lång tradition. Den gren av den samiska befolkningen som försörjde sig på en kombination av jordbruk, jakt och fiske eller något enskilt av dessa näringsfång hade kommit "att inlemmas i den svenska statsunderstödda och statsdirigerade nybyggarkolonisationen och förlora sin samiska identitet och uppgå i den svenska, svensktalande, befolkningen och blev på så sätt inget problem för samhället och dess organ" (Ruong, 1975).

Industrialiseringen och urbaniseringen i de samiska områdena i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet har haft stora konsekvenser för områdets befolkningsammansättning och samernas sysselsättningsmönster. *Majoritetsnäringarna*, dvs. gruvindustrin, skogsbruket och vattenkraftsutbyggnaden, har inneburit en koncentrerad etablering av majoritetsbosättning och förbättrade *kommunikationer* mellan landets centrala delar och Norrlandslänen. Detta har underlättat för centralmakten att få inflytande över områdena.

Utvecklingen har också fört med sig fortsatta intrång i utrymmet för rennärigen, som i kontakt med majoritetssamhällets ekonomi

också - å andra sidan - har genomgått en rationalisering både organisatoriskt och teknologiskt. Detta har fört med sig mindre behov av arbetskraft. Den sålunda frigjorda arbetskraften har därigenom fått söka sig andra utkomstmöjligheter. Endast anställning i majoritetsnäringar har stått till buds. Sedan 60-talet har näringslivsutvecklingen och den regionala strukturomvandlingen alltmer inneburit att Norrland generellt framstår som ett periferi-område med hög arbetslöshet, avfolkning och frånvaro av nyetableringar. Med denna utveckling har följt att de friställda samerna liksom andra arbetslösa i Norrland i stor utsträckning sökt arbetstillfällen i storstadsområdena, vilket har nödvändiggjort flyttning till städer och samhällen antingen inom området eller i landet i övrigt. Särskilt har bristen på arbetstillfällen i anslutning till rennäringen varit märkbar för kvinnorna. Även om några har ägnat sig åt slöjdverksamhet och andra binäringar (bärplockning etc.), har en stor del sökt sig arbete på annat håll (Johanson, 1975c).

Under detta århundrade har också utbyggnaden av majoritetens samhällsinstitutioner i det samiska bosättningsområdet haft en liknande effekt på samernas språkliga förhållanden som närings-etableringarna. Det har inneburit att samerna fått vänja sig vid att svenska krävs vid alla samhällskontakter utanför den egna gruppen.

Vår genomgång har pekat på den samiska befolkningens genomsnittliga resurssvaghet både under tidigare århundraden och i modern tid. Minustecknen i tabell 4 för såväl de ekonomiska faktorerna sammantagna som för var och en av dem beror på de indirekta men avgörande effekter som dessa förhållanden har på språkbevarandet. Som vi återkommer till har de ekonomiska villkoren ett direkt inflytande på minoritetens demografi. Genom uppbyggnad av minoritetens kärnområde på grund av majoritetsbosättning och ökade kommunikationer samt genom utflyttning av stora andelar av minoritetsbefolkningen har förutsättningarna för ett allsidigt bruk av det samiska språket starkt begränsats. Dessutom har kopplingen av svenskan till ekonomiska möjligheter och kontakter med myndigheter inneburit en motsvarande status-sänkning av samiskan.

8.2.1.6 Sociokulturella normer

Som vi nämnt ovan (s. 92 f) används begreppet *kultur* i skilda betydelser. I en snävare bemärkelse står begreppet för litteratur,

teater, konst, musik etc. som en befolkning producerar. Den vidare användningen av begreppet avser förutom detta en befolkningsgrupps hela livsmönster, dvs. beteende, föreställningar, språk etc. Det är alltså frågan om de sociokulturella normer som befolkningsgrupper har etablerat och iakttar.

Samerna har i stor utsträckning varit osynliga i det svenska samhället. Majoritetens dominans i fråga om sociokulturella normer, dvs. vad för sorts beteenden, uppfattningar och symboler som är offentligt gångbara (i klädedräkt, matvanor, uppfostran, religiösa seder, musik, muntliga och skriftliga berättartraditioner, världssyn, livsfilosofi), har under århundradena kommit att undantränga samiska normer. Sammanhängande med detta är majoritetsbefolkningens kunskap om den samiska kulturen på gränsen till obefintlig. Värderingen av det samiska bland majoriteten är i motsvarande grad låg. Det finns ett intimt ömsesidigt förhållande mellan värdering och kunskap: om man som svensk inte känner till att det överhuvudtaget finns något som är speciellt samiskt (utöver den samiska dräkten, jojk och rensköt-sel), väntar man sig att samer ska vara i stort sett som alla andra svenskar. Man har ingen förståelse för att det kan förekomma speciella tankesätt, beteenden o.d. hos minoriteten. Majoriteten skapar sig då en stereotyp bild av minoritetsmedlemmen på grundval av ett antal lösryckta delar från framträdande kännemärken. Som i alla kulturkontakt- eller -konfliktsituationer tolkas minoritetens beteende enligt den måttstock som majoriteten använder.

Majoritetens dominans kommér särskilt tydligt till uttryck i samband med språklig interaktion mellan samer och svenskar. Språket som väljs i sådana sammanhang blir givetvis svenska, dvs. en majoritetskulturyttring, på grund av att det bara är den samiska parten som är tvåspråkig. Kommunikationen sker alltså på majoritetsmedlemmens villkor. I sådana kommunikationssammanhang är den samiska parten ofta i underläge av flera skäl. I kommunikation är det inte bara frågan om att behärska och kunna välja bland språkets ord och strukturer; sättet att *använda* språk i det interpersonella umgänget signalerar på olika sätt grupptillhörighet. Användningssättet kan gälla sådana saker som hur långa repliker man har, normer för replikskifte, hur mycket tystnad det får lov att förekomma inom samtalet, vad som kan få vara osagt o.d. Minoritetens språkanvändningsnormer förs ofta omedvetet över till samtal på majoritetspråket, där det ej kan ges en adekvat tolkning av majoritetsmedlemmarna.

En negligerande eller negativ hållning från majoritetens sida kan överföras till minoritetens egna värderingar. I en sådan situation kan minoritetsspråket bli lidande på åtskilliga sätt. Mest påtagligt är det förhållandet att minoritetsmedlemmar undertrycker bruket av det egna språket i närvaro av majoritetsmedlemmar, även när dessa inte är inbegripna i samtalet. Ett exempel på detta från den samiska situationen ges i Helander (1984), där det visas att många samer väljer att inte tala samiska sinsemellan när de vistas i större tätorter.

Från samiskt håll påpekas att upplevelsen av stigmatisering tidigare under 1900-talet varit - och kanske delvis fortfarande är - stark. Det finns flera faktorer som kan ha bidragit till en negativ självbild hos minoritetsmedlemmarna, förutom majoritetens ignorerande hållning gentemot samiska särkulturella uttryck. Bl.a. kan man peka på sekelskiftets och det tidiga 1900-talets rasbiologiska ideologier, som vi nämnt ovan, och 1600- och 1700-talens assimilerande ideologier, särskilt manifesterade genom missionen bland samerna. En befolkningsgrupps kultur är i stora stycken att betrakta som en strategi för överlevnad. Såväl assimilerande som segregativa förhållningssätt kan via den negativa självbild som uppstår bland minoriteten slå sönder viktiga delar av minoritetskulturen, något som kan ha förödande konsekvenser för minoritetens kulturella, liksom dess materiella överlevnad. Det öde som drabbade den samiska gruppen på 1800-talet, med fattigdom, alkoholism och social misär, förekommer bland många minoriteter i omvärlden idag: indianer i Syd- och Nordamerika, aboriginer i Australien, eskimåer på Grönland.

Vi har satt ett minustecken i tabell 4 för sociokulturella normer på grund av att majoritetens förhållningssätt fortfarande är så dominerande, att det för minoriteten i detta konkurrensläge är svårt att hävda sin egen särart.

8.2.1.7 Utbildning

Som tidigare nämnts, har utbildningsanordningarna för samiska barn åtminstone fram till mitten av 1900-talet utgått från majoritetens intressen. De har vid olika tidpunkter varit instrument för samhällets assimilerande resp. segregativa syften.

De tidigaste skolformerna var ett komplement till missionen snarare än folkbildningsinstitutioner. Detta gäller de s.k. kyrkskolorna eller lappskolorna som inrättades enligt förordning 1723,

de ambulerande s.k. kateketskolorna som fanns från mitten av 1700-talet till början av 1900-talet och missionskolorna som existerade åren 1835-1913. Dessa skolformer nådde endast ett begränsat antal elever. Undervisningen försiggick här i stor utsträckning på samiska, men var inriktad på att sprida majoritetens kulturella och religiösa värderingar. I Torne lappmark hade dock finskan en stark ställning som "kyrko- och undervisnings-språk" (Hansegård, 1988:33).

Den egentliga skolan för samiska barn, den s.k. lappfolkskolan, som skulle motsvara den allmänna folkskolan, inrättades genom ett reglemente 1896. Denna skola, som var femårig, stod öppen även för svenska och tornedalsfinska barn. Undervisningen skedde både på samiska och svenska - och även finska - med den tanken att samiskan skulle användas som ett hjälpspråk, tills barnen hade lärt sig svenska tillräckligt bra. Målsättningen var att undervisningen skulle ske helt på svenska åtminstone de två sista åren. Samiska barn kunde också gå i den vanliga svenska folkskolan.

I enlighet med en skolreform 1913 tog utvecklingen en förvånansvärd vändning. Då ersattes övriga skolformer med den s.k. nomadskolan, som var avsedd att vara det enda alternativet för de icke bofasta samernas barn. Som vi nämnt ovan hade skolan ett segregativt syfte. Den beaktade samiskt stoff i undervisningen, samtidigt som svenska paradoxalt nog var undervisningsspråk (se t.ex. Henrysson, 1986). Bakgrunden till detta förhållande var att frågan om undervisningsspråk ej klart angavs i skolstadgan, trots att skolans förespråkare hade pläderat för samiska. Nomadskoletiden, som räckte ända fram till år 1962, blev en negativ period för samernas utbildning. Skolformen blev hårt kritiserad av samerna själva. Samisk kritik ledde på 1940-talet till att skolorna gjordes stationära och i stället fungerade som internatskolor.

Efter förslag från 1957 års nomadskoleutredning (SOU 1960:41), vilken tillsattes i samband med det svenska grundskolereformarbetet, tillskapades år 1962 nuvarande ordning. Den innebär valfrihet mellan nomadskolan, numera kallad sameskolan, och vanlig grundskola för alla samiska barn. Sameskolorna, som omfattar årskurserna 1-6, följer i princip samma läroplan som den vanliga grundskolan, men inslag av samiskt stoff är framträdande. Undervisning *i* samiska ges, och i vissa ämnen sker också undervisning *på* samiska. Sedan hotet mot samiska språket blivit uppenbart bland samer under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet, har inslagen av samiska successivt utvidgats inom sameskolan. Detta är också, som vi sett, i enlighet med 1970--

talets ändrade minoritetspolitik. Ett resultat av denna politik och det allmänna ideologiska klimatet under 1970-talet var inrättandet av sameskolstyrelsen år 1980 som ledningsorgan för sameskolan. Fem av sameskolstyrelsens nio ledamöter representerar samiska organisationer.

De skolformer som står till buds för samiska barn är alltså dels vanlig grundskola, där de kan välja att erhålla hemspråksundervisning i samiska, dels sameskolan, i vilken det ges undervisning både i och på samiska, men där huvuddelen av undervisningen sker på svenska. Båda skolformerna uppvisar problem när det gäller implementeringen av tvåspråkighetsmålet och stödet för förstaspråksbevarandet.

Undervisning i och på samiska inom sameskolan brottas med betydande problem. Vissa av dessa sammanhänger med den samiska språksituationen (dialektsplittring, skilda ortografiska principer, nyligen genomförda rättskrivningsreformer m.m., se nedan). Detta har konsekvenser bl.a. för läromedelsframställningen. Andra problem gäller lärarekryteringen, lärarutbildning och lärarfortbildning. Många av de samisktalande lärarna har ingen eller begränsad utbildning i samiska och för undervisning på samiska. Skolfomen når dessutom mycket få av de samiska barnen. Endast 5 % av de ca 2 500 barnen som skulle kunna välja denna skolform gör så (Helander, 1984). En av flera anledningar till detta kan vara att sameskolornas geografiska placering medför stora avstånd för många samiska barn. I de kommuner där det nu finns sameskolor har det uppskattats att så mycket som en fjärdedel av barnen på låg- och mellanstadium valt denna skolform (Hyltenstam & Svonni, 1990).

Vad beträffar hemspråksundervisningen inom grundskolans ram förekommer samma slags problem för samiska barn som för barn från andra språkliga minoriteter (Municio, 1986). Undervisningstiden för samiska är troligen alltför begränsad för att ge någon påtaglig effekt på språkbevarandet för majoriteten av de deltagande barnen. Dessutom förekommer stora organisatoriska svårigheter som t.ex. att barnen måste lämna den ordinarie undervisningen för att erhålla lektioner i samiska. I fråga om läromedels- och lärarsituationen gäller detsamma som i sameskolan.

I sammanfattning kan man säga att utbildningsformerna för samiska barn fram till vår tid inte varit något instrument för språkbevarande. Samiskans roll i undervisningen har visserligen

varierat och ibland varit betydande, men inslag av samiska har alltid varit ett led i förmedlingen av svensk religion, kultur och språk. Barnens modersmålsutveckling har således getts bristande stöd. Detta är särskilt uppenbart i de skolformer som gällde mellan år 1913 och år 1962. I 1962 års reform fick samiskan, liksom den haft i 1896 års lappfolkskola, ett visst utrymme som hjälpspråk. Tanken här var att samiska barn som inte behärskade svenska vid skolstarten skulle hjälpas till att så småningom kunna undervisas helt på svenska, dvs. ett typiskt övergångsprogram. Svonni (1977:24f) pekade redan på 1970-talet på det ur språkbevarandesynpunkt onöjaktiga i att inslaget av samiska i förhållande till svenska fortfarande var så litet i sameskolan. Han ställer sig frågan om detta inte i själva verket innebär att t o m sameskolan är en "språkbytaraskola", som "bidrar till att samerna assimileras till storsamhället". Denna farhåga är lika aktuell vid ingången till 1990-talet.

För förskolan regleras rätten till hemspråksträning i socialtjänstlagstiftningen, och statsbidragsbestämmelserna kan sägas uppmuntra sådan verksamhet. Verksamhet på samiska bedrivs i ett antal olika former, som ofta har karaktären av försök, vilka har tillkommit på samiska initiativ. Förhållandet har sin bakgrund i att kommunerna inte har *lagstadgad* skyldighet att anordna hemspråksträning på denna nivå. På visst håll har under de senaste åren förekommit kommunalt partipolitiskt motstånd mot verksamhet på samiska, vilket är förvånande med tanke på statsbidragsbestämmelserna och den allmänna andan i den svenska minoritetspolitiken.

Utöver de särskilda utbildningsanordningarna på grundskolenivå för samer förekommer samiska inslag i utbildningssammanhang endast vid Samernas folkhögskola i Jokkmokk och vid institutionen för samiska vid Umeå universitet. Samiska ges också i begränsad omfattning vid högskolan i Luleå och vid Uppsala universitet. Inom den nya grundskollärarytbildningen, som började genomföras fr.o.m. år 1988, har samiskan tillsammans med torne-dalsfinskan getts större utrymme än andra hemspråk för de lärarkandidater som ska bedriva undervisning i och på dessa språk. Anmärkningsvärt är att det inte förekommer utbildning på gymnasienivå på samiska. Ej heller förekommer annan högskoleutbildning på samiska än den som gäller samiskt språk.

Minustecknet för faktorn utbildning i tabell 4 motiveras av att utbildningsformerna för samer, som vi visat ovan, inte i någon påtaglig utsträckning medverkar till språkbevarandet. Detta beror

på att inslaget av undervisning i och på samiska tidsmässigt är alltför begränsat, när få samiska barn och saknar tillräckliga personella och ekonomiska resurser för läromedelsframställning och lärarutbildning. De samiska intresseorganisationerna har genom sameskolstyrelsen inflytande över sameskolan, men det är diskutabelt i vilken utsträckning de kan påverka utbildningssituationen för samiska barn i stort genom agerande på central och lokal nivå.

8.2.2 Faktorer på gruppnivå

De förhållanden som bestäms av relationerna mellan den samiska minoriteten och det svenska samhället är av stor betydelse bl.a. för hur minoriteten definierar sig själv, vilka institutioner och typ av intern organisation som förekommer och gruppens demografiska karakteristika. Sådana interna förhållanden hos minoriteten - tillsammans med drag som är specifika för minoritetskulturen oberoende av relationen till majoriteten - påverkar i sin tur möjligheterna till språkbevarande, vilket diskuteras i detta avsnitt.

8.2.2.1 Demografi

De ekonomiska och näringmässiga förändringar som vi beskrev ovan har väsentligt påverkat minoritetens demografi, inte minst under 1900-talet. Samernas bosättningsområde har under flera århundraden brutits upp genom bosättning av svenska nybyggare och etablering av majoritetsnäringar samt genom att kommunikationerna med landets centrala delar har förbättrats. Effekten av detta har bl.a. blivit att den samiska gruppens proportionella andel av befolkningen är mindre än den annars skulle ha varit och att antalet samer som håller fast vid den kulturella identiteten har minskat. Särskilt den regionalpolitiska utvecklingen i Norrland som ägt rum sedan 1960-talet och som har inneburit omfattande långdistansflyttningar av arbetskraft till södra Sverige, har fört med sig en ny och allvarlig avtappning från den samiska befolkningen.

Sysselsättningsförändringarna under efterkrigstiden speglas i de demografiska uppgifter som finns tillgängliga. Mellan åren 1958 och 1972 minskade antalet personer inom den renskötande befolkningen från 3 010 till 2 412 (Johansson, 1975b), dvs. med en femtedel. Johansson (1975b) antar att gruppen år 2000 kommer att

omfatta 1 500 personer, om den utveckling som gällde i början av 1970-talet fortsätter. Flyttningarnas omfattning har varit stor under efterkrigstiden både till de urbana centren i Norrlandslänen och till de svenska storstadsregionerna. Ett belysande exempel framförs i Johanssons framställning (Johansson, 1975c:259): år 1945 var 2 % av samerna eller 208 personer bosatta utanför Norrbotten, Västerbotten och Jämtland, medan antalet år 1972 var 3 765 eller ca 25 % av befolkningen. Bristen på arbetstillfällen i samiska näringar och åtföljande utflyttning har haft som konsekvens att ålders- och könsfördelningen inom gruppen blivit sned. Den sneda könsfördelningen har i sin tur inneburit att äktenskapsfrekvensen är lägre än hos majoritetsbefolkningen, att äktenskap ingås i senare ålder och att nativiteten blir lägre. Ett ökat antal äktenskap över etniska gränser hänger också ihop med denna process (Johansson, 1975c). Effekterna på familjesammansättning och familjebildning av en sådan utveckling är av stor negativ betydelse för förmedlandet av språket till nya generationer och därmed för språkbevarandet.

Att migrationen under de senaste decennierna i så stor utsträckning gått till storstadsregionerna i södra Sverige, är ett mer negativt faktum än flyttningen till urbana centra i det samiska området, till exempel Kiruna. En samisk befolkningskoncentration i samhällen som Kiruna kan tvärtom innebära en positiv faktor för språkbevarandet. Dels betyder en sådan koncentration att språket kan användas i ett varierat antal sammanhang i relativt täta sociala nätverk. Detta har betydelse för utvecklandet av moderna normer för språkanvändning. Dels betyder den att det skapas ett språkligt centrum varifrån innovationer i det moderna levande språkets normer kan spridas till omkringliggande regioner. Sådana centra kan fungera som referenspunkter och symboler för befolkningsgruppen som helhet.

Minustecknen för de demografiska förhållandena motiveras av att den samiska demografiska profilen som den har utvecklats sedan 1960-talet drar undan grunden för en rik och naturlig användning av minoritetsspråket. Särskilt förmedlingen av språket till nästa generation försvåras.

8.2.2.2 *Språkförhållanden*

Allmänt. Samiskan, som är ett finsk-ugriskt språk, är starkt skilt från svenskan, såväl strukturellt som begreppsmässigt. På grund av långvarig kontakt med svenskan (och norskan) företer språket

dock en del likheter med nordiska språk som det ursprungligen inte kan antas ha haft. Detta gäller både dess grammatik och dess lexikon, där kontakteffekterna är tydligast. De lexikala lånen från svenska, och även från finska, är mycket frekventa (Hansegård, 1988), och det finns stöd för att språken efter hand blivit mer lika varandra (Ejerhed, 1978). De språkstrukturella effekterna av ett pågående språkbyte har hittills inte studerats systematiskt. Det finns därför ingen fast kunskap om hur utbredda strukturella förenklingar är och i vilken utsträckning monostilism förekommer hos individuella talare. De olika samiska dialekterna ha i olika utsträckning blivit föremål för inflytanden från majoritetsspråket och effekter av språkbytet.

Kontaktfenomen och förenklingsfenomen av detta slag är ofrånkomliga i situationer där två språk existerar sida vid sida och där maktbalansen mellan språkgrupperna är ojämn. Kontaktfenomenen är i stor utsträckning betydelselösa för samiskans bevarande. Att ta in främmande element hör till språks naturliga liv. Både kontakt- och förenklingsfenomenen kan i sig bidra till språkbytet på sikt genom att minoritetstalarna inte uppfattar det egna språket som ett fullvärdigt och rikt alternativ till majoritetsspråket. Särskilt är detta fallet i talgemenskaper där de sociala nätverken inte är tillräckligt täta för att korrektion skall kunna förekomma i naturlig kommunikativ interaktion.

De förändringar i ett minoritetsspråk som vi har berört ovan bör skiljas från sådana språkförändringar som direkt beror på förändringar i en gruppns livsbetingelser och levnadssätt. Det finns stora skillnader mellan samiskans och svenskans ordförråd, vilket visar, att de kulturella skillnaderna mellan grupperna är betydande; varje folkgrupps språk är ett uttryck för och en tolkning av de aspekter av verkligheten som är viktiga för gruppen. Det är detta som gör att begreppsbildningen inom klimat- och naturföreteelseområdena samt inom renskötselområdet uppvisar en så rik differentiering i den samiska kulturkretsen. Eftersom alla språk är flexibla instrument för kodning av verklighetsuppfattning, innebär förändringar i gruppens livssituation en motsvarande förändring i språkets begrepps- och ordförråd. T.ex. har svenskan genomgått en betydande förändring under de senaste hundra åren; i 1800-talets jordbrukarsamhälle hade talarna ett annat begreppsförråd än de har i dagens teknologiska samhälle. Det är alltså inte befogat att föreställa sig att ett språks fortbestånd är beroende av att den verklighet i vilken språket lever förblir densamma. Vi vill med detta påstå att samiska språkets fortbestånd inte *principiellt* är beroende av en fortsatt stark koppling till traditio-

nella näringar, speciellt rennäringen. Samiskan kan givetvis, liksom alla andra språk, anpassas till nya verkligheter. I praktiken är det dock så, att om rennäringen blir mindre betydelsefull för samerna, utan att samiska används i andra vardagliga sammanhang, så försvårar detta helt klart språkbevarandet.

Speciellt viktigt för språkbevarandet är att det finns ett verkligt behov av att använda minoritetsspråket i ett stort antal situationer. Samiskan måste alltså ha ett *nyttovärde* på "språkmarknaden" för att det stora flertalet av talarna ska uppleva att det lönar sig att investera i språket och föra det vidare till nya generationer. Sett ur detta perspektiv står samiskan inte högt i dagsläget. Det finns egentligen endast ett mycket begränsat antal situationer där kunskaper i samiska är obetingat nödvändiga och där svenska inte kan användas.

Faktorerna. Samiskan saknar det stöd som minoritetsspråk i vissa länder har genom en speciell språklagstiftning utöver vad som gäller dess användning i skolan och i medierna samt de bestämmelser som reglerar tolkservice. Till skillnad från situationen inom vissa kommuner i Norge finns inga föreskrifter som ger de svenska samerna *språkrättigheter* i officiella sammanhang, dvs. de kan ej kräva att bli bemötta av myndighetspersoner och sjukvårdspersonal på det egna språket. De kan inte heller kräva att få offentliga dokument avfattade på samiska. Språkrättigheter av detta slag har inte bara vikt ur rent kommunikativ aspekt, dvs. att den samisktalande skall helt förstå och bli förstådd i offentliga sammanhang. Än viktigare just i den samiska situationen är det symbol- och statusvärde sådana språkrättigheter skulle ha; att självklart kunna använda sitt språk i ett brett spektrum av situationer. Faktorn 'språkrättigheter' har med denna bakgrund markerats med minustecken.

Samiskan är inte, som t.ex. svenskan i Finland eller katalanskan i Spanien *ett av landets officiella språk*. Ett minoritetsspråk som har status av officiellt språk har större chanser att bevaras än ett som inte har en sådan ställning. Denna faktor ger alltså ett minustecken i tabell 4 för samiskan.

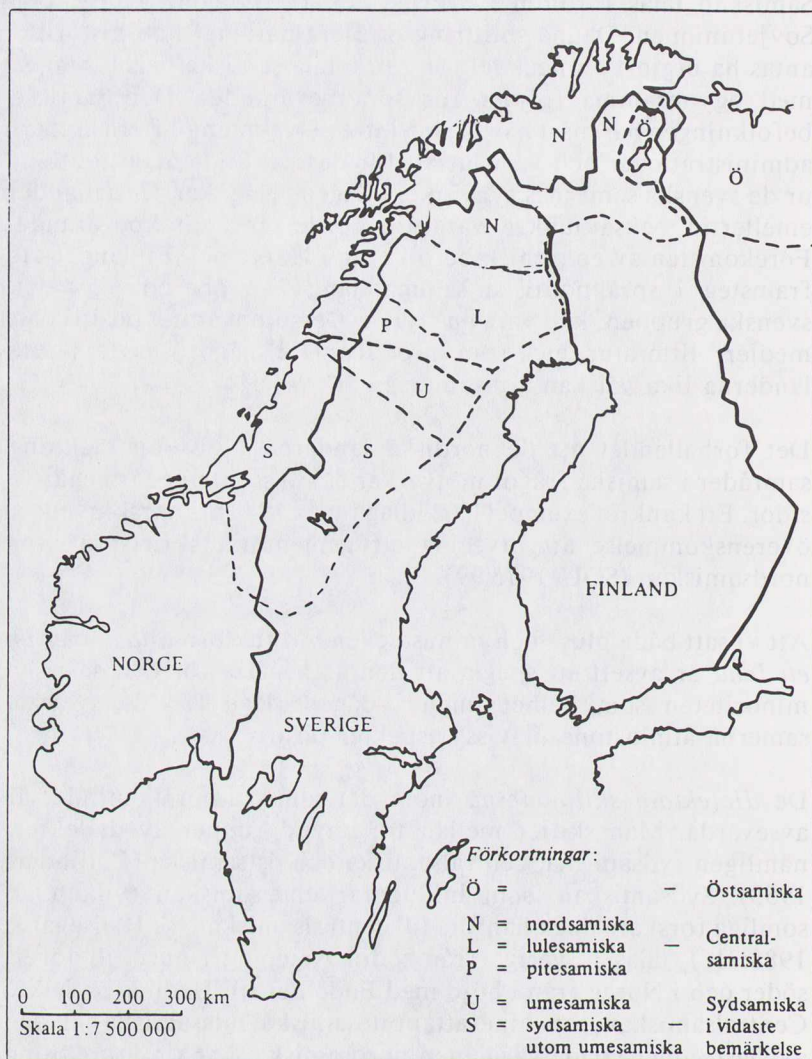
Språket är inte heller *officiellt språk i något annat land*. Detta innebär att samiskan inte kan få det utbredda stöd som sådana språk har genom att det då föreligger möjligheter att få litteratur, språkhandböcker, medier etc. från utlandet. Även här får vi alltså ett minustecken för samiskan.

Samiskan talas förutom i Sverige också i Finland, Norge och Sovjetunionen. Denna splittring på flera nationer kan historiskt antas ha utgjort en nackdel för den totala samiska befolkningen med ogynnsamma följder för språkbevarandet. Den samiska befolkningen har måst hävda sina intressen gentemot flera länders administrationer och varit utsatt för dessas skilda åtgärder. Sett ur de svenska samernas synvinkel i dagens läge, kan förhållandet emellertid också tänkas vara till fördel för språkbevarande. Förekomsten av en samisk befolkning i Norge och Finland, vars framsteg i språkpolitiska sammanhang kan åberopas av den svenska gruppen, kan vara en styrka. Dessutom är det positivt att medier, litteratur etc. som produceras i något av de andra länderna lika väl kan konsumeras här.

Det förhållandet att de nordiska länderna i viss utsträckning samråder i samiska frågor motverkar också splittringens negativa sidor. Ett konkret exempel härvidlag utgör 1947 års norsk-svenska överenskommelse att utveckla ett gemensamt skriftspråk för nordsamiskan (SOU 1975:99).

Att vi satt både plus- och minustecken vid faktorn *talas i mer än ett land* är avsett att spegla att den är negativ för den samiska minoriteten som helhet, men i dagens läge för de svenska samerna åtminstone ur vissa aspekter positivt.

De *dialektala skillnaderna* inom det samiska språkområdet är avsevärda. Man skiljer mellan tre huvudgrupper av dialekter, nämligen sydsamiska, centralsamiska och östsamiska (Collinder, 1953). Sydsamiskan, som inkluderar umesamiskan (vilken av somliga forskare dock hänförs till centralsamiskan, se Hansegård, 1988:71f), talas i Sverige från södra Arjeplog i norr till Idre i söder och i Norge från i höjd med Bodö ner till Hedmarks fylke. Centralsamiskan, som innefattar pitesamiska, lulesamiska och den av flest samer talade varieteten nordsamiska, har sin utbredning över hela det svenska, norska och finska området norr om Arjeplog, förutom Enare kommun i Finland, där östsamiska talas. Denna dialekt talas dessutom i Sovjetunionen. Se vidare karta 3. Inom de här nämnda dialektgrupperna förekommer ytterligare dialektal uppdelning.

Karta 3: Samiska dialekter. Från Helander (1984), något justerad.

Dialekterna inom det samiska språkområdet bildar ett kontinuum, så att dialekter som gränsar till varandra är ömsesidigt förståeliga. Detta gäller t.ex. nordsamiska, lulesamiska och pitesamiska (Helander, 1984:19). Mellan sydsamiska och nordsamiska eller mellan sydsamiska och östsamiska är skillnaderna så stora, att talarna normalt inte förstår varandra. Den skarpaste gränsen

mellan geografiskt angränsande dialekter går enligt Hansegård (1988:70ff) mellan centralsamiskan och östsamiskan. I NOU, 1985:14 görs en jämförelse med de nordiska språken, enligt vilken nordsamiska och lulesamiska skulle förhålla sig till varandra som norska och svenskan, medan avståndet mellan nordsamiska och sydsamiska skulle motsvara norska och isländska.

Det kan antas att kontinuiteten mellan de olika dialekterna varit större tidigare, innan kontakten med skandinaver förorsakade folkomflyttningar som kom att innebära brott i dialektkontinuet (NOU, 1985:14).

Dialektsplittringen inom det samiska området är ett av de stora problemen när det gäller språkbevarande. Eftersom skillnaderna mellan de olika dialekterna är omfattande, är det inte möjligt att använda samma skriftspråk, och därmed måste de resurser splittras som används för språkstandardisering, språkmodernisering, publikationer etc. Dialektskillnaderna markerar också skilda gruppidentiteter. Detta innebär att talarna inom resp. dialekt i första hand är lojala mot sin egen varietet. Arbetet med språkstandardisering, som t.ex. utvecklingen av skriftsystem, drivs därför inte med det målet i sikte att man ska finna ett för olika dialekter gemensamt skriftsystem. I arbetet med modernisering av ordförrådet för anpassning till vår teknologiska tidsålder förekommer inte heller något nära samarbete. Tvärtom kan det ibland vara så, att språkvårdarna i dialekter som ligger förhållandevis nära varandra, väljer termer som granddialekten *inte* har valt för att markera sin dialektala särart.

Den stora majoriteten av samisktalande talar centralsamiska dialekter. Av det totala antalet på ca 35 000 samisktalande uppskattas ca 25 000 tala nordsamiska, varav det stora flertalet är bosatta i Norge. Bland de uppskattat ca 9 000 samisktalande i Sverige (Korhonen, 1984), är det ett litet antal som talar sydsamiska, 300 - 700 personer (Helander, 1986). Även här är nordsamiska den dominerande dialekten.

Med minustecknet i tabell 4 har vi markerat att den samiska dialektsplittringen är en negativ faktor i strävandena mot språkbevarande. Vid bedömning av språkbevarande visar denna genomgång också att det sannolikt är så att de olika samiska dialekterna har helt olika förutsättningar att bevaras.

Ett stort arbete har de senaste årtiondena lagts ner på *standardisering och modernisering* av samiskan. Även om samiskan har en

mycket lång skriftspråkstradition, som i Sverige går tillbaka till 1600-talet, kunde det för en och samma dialekt tidvis finnas flera konkurrerande ortografiska system. I standardiseringsarbetet har inrättandet av den samiska språknämnden på initiativ av nordiska samekonferensen i Gällivare år 1971 haft stor betydelse. I det kulturpolitiska program som antogs här, poängterades nödvändigheten av "att vi odlar och får odla vårt språk, utveckla det och använda det som ett modernt kommunikationsmedel i tal och skrift, hemma och i samhället" (citerat efter SOU 1975:99). Språknämnden är gemensam för hela det samiska området och har ledamöter från Finland, Norge och Sverige. Lokalsektioner har också inrättats för de enskilda samiska dialekterna. Som sekretariat för språknämnden fungerar Nordiskt samiskt institut (se nedan).

Språknämndens arbete har i stor utsträckning gällt utarbetandet av ortografiska normer för de skilda dialekterna. Ett gemensamt nordsamiskt skriftspråk godkändes av samekonferensen år 1978. Detta skriftspråk var en modifikation av en tidigare norm som utarbetats av Knut Bergsland och Israel Ruong år 1948. Ortografin godkändes senare av myndigheterna i Norge och Sverige och även i Finland för användning inom skolan. Ortografin för sydsamiska hade utvecklats år 1968 och godkändes år 1976 av samiska språknämnden. År 1978 blev den också godkänd av den svenska skolöverstyrelsen och det norska utbildningsdepartementet. Lulesamiskan fick år 1983 sin ortografi godkänd av den samiska språknämnden. Vad gäller nordsamiskan och i viss utsträckning sydsamiskan har de numera etablerade ortografierna haft stor betydelse för utveckling av läromedel och för uppkomsten av skönlitteratur (NOU 1985:14).

Språkvetenskapligt arbete med beskrivning av samiskans syntax (Magga, 1986) kan också knytas till språkvårdsarbetet. Utarbetandet av en samisk-svensk/svensk-samisk ordbok utifrån nordsamiskans ordförråd (Korhonen, 1973) samt motsvarande för lulesamiskan (Korhonen, 1979) har haft stort inflytande i språknormeringen. För skolbruk finns en särskild ordlista (Svonni, 1984).

Utvecklandet av ett gemensamt samiskt standardspråk är en svår fråga för det internt samiska språkpolitiska arbetet. Bl.a. anses ibland de rent strukturella skillnaderna mellan dialekterna vara ett oöverstigit hinder för ett sådant arbete (se Keskitalo, 1981:154). Ett gemensamt standardspråk skulle emellertid vara av stor betydelse på två sätt, dels symboliskt för den samiska

"nationen", dels för ökad ömsesidig förståelse på samiska mellan alla samer. Det alternativ som för närvarande är mest gångbart för talare av skilda dialekter är att välja svenska som gemensamt kommunikationsmedel, t.ex. vid samiska konferenser och andra sammankomster.

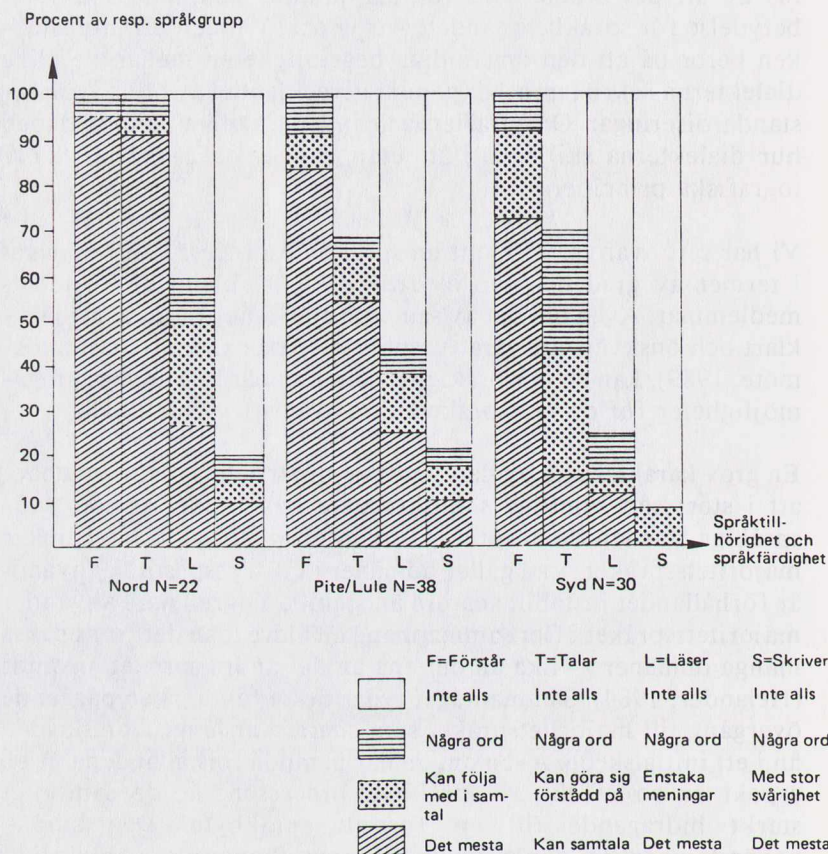
Plustecknet för faktorn standardisering och modernisering motiveras av att det arbete som för närvarande sker här är av stor betydelse för språkbevarandet. Att vi också angett ett minustecken beror på att den ömsesidiga begripligheten mellan de olika dialekterna i skrift minskar genom utvecklandet av olika typer av standardiseringar. Ortografierna är inte bara olika i enlighet med hur dialekterna skiljer sig åt, utan bygger också på olika ortografiska principer.

Vi har sett ovan (s. 75 f) att en språkbytesprocess kan beskrivas i termer av grad och typ av *tvåspråkighet* bland minoritetens medlemmar. Även om det av samerna själva uppfattas som självklart och önskvärt att vara tvåspråkig (jfr t.ex. Samernas landsmöte, 1989), kan en tvåspråkighet som innebär lika användningsmöjligheter för de två språken vara svår att vidmakthålla.

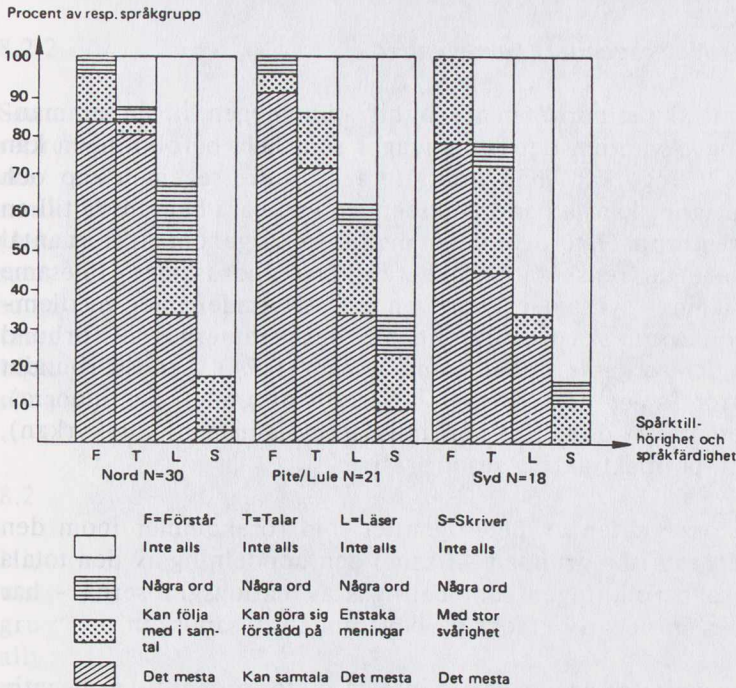
En grov karakteristik av den samiska minoriteten skulle innebära att i stort sett samtliga samisktalande kan beskrivas som tvåspråkiga, medan de enspråkiga inom gruppen endast behärskar majoritetsspråket. Vad gäller domäner i vilka resp. språk används är förhållandet instabilt snarare än stabilt. Yngre talare använder majoritetsspråket i fler sammanhang än äldre, och det finns också många domäner i vilka än det ena än det andra språket används (Helander, 1984). Sammantaget tyder dessa fakta på en pågående övergång till majoritetsspråket som snarare är långt framskriden än i ett initialske. Även om de här nämnda förhållandena ur en aspekt är en effekt av språkbytesprocessen, är de samtidigt starkt bidragande till ett fortsatt språkbyte. Den språk-användningsnorm den aktuella tvåspråkigheten utgör, blir riktningsgivande för hur kommande generationer behandlar sina två språk. Ett minustecken för faktorn tvåspråkighet blir därför naturligt.

Sammanhängande med den typ av tvåspråkighet som samerna uppvisar är en avtagande behärskning av minoritetsspråket. I sameutredningens intervjuundersökningar (Johansson, 1975a) fick de tillfrågade skatta sina kunskaper i samiska, varvid framkom skillnader dels mellan renskötande och icke renskötande samer, dels mellan talare av de olika samiska dialekterna. Generellt var

språkbehärskningen mer utbredd i den renskötande befolkningen, och inom nordsamiska var andelen talare som aktivt behärskade språket större än i pite- och lulesamiskan, där den i sin tur var större än i sydsamiskan. Förmågan att förstå och tala språket var av naturliga skäl betydligt mer utbredd än förmågan att läsa och skriva. Se vidare figur 5 och 6.

Figur 5: Språkkunskaperna i samiska i den icke renskötande gruppen procentuellt efter språktillhörighet. Från Johansson (1975a).

Figur 6: Språkkunskaper i samiska i den renskötande gruppen procentuellt efter språktillhörighet. Från Johansson (1975a).

Det är en negativ faktor för språkbevarandet att förlusten av talare i flera samiska dialekter är så betydande. Därav vårt minustecken i tabell 4.

I situationer där vissa talare - oftast bland de yngre - har kommit att behärska språket i begränsad omfattning, kan *språksynen* inom gruppen som nämnts ovan (s. 66) göra att det hos de talare, som fortfarande har ett utvecklat språk, uppstår negativa attityder till vad de uppfattar som ett dåligt språk. Sådana negativa attityder kan bli en ny faktor som motverkar språkbevarandet genom att hämma användningen av minoritets-språket hos de talare som mest skulle behöva en rikare möjlighet att bruka det. Det är troligt att denna faktor spelar en roll i det samiska sammanhanget. T.ex. har det påståtts att skribenter undviker att uttrycka sig på samiska i publikationer, brända av tidigare kritik för att inte ha klarat av att uttrycka sig felfritt på språket. Vårt minustecken för denna faktor är något tentativt, då vi inte har någon tryckt dokumentation som underlag för vår bedömning.

8.2.2.3 Heterogenitet/homogenitet

Den samiska minoriteten är långt ifrån homogen till sin sammansättning. Även om det finns frågor som hela befolkningen kan samlas kring, kan man konstatera att intressegemenskap och samhörighetskänsla i andra avseenden kan vara begränsad till en mindre grupp. Heterogeniteten manifesteras genom ett stort antal grupperingar: renskötare - icke-renskötare, nordsamer - lulesamer - pitesamer - sydsamer, kvarboende - utflyttade samer, medlemmar i olika samiska organisationer (Svenska samernas riksförbund (SSR), Riksorganisationen Same-Åtnam (RSÅ), Landsförbundet Svenska Samer (LSS) samt ungdomsförbundet Saminuorra), medlemmar av olika trossamfund (laestadianismen, korskyrkan), etniskt-politiskt aktiva resp. passiva.

Den stora graden av heterogenitet som förekommer inom den svenska samiska gruppen - liksom den uppdelning av den totala samiska befolkningen som betingas av nationsgränserna - har troligen en negativ effekt på bevarandet av samiskan.

Heterogeniteten är emellertid inte en faktor som alltid är negativ för språkbevarandet. Den kan i andra minoritetssituationer eller för den samiska minoriteten i ett annat läge i stället föra med sig ett skydd för språkbevarandet. En befolkning vars språk och kultur är starkt sammankopplad med en enda livsstil, dvs. en starkt homogen grupp, är språkligt och kulturellt mycket sårbar och känslig för hastiga förändringar. Om gruppens kultur är uppbyggd kring ett enda näringsfång eller en viss religiös riktning och om denna 'kulturbas' överges, slås hela kulturen ut (jfr ovan East Sutherland Gaelic). En livskraftig minoritet i dagens moderna samhälle behöver en viss grad av heterogenitet; deltagande i varierade aktiviteter möjliggör en allsidig användning av språket. Kautokeino kommun i Norge, i vilken de samiska invånarna utgör en majoritet av befolkningen (ca 80 %) och där samiska därför används i alla skilda offentliga och privata sammanhang är ett exempel på hur heterogenitet kan ge upphov till ett differentierat bruk av ett minoritetsspråk.

Vi har satt minustecken på faktorn heterogenitet/homogenitet, eftersom det i vår bedömning *för närvarande* bland de svenska samerna varken existerar de demografiska förutsättningar eller den grad av autonomi, där heterogeniteten blir en tillgång för språkbevarandet.

8.2.2.4 Näringar

Som vi varit inne på tidigare, är de skilda näringar som finns representerade bland samerna, starkt sammankopplade med skillnader i språkbevarandemönster. Kort uttryckt är det så, att samiskan har bevarats bättre bland den renskötande befolkningen (Johansson, 1975a; Helander, 1984), eller mera generellt bland samer som sysslar med traditionella näringsgrenar än bland övriga samer. Att vi satt både plus- och minustecken för näringar i tabell 4 motiveras av att det bland den samiska minoriteten finns både näringar som är stödjande för språkbevarandet (traditionella näringar) och sådana som snarare kan sägas ha motsatt effekt.

8.2.2.5 Typ av etnicitet

Historiskt har den samiska minoriteten inte i någon väsentlig utsträckning samlat kunnat tillvarata sina intressen på etniska grundvalar. Först på 1900-talet har det organisationsarbete på allvar kommit igång som syftat till att ena och stärka den samiska identiteten utifrån gemensamma etniska karakteristika. Särskilt från mitten av 1900-talet, då det politiskt agerande Svenska samernas riksförbund (SSR) bildades (se nedan), skapades en grund för den fortsatta utvecklingen mot etniskt självmedvetande. Under 1970- och 1980-talen har samerna i likhet med etniska minoriteter i ett flertal länder med motsvarande samhällstyp upplevt en period av etnisk nyväckelse. Detta har skett under en tid då det svenska samhället har utvecklat en kulturpluralistisk ideologi och därmed gynnat en strävan mot större grad av egeninflytande och jämlikhet för olika grupper. Samhällsutvecklingen har sålunda skapat en möjlighet för politiskt agerande på grundval av etnicitet, vilket samerna har kunnat utnyttja.

Som vi nämnde ovan har Paulston (1985) i sin genomgång av olika slags etnicitet hävdade att grupper som strävar efter och skapar sig egna sociala och kulturella institutioner och som således siktar mot en viss grad av autonomi, har störst möjligheter att bevara sitt språk. Sådana grupper kräver alltså inte endast samma behandling som andra medborgare i majoritetssamhället, utan vill ha till stånd en särlagstiftning som ger utrymme för de egna livsformerna. Tillämpat på samernas strävanden, kan man konstatera att denna beskrivning stämmer förhållandevis väl (jfr Eidheim, 1971). Samerna är engagerade i organisationsformer och rörelser som har målsättningen att skapa egna institutioner och

skaffa sig inflytande i administrativa organ som behandlar frågor av samiskt intresse. Vidare arbetar de svenska samerna i nordiska och internationella organisationer för minoriteter som har en sådan målsättning (Nordiska samerådet resp. Världsrådet för urbefolkningar).

Vårt plustecken för etnicitet skall ses mot denna bakgrund. Att vi också har ett minustecken beror på att det är oklart i vilken utsträckning politiska strävanden hos en elit inom minoriteten är representativa för gruppen som helhet. Vi har ofta satt både plus- och minustecken för faktorer där det pågår en utveckling i positiv riktning. Det kan tänkas att elitens agerande så småningom kommer att ge utdelning i en mer allmänt omfattad etnisk självmedvetenhet, som då skulle kunna utgöra en betydelsefull faktor för språkbevarandet.

8.2.2.6 Intern organisation

1900-talet har, som antytts ovan, inneburit en successiv utveckling av samiska organisationer. Efter att frågan hade behandlats vid samiska landsmöten (1918, 1937, 1948) med ombud från samebyarna och så småningom från lokala sameföreningar, bildades vid ett möte i Jokkmokk 1950 den samiska riksorganisationen SSR. Föreningens målsättning är att tillvarata samernas ekonomiska, sociala, rättsliga och kulturella intressen, särskilt beträffande rennäringen. SSR har, sedan det bildades, tillsammans med Same-Ätnam som bildades 1945, representerat samerna i politiska sammanhang där samiska frågor behandlats. SSR och Same-Ätnam utser också representanter i samefonden, som är ett förmedlingsorgan för stöd åt rennäringen och samisk kultur.

I anslutning till SSR bildades 1963 ett ungdomsförbund, Saminuorra, som anordnar konferenser och ger ut en tidskrift. Ungdomsförbundet har tidvis bedrivit en uttalat radikal politik.

Det finns ett antal lokala sameföreningar anslutna till SSR. Medlemmar i dessa föreningar är både renskötande och icke renskötande samer. Förutom att arbeta för bevarande och stärkande av samhörigheten mellan skilda grupper av samer, har sameföreningarna en utåtriktad verksamhet som syftar till att sprida information om samerna och samiska förhållanden.

Sedan år 1953 har s.k. samekonferenser anordnats på nordisk bas. Vid samekonferensen i Karasjok år 1956 inrättades Nordiska

samerådet, som i nära samarbete med Nordiska rådet arbetar för samnordiska lösningar av ekonomiska, sociala och kulturella frågor som berör samerna. Samekonferenserna är högsta beslutande organ för rådet. De samiska riksföreningarna är medlemmar i Nordiska samerådet. För Sveriges del gäller detta Same-Ätnam och SSR.

Samekonferenserna och Nordiska samerådet har haft en utomordentligt stor betydelse för många av de stora projekt som har genomförts vad gäller samiskt näringsliv, språk och kultur. De har initierat och haft starkt inflytande bl.a. på tillkomsten av Nordiskt samiskt institut, Samiska språknämnden och utvecklandet av gemensamma ortografier för de resp. samiska dialekterna.

Till den samiska organisationsbilden hör också samebyarna, vars form och funktion regleras i svensk lag. Samebyarna är främst en ekonomisk-administrativ enhet för renskötsel, men utgör också ett geografiskt avgränsat område. Medlemskap är obligatoriskt för renägare.

Särskilda yrkes- eller intressegrupper har också bildat föreningar på senare år. Det finns t.ex. ett samiskt lärarförbund, *Samiska lärarförbundet*, som är en gren av en samnordisk förening för samiska lärare, *Nordiskt samelärarförbund*, samt en samisk forskarsammanslutning, *Samiska forskarsamfundet*, som tillvaratar samiska forskares och forskarstuderandes intressen. Likaså finns föreningar för samisk bildkonst, teater, litteratur och slöjd.

Som framgår av denna beskrivning har samerna en hög grad av intern organisation, vilket möjliggör ett inflytande i många frågor av samiskt intresse. Vårt plustecken på denna punkt är ett uttryck för vikten av detta inflytande för språkbevarandet.

8.2.2.7 Institutioner

Förekomsten av egna institutioner som samlar och för vidare gruppens kultur och språk är av stor betydelse för språkbevarandet. Härvidlag brukar egna skolor och egen kyrka spela den största rollen. Med egna institutioner avses här sådana som skapats och bedrivs av minoriteten själv, eventuellt med ekonomiskt bidrag från staten, inte institutioner som skapats av majoriteten för minoriteten.

Vi har redan berört *skolsituationen* i stort. Viktigt är att observera, att det för utbildning av samiska barn inte finns några institutioner som är utformade av samerna själva och som fungerar helt på deras egna villkor. Sameskolan, över vilken samerna har ett visst inflytande genom sameskolstyrelsen, när som vi sett få elever och har bara ett begränsat inslag av samiskt språk och samiskt kulturstoff. Samernas folkhögskola i Jokkmokk, som numera är en samisk institution även om den ursprungligen tillkom på initiativ av Svenska missionsällskapet, tycks tidigare mera ha verkat utifrån samernas egna förutsättningar och utbildningsbehov. Detta har inneburit att den fungerat som en språk- och kulturbevarande institution. Från början tog skolan endast emot samiska elever (fram till 1968). Under 70-talet hade skolan karaktären av ett samiskt kulturcentrum i Sverige med täta kulturaktiviteter som samiska författarbesök, samiska teatergruppsframträdanden etc. Skolan anordnar numera kurser av mer allmän karaktär med avseende på målgrupp och innehåll. Som vi tidigare har berört finns det ingen institution för högre utbildning som bygger på samisk bas.

Minustecknet för utbildning bygger alltså på att det inte finns några egna institutioner som har en avgörande betydelse för kultur- och språkförmedling till kommande generationer.

Samerna har inga egna *religiösa institutioner*, vilket sammanhänger med att den kristna missionen under tidigare århundraden gjort att samerna är helt assimilerade vad gäller religion. Vissa religiösa riktningar är dock särskilt starkt representerade bland samerna, tidigare främst laestadianismen och numera också den s.k. korskyrkan som är en gren av Örebromissionen (Helander, 1984). Laestadianismen kan antas ha haft en viss språkbevarande betydelse, bl.a. genom att även samiskan användes som bönemötesspråk. Även själva formen för religionsutövningen, med extatiska känsloutlevelser, kan ha varit i samklang med urgamla samiska religiösa beteenden och därför verkat kulturkonserverande (Gjessing, 1953). Korskyrkan å andra sidan genomför sina gudstjänster på svenska. Den kan tänkas snarare vara en faktor som gynnar språkbytesprocessen.

Minustecknet för kyrkan beror således på att samerna inte har någon egentlig egen kyrka samt att laestadianismen, som i viss utsträckning fyllt en egen kyrkas plats, nu anses vara på tillbakagång (Helander, 1984).

På *forsknings- och kulturområdet* finns egna samiska institutioner, dels det år 1973 inrättade Nordiskt samiskt institut (NSI) i Kautokeino i Norge, där samerna i Sverige också är delaktiga, dels det svenska fjäll- och samemuseet Ajtte i Jokkmokk som bildades 1983. NSI har som målsättning att stödja den samiska befolkningen i språkligt, kulturellt, socialt, rättsligt och ekonomiskt avseende. Detta ska ske genom utrednings- och forskningsverksamhet, som lyfter fram och kodifierar kunskap om det specifikt samiska, samt genom rådgivning i samiska frågor. Vid institutet finns tre arbetssektioner, nämligen för språk och kultur, för näringsliv, miljö och rättsfrågor samt för utbildning och information. En grundtanke bakom forskningsverksamheten är att forskningen ska uppfattas som relevant av samerna själva, dvs. utöver att hålla en allmänt vedertagen vetenskaplig kompetensnivå ska institutets forskning karakteriseras av samiska värderingar och perspektiv. NSI är den enda institutionen som konsekvent använder samiska som arbetspråk (Helander, 1988).

Svenskt fjäll- och samemuseum bedriver musei- och forskningsverksamhet avseende den samiska kulturen. Genom sitt kulturarbete har museet också en språkstödande funktion.

Plustecknet för forsknings- och kulturinstitutioner sammanfattar det förhållandet att den senaste tidens utveckling på området varit starkt expansiv, vilket bör ha stor betydelse för språkbevarandet.

Samerna har som nämnts egna institutioner för *språkplanering och språkvård*. Samisk språknämnd, som arbetar på nordisk bas och har representation från Finland, Norge och Sverige, tillkom på initiativ av samekonferensen i Gällivare 1971 och permanentades i samband med samekonferensen i Snåsa 1974. Sekretariat för språknämnden finns vid Nordiskt samiskt institut. I Samisk språknämnd är alla de samiska huvuddialekterna representerade. Det finns också särskilda språknämnder för de enskilda dialekterna.

Som nämnts ovan har en stor del av arbetet med det samiska språket gällt utarbetande av gemensamma ortografier för resp. samisk dialekt. Andra viktiga delar av språkvårdsarbetet har gällt terminologi och grammatik. Ett språkpolitiskt agerande har också varit en del av verksamheten. Bl.a. har nämnden verkat för en språklagstiftning med innebörden "att det i de samiska kärnområdena skall finnas samisktalande tjänstemän inom kommunala och andra offentliga organ för att försäkra att den samisktalande

befolkningens möjligheter till personlig service inom offentlig förvaltning sker på samma villkor som majoritetsbefolkningen har" (Helander, 1988:3).

Våra tecken för språkplanerings- och språkvårdsinstitutioner är både plus och minus. Plustecknet står för det viktiga och för språkbevarandet betydelsefulla inslag som existensen av Samisk språknämnd och de enskilda språknämnderna utgör. Minustecknet motiveras av att det finns alltför små resurser för att ta itu med alla de uppgifter som ett språkstandardiseringsarbete i full skala skulle kräva.

8.2.2.8 *Medier*

Egna samiska tryckta medier har i Sverige funnits sedan början på 1900-talet (i Norge sedan slutet på 1800-talet), och radioverksamhet inom Sveriges radios regi startade på 1950-talet (Helander, 1988). Den viktigaste publikationen är månadstidskriften *Samefolket*, som utkommit sedan 1919 och som numera ägs av en stiftelse där SSR och Same-Ätnam ingår. *Samefolket* utkommer på svenska, men inslag på samiska förekommer också. Mera sporadiskt utkommer några andra tidskrifter som är organ för de skilda samiska intressegrupperingarna. Inslaget av samiska är i allmänhet större i dessa publikationer.

Radiosändningar på samiska sammanställs av flera olika lokalredaktioner och omfattar främst nyhetsprogram, aktuella magasin och kulturprogram. Programmen sänds på fasta tider och man kan lyssna på samisk radio dagligen. Utsändningarna sker på nord-samiska, sydsamiska och lulesamiska.

TV-sändningar från Luleå på samiska med dokumentärprogram och aktuella reportage förekommer i mycket begränsad omfattning.

Utbudet av medier på samiska är bredare i Norge och Finland. Bl.a. förekommer i Norge barn- och ungdomsprogram i radio, och samiska tidskrifter och tidningar publiceras i större utsträckning. Under en kort period 1987-1988 utkom t.ex. *Kalle Anka*, men utgivningen fick snart läggas ner. Utbudet från de övriga länderna är naturligtvis delvis tillgängligt också för samer i Sverige, vilket är av vikt för möjligheterna till språkbevarande.

Plustecknet för medier betingas av att det numera förekommer ett ganska stort utbud som innehåller samiskt stoff och som

riktar sig till en samisk publik. Minustecknet anser vi vara motiverat av det förhållandet, att majoritetsspråket, svenska, spelar en så framträdande roll i medierna, även om detta är förståeligt med tanke på att man vill nå ut även till de samer som inte behärskar det samiska språket. Särskilt bristen på ett varierat samiskt utbud för barn är en negativ faktor i förmedlingen av språket till kommande generationer.

8.2.2.9 Kulturyttringar

Om man betraktar samiska kulturyttringar utifrån det snävare kulturbegreppet, kan man konstatera att det först är under 1900-talet, och då särskilt från 1970 som den samiska kulturen kommit till uttryck i litteratur och teater. Visserligen har det förekommit litteratur på samiska så tidigt som på 1600-talet, men fram till detta sekel har merparten av litteraturen rört kristliga ämnen, dvs. den har ej varit uttryck för vare sig samisk kultur eller ursprunglig religion. Under 1970- och 80-talen har ett flertal betydande samiska prosaister och diktare framträtt i Sverige, teatergrupper har etablerats som uppför samiska stycken på såväl nord- som lule- och sydsamiska, och det förekommer en livlig översättningsverksamhet till och från samiska. Det finns också ett samiskt bok- och musikförlag. Dessutom är jojklitteraturen och den muntliga berättartraditionen numera rikt representerad. (Se vidare Helander, 1988.)

Den nya etniska medvetenheten som följt med de senaste två årtiondenas utveckling (se nedan), har inneburit en ökad självkänsla hos minoriteten för de särkulturella uttrycken. Den rörelse som arbetar med den nya etniciteten lägger ner stor möda på att hålla fram det traditionella inom kulturen och på att delvis skapa ett nytt, särkulturellt innehåll. Förutom de senaste årtiondenas förändringar vad gäller kulturuttryck i både vid och snäv bemärkelse är det arbete som bedrivs på samnordisk nivå av vikt också för den samiska kulturen i Sverige. Vid Nordiskt samiskt institut i Kautokeino finns flera projekt som bl.a. syftar till att belysa sarsamiska aspekter på vetenskap, filosofi, historia, juridik, konst, hantverk och näringsliv.

På grund av den livliga aktivitet som förekommer på det kulturella området har vi valt att sätta ett plustecken i tabell 4 för kulturyttringar.

8.2.3 Faktorer på individnivån

Samhälls- och gruppfaktorerna tar sig konkret uttryck i språkbevarande eller språkbyte genom hur de påverkar individernas språkval och språkliga handlande i övrigt (se ovan s. 112 ff). En språkbytesprocess får sitt tydligaste uttryck i färre val av minoritetsspråket i olika kommunikativa sammanhang (däribland inbegripet mediakonsumtion). Den mest genomgripande effekten vad gäller språkval åstadkoms när föräldrar väljer majoritetsspråket framför minoritetsspråket i samband med barnuppfostran. En socialisation som inte innefattar en förmedling av minoritetsspråket till nästa generation är själva kärnan i språkbytesprocessen.

8.2.3.1 *Språkval*

Kunskaperna om språkval bland samerna i Sverige är mycket begränsade. Den enda undersökning av dessa förhållanden som föreligger gäller en ort, övre Soppero, inom den nordsamiska region där samiskan kan antas stå starkast (Helander, 1984). Allt talar för att denna undersökning skulle kunna vara representativ också för andra liknande orter, där samiskan utgör ett levande inslag i närmiljön. På andra orter igen får man förutsätta att utrymmet för samiskan är mer begränsat.

Helanders undersökning visar att det finns en interaktion mellan flera faktorer som är viktiga för språkvalet: karakteristika hos talarna som ålder och yrkestillhörighet, språkanvändningsdomäner, bekantskap med samtalspartnern och samtalsituationen samt språkets etniska symbolvärde. Generellt använder yngre samer svenska i större utsträckning än äldre i alla domäner. Renskötare väljer samiska oftare än andra yrkeskategorier. Domänen familjen favoriserar användning av samiska, liksom vänskapskrets och religion. I officiella sammanhang väljs svenska. I hög grad bestämmande för val av språk är samtalspartnerns och samtalsituationens bekanthet. Med tillfälliga bekanta talar man svenska, och om man befinner sig utanför närmiljön blir valet också ofta svenska, dvs. även när man kommunicerar med personer inom vänskapskretsen. Det är främst de yngre som på så sätt visar större benägenhet att lägga vikt vid åhörarens språk än samtalspartnerns vid språkval. Resultaten av undersökningen visar också att några bland de yngre samerna ofta valde samiska. Helanders tolkning av detta förhållande är att språkvalet här motiverades av en etnisk medvetenhet hos dessa talare.

Det historiska förloppet i språkbytet får bara en mycket indirekt belysning i Helanders undersökning. Denna dimension betonas i en studie av språkanvändningsmönster bland samer i Finland. Aikio (1988) visar hur dominansförhållandet där mellan samiskan och finskan har förändrats mellan ca 1910 och 1970. Med hjälp av en intervjumetod, där informanterna ställdes inför frågan vilket eller vilka språk de använt i kommunikation med ett antal givna samtalspartners under resp. årtionde, kan Aikio ge en detaljerad kartläggning av språkbytet förlopp. Hennes analyser visar att övergången från samiska till finska på allvar tog fart på 1940-talet och accelererade på 1950-talet. En förklaring till detta som anförs av författaren är att samhället bl.a. genom skolan vid denna tidpunkt började få ett starkare direkt inflytande på samernas liv. Även om någon liknande studie med ett historiskt perspektiv på språkanvändning inte genomförts i Sverige, får man anta att detaljerna i språkbytesprocessen här har varit likartade.

Sammanfattningsvis kan man säga mot bakgrund av Helanders undersökning i Sverige, att samiska är närmiljöns språk medan svenska används i alla sammanhang utanför denna. Det är de samer som har störst kontakt med och som har inlemmats mest med miljön utanför närmiljön som i större utsträckning väljer svenska i sådana sammanhang. Renskötare som inte har ett "livssammanhang" utanför byn på samma sätt som t.ex. de yngre, som får sin utbildning där, fortsätter i större utsträckning att använda samiska även när de befinner sig på obekanta platser, t.ex. i Kiruna. Detta kan också anses bero på den större etniska trygghet som betecknar denna grupp.

Vårt minustecken för språkval betingas av att samiskan till sin funktion i människornas vardag är starkt kringskuren. Eftersom de sammanhang där språket kan användas naturligt för många minoritetsmedlemmar är få, får språket i stor utsträckning stå tillbaka för majoritetsspråket; man kan alltid vara säker på att svenskan fungerar i givna kommunikationssammanhang, medan valet av samiska kan vara problematiskt. Även om en obekant samtalspartner har identifierats som same, kan irte samiska obetingat väljas, dels beroende på dialektskillnaderna, dels på grund av att det alltid är osäkert om samtalspartnern behärskar samiska.

8.2.3.2 *Socialisation*

Sameutredningens undersökningar av språksituationen för renskötande och icke renskötande samer 1975 visar att samiska förmedlas till den yngre generationen i mycket begränsad utsträckning. Bland den renskötande befolkningen uppgav hälften i en intervjuundersökning att inget av deras barn kunde samiska, medan motsvarande andel bland den icke renskötande befolkningen var så stor som 90 % (Johansson, 1975a).

Ett uppenbart samband mellan föräldrarnas användning av samiska i hemmet under de första av barnets levnadsår och barnets senare behärskningsnivå i språket framkommer i en undersökning av Hyltenstam & Svonni (1990:60). I tabell 5 är de 36 undersökta mellanstadiebarnen (återgivna med fingerad initialer) rangordnade beträffande behärskningsgrad med hjälp av en lärarbedömning. Med plustecknen anges dels om barnet haft samiska som sitt första språk, dels om samiska använts som kommunikationsmedel i hemmet i förskoleåldern. Det mycket starka sambandet illustreras av att alla barn som haft samiska som förstaspråk och använt språket i hemmet har bättre behärskning än de som socialiserats på svenska och mött samiska först senare. Intressanta fall utgör MO, DS och EA som, trots att de lärt sig svenska före samiska, uppnått en relativt god nivå på sin samiska. Samtliga dessa tre har tidigt kommit i kontakt med samiska i hemmet.

Det är uppenbart att språket i många fall inte förs vidare inom familjen, trots att den uttalade attityden gentemot kunskaper i samiska är positiv. De allra flesta i Johanssons (1975a) undersökning ville t.ex. att deras barn skulle kunna samiska: 35 % av de icke renskötande föräldrarna med barn utan kunskaper i samiska ville att barnen skulle få lära sig språket i skolan, men bara 1,3 % av dessa föräldrar kunde uppge att deras barn fick sådan undervisning (dvs. i början på 1970-talet). Hela 40 % var tveksamma till samiskundervisning i skolan. Motsvarande tal bland renskötare med barn som inte kunde samiska var 7,4 % resp. 20 %. Det förhållandet att en stor andel av de tillfrågade, särskilt bland de icke renskötande, var tveksamma till skolans roll som språkförmedlare står i kontrast till att det absoluta flertalet ansåg att samiskt stoff skulle ges större utrymme i grundskolans undervisning. En tolkning av detta skulle kunna vara att de "kostnader" det skulle innebära att tillägna sig samiska inte anses stå i proportion till den vinst det skulle innebära för individen att behärska språket (se ovan om nyttoaspekten på språkkunskaper).

Tabell 5: Språkbehärskning och språkmiljö i hemmet för samiska barn. Från Hyltenstam & Svonni (1990).

Kod	P	1	2
CO	5.75	+	+
II	5.75	+	+
NG	5.75	+	+
ME	5.63	+	+
DQ	5.63	+	+
AK	5.48	+	+
JK	5.48	+	+
LC	5.38	+	+
CG	5.31	+	+
DI	5.25	+	+
EM	5.25	+	+
FO	4.94	+	+
HG	4.88	+	+
MO	4.69	-	+
KK	4.63	+	+
DS	4.50	-	+
RK	4.44	+	+
QI	4.44	+	+
GQ	4.25	+	+
BM	4.19	+	+
EA	4.06	-	+
GE	4.00	+	+
FC	3.88	+	+
PM	3.81	+	+
AC	3.63	-	-
KA	3.25	+	+
PA	2.94	+	+
HS	2.00	-	-
OS	1.69	-	-
QC	1.64	-	-
NQ	1.50	-	-
BE	1.44	-	-
LM	1.44	-	-
RE	1.25	-	-
PG	1.19	-	-
OI	1.00	-	-

Förklaring: 1 = Förstaspråk samiska, 2 = Talade samiska före skolålder

Uppgifter som är samstämmiga med dem som presenteras i Johansson (1975a) kommer från en undersökning av utflyttade samer, bosatta i Stockholm (Blindh, 1979). Relevant för socialisationsaspekten är att endast 54 % av de samer som var anslutna till Stockholms sameförening ansåg att deras barn över huvud

taget var samer, medan i en grupp icke föreningsanslutna samer så få som 14 % angav sina barn vara samer. På samma sätt som i sameutredningens resultat angavs begränsade kunskaper i samiska för barnen.

Minustecknet för socialisation behöver knappast kommenteras. Det är uppenbart att förutsättningarna i nuläget är mycket dåliga för att familjerna ska uppvisa den målmedvetenhet, vilja och styrka som krävs för att förmedla ett hårt trängt minoritetsspråk.

8.3 Sammanfattning

Den konstellation av plus- och minustecken i tabell 4 som har framkommit vid bedömningen av den samiska situationen innehåller tydliga mönster. Det finns en klar linje av minustecken från ekonomiska faktorer på samhällsnivån över demografiska förhållanden inom gruppen till språkvals- och socialisationsmönstren på individnivå. Det finns ett beroendeförhållande mellan dessa faktorer på så sätt att de ekonomiska förhållandena har konsekvenser för de demografiska som i sin tur påverkar individens språkliga beteende. Minustecknet för typ av tvåspråkighet har likaså ett samband med de ekonomiska och demografiska faktorerna. Det ser alltså ut som om de ekonomiska faktorerna djupast sett ligger bakom språkbytet från samiska till svenska. Det förhållandet att samhällets ekonomi inverkat så negativt på den samiska kulturen är emellertid i sin tur en effekt av den brist på politisk makt som kännetecknat den samiska minoriteten historiskt. Om vi hade sett på faktorn politisk-legala förhållanden för 50 år sedan, hade den faktorn bedömts med ett klart minustecken, inte som i dagens läge med ett plus/minus.

De kvarvarande klara minustecknen i tabell 4 gäller dels utbildning, dels den status och det utrymme minoritetsspråket ges inom samhället i stort. Att utbildningssituationen fram till våra dagar varit ogynnsam för samerna hänger samman med gruppens brist på politiskt inflytande. Att samiskan inte har någon grad av officiell status och att språkrättigheter saknas har samma bakgrund.

De plustecken som förekommer i tabellen grupperar sig dels kring faktorer på samhällsnivå som ligger på eller nära ideologiplanet, dels kring faktorer på gruppnivå som är beroende av eller sammanhängande med minoritetens egna ansträngningar och aktiviteter. Man kan i detta sammanhang notera att plustecknet för politisk-legala förhållanden också kan ses som ett resultat av

gruppens egna agerande; plustecknet står ju för samernas ökade inflytande på centrala beslut som gäller samiska frågor. Intressant nog står flera av plustecknen för en gynnsam utveckling som uppnåtts på samnordisk nivå. Vidare gäller den positiva utvecklingen främst aktiviteter och praktiskt arbete kring kultur-, forsknings- och språkvårdsfrågor. I jämförelse med detta är det värt att lägga märke till att utbildningssidan, där beroendet av majoritetssamhällets lagstiftning och resurser är mer påtagliga, fortfarande betingar ett minustecken.

Resultatet av vår genomgång ger en mycket typisk bild av ett minoritetsspråk som befinner sig i en långt framskriden språkbytesprocess. Den historiska utvecklingen sedd ur politisk, ekonomisk, social, socialpsykologisk och utbildningsmässig aspekt är jämförbar med den som i större eller mindre utsträckning gällt för språkliga minoriteter i övriga europeiska länder. De samhälleliga faktorernas effekt på individernas språkliga beteende, inkl. deras typ av tvåspråkighet och behärskning av minoritetsspråket uppvisar också likheter med andra hotade minoritetsspråk.

De politisk-ideologiska förhållanden som gjort sig gällande under de senaste två decennierna i Sverige med större acceptans av minoriteternas kulturella särart samt den nya etniska självmedvetenheten hos den samiska minoriteten är i överensstämmelse med en liknande utveckling västvärlden över. Det är denna utveckling som i den samiska situationen står för de positiva dragen vad gäller möjligheterna för språkbevarande. Dess effekter på längre sikt beror emellertid på om det nuvarande ideologiska klimatet får ta sig konkreta uttryck i en samhällsutveckling i vilken samiskan fyller en funktion i ett nyanserat och brett spektrum av användningsområden.

9 EN SAMHÄLLSUTVECKLING SOM GYNNAR BEVARANDET AV SAMISKAN

Vi har valt rubriken för detta avsnitt i syfte att markera att möjligheterna för samiskans bevarande är beroende av samhällsutvecklingen i stort; språkbevarandet kan inte åstadkommas endast genom begränsade insatser riktade mot språket självt.

Framställningen i föregående avsnitt har visat att det är förhållanden på alla nivåer som inverkar på språkbyte/språkbevarande. Därför måste målsättningen för stödåtgärder vara att man utifrån den samiska minoritetens ekologi strävar mot att skapa förutsättningar för språkbevarandet på flera olika fronter. Enkelt uttryckt är det frågan om att vända alla de minustecken som förekommer i tabell 4 till plustecken.

Diskussionen i det följande behandlar kortfattat hur en för samiska språket gynnsam samhällsutveckling skulle kunna te sig. Vi vill inledningsvis påpeka att denna "riktningsangivelse" inte skall uppfattas som ett förslag till omedelbara konkreta åtgärder som samhället skulle kunna vidta. Som sådant skulle det av många läsare bedömas som helt orelaterat till vad som kan utföras i verkligheten. Vi tror emellertid det kan vara viktigt att vid en diskussion om konkreta åtgärder utgå från en idealbild och ställa sig frågan vad i denna som är möjligt att utföra på kort sikt, vad som kan göras längre fram och vad som inte kan påverkas på något direkt sätt med samhälleliga stödåtgärder.

Utvecklingen på den politiskt-legala nivån borde gå i riktning mot ökad grad av autonomi för den samiska minoriteten. En fullständig autonomi skulle givetvis vara det mest gynnsamma alternativet för språkets fortbestånd, men detta uppfattas av olika skäl inte som den bästa lösningen ens av minoriteten själv - det har inte framförts några tydliga sådana krav i sammanhanget. Det är rimligare att tänka sig en specificerad grad av självbestämmande inom det svenska politiska systemet som överlät beslutanderätt i samiska angelägenheter på alla nivåer till helt samiska institutioner. Som vi påpekat tidigare, är det i same-rättsutredningen föreslagna sametinget ett steg i denna riktning.

En sådan grad av autonomi skulle ge minoriteten oinskränkt inflytande över sektorer som rennäringen, samisk utbildning och

kulturella aktiviteter, även om samordning och samråd skulle behöva ske med majoritetsbefolkningen.

En utveckling mot ökad grad av autonomi för samerna, skulle kräva en pluralistisk inställning hos majoriteten som drog mer långtgående konsekvenser av den ideologiska inriktning som det svenska samhället bekänner sig till. Konkret skulle detta ta sig uttryck i skapandet av en särlagstiftning som gav de strukturella förutsättningarna för minoritetens fortsatta materiella och kulturella välfärd. För att en sådan politik skall kunna implementeras är det nödvändigt med upplysningsverksamhet bland majoritetsbefolkningen, bl.a. i syfte att påverka vissa negativa attityder mot samerna. Om den svenska befolkningen inte har förståelse för särbestämmelserna för samerna, skulle det vara svårt att i praktiken genomföra denna politik. Ett sätt att sprida kunskap om samernas villkor bland majoritetsbefolkningen vore att stoff om samerna blev ett reguljärt inslag i skolornas historie- och samhällsundervisning. Speciellt starkt skulle detta inslag behöva vara i de samiska bosättningsområdena, men det borde helt klart inta en central roll i all skolundervisning.

Ett viktigt steg som torde vara helt nödvändigt om man vill stödja bevarandet av samiskan är en lagstiftning som ökar språkets status och samtidigt utgör en skyddsmekanism gentemot svenskan. En sådan språklagstiftning kan innehålla ett antal komponenter och vara mer eller mindre långtgående. Samiskan skulle kunna ges status av regionalt officiellt språk jämsides med svenskan i stil med katalanskan i Spanien. Språkskydd skulle kunna utgöras av bestämmelser som tillförsäkrade den samiska befolkningen i de kommuner där den är representerad inom det samiska bosättningsområdet rättigheter att använda samiska vid kontakter med myndigheter, inom sjukvården osv. Detta innebär att samhället ställer krav på kunskaper i samiska hos den personal som är anställd i relevanta funktioner. Även tryckta dokument och broschyrer som myndigheterna tillhandahåller skulle finnas på samiska. Språkrättigheter av detta slag är parallella med dem som nyligen föreslagits för samer i Norge och som svenska och finska minoriteter har i Finland. Synliga tecken på samiskans sålunda lagstadgade status, som t.ex. gatunamn, kartor, instruktioner på skyltar o.d. är också av stort symboliskt värde för en minoritet. Men det är inte bara av vikt symboliskt. För talaren av samiska innebär användandet av samiska namn och etiketter, som vi tidigare nämnt, att man slipper växla över till svenskan så snart man har behov av att ange t.ex. en adress.

Ett annat viktigt steg som dels har beröringspunkter med en ökad samisk självbestämmanderätt men som dels också kräver sär- lagstiftning från majoritetens sida, gäller skola och utbildning. På alla nivåer från förskola och uppåt borde det finnas ett helt samiskt alternativ snarare än enbart svenska skolformer som inkorporerar samiskt stoff. Det kan utifrån dagens situation synas som om dimensioneringen av en samisk utbildning skulle bli problematisk med tanke på det lilla antalet elever som skulle komma ifråga. Inom ramen för en i övrigt gynnsam samisk samhällsutveckling skulle emellertid behovet och med all säkerhet intresset för skolgång på samiska öka. Särskilt på gymnasienivå skulle man få tänka sig någon eller några enstaka institutioner. Reella och lättillgängliga alternativ för samisk skolutbildning skulle kunna påverka föräldrars intresse för förmedling av samiska även i hemmet.

Även i en för samiska språket mer gynnsam framtid, får man tänka sig att det också finns samiska barn som får sin skolutbildning i de vanliga svenska skolorna. Svenska skolor i det samiska området behöver därför lärare och annan personal som behärskar samiska. Särbestämmelser för det samiska området skulle därför kunna innebära att kunskaper i samiska var en merit eller ännu hellre ett krav vid anställning av skolpersonal.

Vad gäller högskoleutbildningar skulle man kunna tänka sig två vägar. Den ena vore att införa en samisk kvot i vissa utbildningar som t.ex. medicin, odontologi, övrig sjukvård och socialtjänst. Detta skulle medföra att samisk kompetens tillförsäkrades i yrkesfunktioner där kunskaper i samiska skulle krävas. Samtidigt skulle det utgöra en stimulans för samiska, samisktalande ungdomar att satsa på sådana utbildningar. Det andra alternativet skulle vara en speciell samisk högskola. En sådan diskuteras redan på samnordisk basis, där en lokalisering till det nordsamiska kärnområdet i Norge är naturlig. En högskola inom Sverige, t.ex. i Kiruna, skulle vara en betydelsefull faktor för de svenska samerna. En sådan skulle vad gäller utbildningar behöva vara ett komplement till en samisk högskola i Norge, så att rekryteringsbasen kunde bli hela det samiska området. Organisatoriskt kan man tänka sig olika lösningar. En skulle vara en samverkan med en nyetablerad svensk högskola i samma region, som skulle kunna fånga upp de decentraliserade utbildningar som redan nu ges i Kiruna. En sådan dubbel högskola skulle kunna få gynnsamma regionalpolitiska konsekvenser för såväl samer som icke-samer.

Utöver dessa utbildningsformer skulle det finnas ett behov av vuxenutbildning omfattande språkkurser, kurser om samisk kultur och kurser om etnicitet och språkbevarande. En viktig informationsuppgift utanför den direkta utbildningsektorn skulle vara att upplysa samiska föräldrar om vikten av att förmedla språket till barnen.

Eftersom ekonomiska och demografiska faktorer, som vi har sett, är intimt sammankopplade med varandra, kommer åtgärder inom det ekonomiska området att ha återverkningar på minoritetens demografi. En för det samiska språket gynnsam ekonomisk utveckling skulle gå ut på att skapa utkomstmöjligheter för fler samer inom det samiska bosättningsområdet. Samerna skulle därigenom stanna kvar inom den miljö där språket kan användas i större utsträckning än som nu är fallet, och nya arbetstillfällen skulle locka en del av de samer som nu bor i södra Sveriges storstäder att återvända till hemregionen. Vi vet att det svenska näringslivet för närvarande inte satsar på nyetableringar i Norrlands inland - inte ens med olika slags stimulans, som t.ex. sänkta arbetsgivaravgifter - så det är inte någon enkel sak att föreslå realistiska typer av stödåtgärder för näringsutvecklingen i området. Rent principiellt skulle dock någon sorts stöd behövas. Ett sådant stöd borde i första hand riktas mot de traditionella samiska näringarna och mot verksamheter baserade på nya ideer om hur de traditionella samiska kunskaperna om hantverk, natur och renskötsel skulle kunna utnyttjas arbetskraftsintensivt och ekonomiskt bärkraftigt.

Även om etableringar av majoritetsnäringar historiskt varit en negativ faktor för det samiska språkbevarandet, är förhållandet inte detsamma idag. Om tätorterna i det samiska området i större utsträckning hade kunnat erbjuda arbetstillfällen för samer under de senaste årtiondena, hade förmodligen den samiska migrationen till södra Sverige blivit mycket mer begränsad. I stället hade vi kunnat få ett större inslag av samisk befolkning i Norrlands-orterna. Det är därför ett medel för språkbevarandet om också majoritetsnäringar i balanserad omfattning nyetablerades i området.

Över huvud taget synes majoritetssamhällets regionalpolitik vara av mycket stor betydelse för de periferiområden som berör minoriteten. Man kan spekulera över vilken betydelse skillnaden mellan Sverige och Norge vad gäller centralisering/decentralisering har haft för samernas olika situation i de två länderna. Här

kan man t.ex. peka på vikten av lokaliseringen av statliga och regionala myndigheter i området.

De demografiska följderna av en gynnsam ekonomisk utveckling skulle bestå i en tätare befolkningskoncentration. Större utkomstmöjligheter inom det egna området skulle skapa en bas för en allsidig användning av det samiska språket och påverka äktenskapsmönster, familjebildning etc. Etablering av nya samiska verksamheter utanför renskötseln och det traditionella hantverket skulle kunna fånga upp de samer som utan dessa skulle behöva flytta och leda till att språket kunde expandera i nya sfärer. Detta skulle komma att innebära en "modernare" prägel på språket och tillföra det högre status och nyttovärde.

När det gäller stöd för den regionala utvecklingen bör det nog utredas exakt var detta mest effektivt bör sättas in. Principiellt borde satsningarna i första hand gälla områden eller orter med ett så stort inslag av samisk befolkning som möjligt, där språket fortfarande används till vardags, där det finns en stark samisk organisation och där det finns samiska institutioner. Att språket skall vara så livskraftigt som möjligt redan i utgångsläget pekar generellt på det nordsamiska området och orter som Karesuando, Övre Soppero, Vittangi och Kiruna. Förekomsten av samiska institutioner pekar främst ut Jokkmokk (sameskolstyrelsen, Svenskt fjäll- och samemuseum, Samernas folkhögskola), som dock ligger inom det lulesamiska området. Kiruna är intressant också av det skälet att det skulle kunna få funktionen just av urbant centrum för ett samiskt kärnområde i Sverige. Ett urbant centrum har betydelse inte bara för spridningen av språkliga innovationer och normer utan kan också bli en naturlig språkmiljö som fångar upp och vidareutvecklar samiskan hos dem som i framtiden kan ha behov av att lära sig samiska som andraspråk.

När det gäller utvecklandet av det samiska språket som sådant är det givetvis endast samerna själva som konkret kan bestämma över och genomföra detta arbete. Emellertid krävs det stora resurser för att standardisering och modernisering av språket eller de enskilda dialekterna skall kunna genomföras effektivt. Detta arbete är av avgörande vikt för att samiskan skall kunna användas smidigt i officiella sammanhang inklusive skolan och högre utbildning.

Utöver detta är, som vi påpekat tidigare, ett standardiserat språk en viktig symbol för en språkgemenskap. I ett längre tidsperspektiv och inom ett allsidigt fungerande samiskt samhälle blir

förmodligen utvecklandet av ett gemensamt standardspråk föremål för diskussion. Antingen skulle standardspråket baseras på en viss dialekt, där i så fall nordsamiskan skulle vara den naturliga kandidaten, eller så skulle ett helt nytt samiskt standardspråk utarbetas med drag ur alla de samiska dialekterna. Vilket alternativ man än skulle välja, skulle det uppstå svårigheter med att uppnå allmän acceptans av standardspråket. Om nordsamiskan valdes som bas, skulle lojaliteten med hela den samiska gruppen hos samer som talar någon av de övriga dialekterna sättas på hårt prov. Andra samiska dialekter skulle få en mindre betydande roll i officiella sammanhang, och det skulle förmodligen utvecklas en bidialektism samt ett diglossiskt förhållande mellan dialekt och standardspråk i de icke nordsamiska områdena. Ett dialektberoende samiskt standardspråk skulle kräva stora informations- och utbildningsinsatser för att bli accepterat och allmänt behärskat.

Eftersom det är uppenbart att de skilda samiska dialekterna har ett stort symbol- och identitetsvärde för sina resp. talare, är det dock troligt att t.ex. sydsamer i kontakt med andra samer hellre skulle använda svenska än ett gemensamt standardspråk, särskilt om ett sådant vore baserat på nordsamiska.

En helt annan lösning på frågan om standardspråk - med en naturlig grund i den samiska traditionella flerspråkigheten - skulle vara att satsa på mer än ett standardiserat samiskt språk. En sådan lösning vore parallell med den som flerspråkiga nationer har valt på andra håll i världen. Ett näraliggande exempel utgör Norge med sina två standardspråk, bokmål och nynorska. En sådan lösning skulle ur lingvistisk synpunkt vara mer motiverad inom den samiska språkgemenskapen med sina stora skillnader mellan olika varieteter än inom den norska. Som vi tidigare nämnt - och som det norska exemplet tydligt visar - brukar dock valet av standardspråk i främsta rummet ha sociopolitiska grunder.

En positiv utveckling av det samiska samhället är beroende av större kunskaper om de samiska livsvillkoren. Därför är en av de sektorer som skulle behöva utvecklas starkt den samiska forskningen. Denna behöver vara mångfacetterad och gälla t.ex. lingvistiska, antropologiska, sociologiska, juridiska, ekonomiska, demografiska och historiska aspekter.

Ett framtida stöd åt samiska kulturaktiviteter är också ett självklart behov, minst i den omfattning som nu föreligger. Enligt vår genomgång i anslutning till tabell 4 var denna faktor för-

hållandevis gynnsam för språkbevarandet redan i dagsläget. Särskilt angeläget är det att utveckla ett mer varierat utbud av radio-, TV- och pressverksamhet på samiska, särskilt för barn och ungdom. Detta kräver betydande resurser, eftersom utbudet kvalitetsmässigt måste konkurrera med utbudet i majoritetens medier.

Sammanfattningsvis är det vår bedömning att den framtida utvecklingen för att stödja ett samiskt språkbevarande måste gå vidare på inslagna vägar med direkt stöd åt språk och kulturaktiviteter samt åt samiska organisationer. Det är dock tveksamt huruvida ett sådant stöd ensamt kan hejda en språkbytesprocess, om de inte kombineras med mer övergripande åtgärder av ekonomisk, regionalpolitisk och politisk-legal karaktär, som syftar till att göra språket gångbart för det stora flertalet av den samiska befolkningen.

REFERENSER

Aikio, M. (1988) *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisociologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910- 1980*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Allardt, E. (1979) *Implications of the Ethnic Revival in Modern, Industrialized Society*. Commentationes Scientiarum Socialium 12. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennica.

Allardt, E. & Starck, C. (1981) *Språkgränser och samhällsstruktur*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Andersson, L-G. (1987) *Språktypologi och språksläktskap*. Stockholm: Skriptor.

Arnau, J. & Boada, H. (1986) Languages and school in Catalonia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 7, 107-122.

Arnberg, L. (1988) *Så blir barn tvåspråkiga*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.

Arnstberg, K-O. & Ehn, B. (1976) *Etniska minoriteter i Sverige förr och nu*. Lund: Liber Läromedel.

Balkan, L. (1970) *Les effets du bilinguisme français-anglais sur les aptitudes intellectuelles*. Bruxelles: Aimav.

Barth, F. (1969) Introduction. I: Barth, F. (ed.) *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*. Bergen-Oslo: Universitetsförlaget.

Beach, H. (1981) *Reindeer-Herd Management in Transition*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Bennett, J.W. (1975) (ed.) *The New Ethnicity: Perspectives from Ethnology*. St. Paul: West Publishing.

Ben-Zeev, S. (1977) The effects of bilingualism in children from Spanish-English low economic neighbourhoods on cognitive development and cognitive strategy. *Working Papers on Bilingualism*, 14, 83-122.

- Bergman, E. & Swedin, B. (1986) *Solidaritet och konflikt*. Stockholm: Carlssons Bokförlag.
- Bickerton, D. (1981) *Dynamics of a Creole System*. New York: Cambridge University Press.
- Björklund, U. (1986) *Etnicitet. En antropologisk översikt*. Stockholm: Socialantropologiska institutionen. Stockholms universitet.
- Blindh, I-B. (1979) *Samer i Stockholm. Diedut*, 1. Kautokeino: Nordiskt samiskt institut.
- Blom, J.P. & Gumperz, J.J. (1972) Social meaning in linguistic structures: Code-switching in Norway. I: Gumperz, J.J. & Hymes, D. (eds.) *Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication*. New York: Holt Rinehart, and Winston Inc.
- Boelens, K. (1976) *Frisian-Dutch Bilingual Primary Schools*. The Hague: Ministry of Education and Science.
- Boyd, S. (1985) *Language Survival: A Study of Language Contact, Language Shift and Language Choice in Sweden*. Göteborg: Dept. of Linguistics, University of Göteborg.
- Broch, I. & Jahr, E.H. (1981) Russenorsk: a new look at the Russo-Norwegian pidgin in northern Norway. I: Ureland, P.S. & Clarkson, I. (eds.) *Scandinavian Language Contacts*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bullivant, B.M. (1984) *Pluralism: Cultural Maintenance and Evolution*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Clyne, M. (1982) *Multilingual Australia*. Melbourne: River Seine Publications.
- Collinder, B. (1953) *Lapparna*. Stockholm.
- Corder, S. (1973) *Introducing Applied Linguistics*. London: Penguin.
- Cramér, T. (1980) "Samerna är kortskalliga och kan därför inte styra sitt eget land". *Invandrare och minoriteter*, 4, 2-3.

Cummins, J. & Gulustan, M. (1974) Some effects of bilingualism on cognitive functioning. I: Carey, S. (ed.) *Bilingualism, Biculturalism and Education*. University of Alberta.

Dahlström, E. (1967) Samerna i det svenska samhället. *Sociologisk forskning*, 1, 1-23.

Denison, N. (1977) Language death or language suicide? *International Journal of the Sociology of Language*, 12, 13- 22.

Dimmendaal, G. (1989) On language death in eastern Africa. I: Dorian, N. (ed.) *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dorian, N. (1978) The dying dialect and the role of the schools: East Sutherland Gaelic and Pennsylvania Dutch. I: Alatis, J.E. (ed.) *International Dimensions of Bilingual Education*. Washington D.C.: Georgetown University Press.

Dorian, N. (1981) *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Dorian, N. (1982) Defining the speech community to include its working margins. I: Romaine, S. (ed.) *Sociolinguistic Variation in Speech Communities*. London: Edward Arnold.

Douhan, B. (1982) The Walloons in Sweden, *American-Swedish Genealogical Review*, 2, 1-17.

Driedger, L. (1980) Ethnic and minority relations. I: Hagedorn, R. (ed.) *Sociology*. Toronto: Holt, Reinhart & Winston.

Eckman, F.R. (1977) Markedness and the contrastive analysis hypothesis. *Language Learning*, 27, 315-330.

Edwards, J. (1977) Ethnic identity and bilingual education. I: Giles, H. (ed.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press.

Edwards, J. (1985) *Language, Society and Identity*. Oxford: Basil Blackwell.

Eidheim, H. (1971) *Aspects of the Lappish Minority Situation*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Ejerhed, E. (1978) Strukturella aspekter på sydsamisk tvåspråkighet. I: *Tvåspråkighet*. Föredrag vid det andra Nordiska tvåspråkighetssymposiet, anordnat 18-19 maj av språkvetenskapliga sektionen vid Stockholms universitet. Stockholm: Akademi-litteratur.
- Fasold, R. (1984) *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Ferguson, C.A. (1959) Diglossia. *Word*, 15, 325-340.
- Fishman, J. (1965) Who speaks what language to whom and when? *Linguistics*, 2, 67-68.
- Fishman, J. (1966) (ed.) *Language Loyalty in the United States*. The Hague: Mouton.
- Fishman, J. (1967) Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism. *Journal of Social Issues*, 32, 29-38.
- Fishman, J. (1970) *Sociolinguistics. A brief introduction*. Rowley, Mass.: Newbury.
- Fishman, J. (1972) *The Sociology of Language. An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley, Mass.: Newbury House.
- Fjellström, P. (1985) *Samernas samhälle i tradition och nutid*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söners Förlag.
- Foster, L. & Stockley, D. (1984) *Multiculturalism: The Changing Australian Paradigm*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Fox, R., Aull, C. & Cimino, L. (1978) Ethnic nationalism and political mobilization in industrial societies. I: Lamar Ross, E. (ed.) *Interethnic Communication*. Southern Anthropological Society Proceedings, 12. Athens: University of Georgia Press.
- Gal, S. (1979) *Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gans, H. (1979) Symbolic ethnicity: The future of ethnic groups and cultures in America. *Ethnic and Racial Studies*, 2, 1-20.

Giles, H., Bourhis, R. & Taylor, D. (1972) Towards a theory of language in ethnic group relations. I: Giles, H. (ed.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press.

Gili, J. (1952) *Catalan Grammar*. Oxford: The Dolphin Book Co. Ltd.

Gjessing, G. (1953) Sjamanistik og Læstadiansk ekstase hos samene. *Studia Septentrionalia 5. Liber Saecularis in Honorem J Qvigstadii. 4 april 1953*, 2, 91-102. Oslo.

Grosjean, F. (1983) *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism*. Cambridge: Harvard University Press.

Gwegen, J. (1975) *La langue bretonne face à ses oppresseurs*. Quimper: Nature et Bretagne.

Hansegård, N.E. (1968) *Tvåspråkighet eller halvspråkighet?* Stockholm: Aldus/Bonniers.

Hansegård, N.E. (1988) *Språken i det norrbottensfinska området. Lärarutbildningarna. Arbetsrapport 3*. Luleå: Högskolan i Luleå.

Hansegård, N.E. (1990) *Den norrbottensfinska språkfrågan. En återblick på halvspråkighetsdebatten*. Uppsala Multiethnic Papers 19. Uppsala: Uppsala Universitet. Centrum för multiethnisk forskning.

Haugen, E. (1953) *The Norwegian Language in America*. Bloomington: Indiana University Press.

Haugen, E. (1966) Dialect, language, nation. *American Anthropologist* 68, 922-935.

Haugen, E. (1972) The ecology of language. I: Dil, A.S. (ed.) *The Ecology of Language*. Stanford: Stanford University Press.

Heath, S.B. (1983) *Ways with Words. Language, Life, and Work in Communities and Classrooms*. Cambridge: Cambridge University Press.

Helander, E. (1984) *Om trespråkighet. En undersökning av språkvalet hos samerna i Övre Soppero*. Acta Universitatis Umensis. Umeå. Studies in the Humanities 67. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Helander, E. (1986) *The Situation of the Sami Language in Sweden*. Manuskript. Kautokeino: Nordiskt samiskt institut.

Helander, E. (1988) *Uppsats om samiska språkets ställning mm.* Manuskript. Kautokeino: Nordiskt samiskt institut.

Henrysson, S. *Den svenska sameskolans historia*. Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen Umeå universitet, 31. Umeå: Pedagogiska institutionen. Umeå universitet.

Hess, R. & Shipman, V. (1974) Tidig erfarenhet och socialisationen av barns kognitiva utveckling. I: Loman, B. (ed.) *Barnspråk i klassamhälle*. Lund: Liber Läromedel.

Hill, J.H. (1989) The social functions of relativization in obsolescent and non-obsolescent languages. I: Dorian, N. (ed.) *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hill, J.H. & Hill, K.C. (1986) *Speaking Mexicano*. Tucson: University of Arizona Press.

Hudson, R.A. (1980) *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Huffines, M.L. (1989) Case usage among the Pennsylvania German sectarians and nonsectarians. I: Dorian, N. (ed.) *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hyltenstam, K. (1981) Tröskelnivån i ett språkinlärnings- och språkundervisningsperspektiv. I: *Tröskelnivå. Förslag till innehåll och metod i den grundläggande utbildningen i svenska för vuxna invandrare*. Stockholm: Skolöverstyrelsen.

Hyltenstam, K. (1984) The use of typological markedness conditions as predictors in second language acquisition: The case of pronominal copies in relative clauses. I: Andersen, R. (ed.) *Second Languages. A Cross-linguistic Perspective*. Rowley, Mass.: Newbury House.

Hyltenstam, K. (1986) Politik, forskning och praktik. I: *Invandrar-språken - ratad resurs? Källa*, 25, 6-16. Stockholm: Forskningsrådsnämnden.

Hyltenstam, K. & Stroud, C. (1982) Halvspråkighet - ett förbrukat slagord. *Invandrare och minoriteter*, 3, 10-13.

Hyltenstam, K. & Svonni, M. (1990) *Forskning om förstaspråksbehärskning hos samiska barn*. Rapporter om tvåspråkighet 6. Stockholm: Centrum för tvåspråkighetsforskning, Stockholms universitet.

Jaakkola, M. (1973) *Språkgränsen*. Stockholm: Aldus/Bonniers.

Johansson, H. (1975a) Samernas språk och kultur. En intervjuundersökning rörande kulturella, sociala och psykologiska frågor. I: *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Bilagor. SOU 1975:100*. 271-373.

Johansson, H. (1975b) De renskötande samerna i Sverige 1958-1972. En befolkningsstudie. I: *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Bilagor. SOU 1975:100*. 9-236.

Johansson, H. (1975c) Den icke renskötande samebefolkningen i Sverige. Storlek, sammansättning och geografisk utbredning 1973. I: *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Bilagor. SOU 1975:100*. 237-269.

Kellerman, E. (1983) Now you see it, now you don't. I: Gass, S. & Selinker, L. (eds.) *Language Transfer in Language Learning*. Rowley, Mass.: Newbury House.

Keskitalo, A.I. (1981) The status of the Sámi language. I: Haugen, E., McClure, J.D. & Thomson, D.S. (eds.) *Minority Languages Today*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Khubchandani, L.M. (1983) *Plural Languages, Plural cultures. Communication, Identity, and Sociopolitical Change in Contemporary India*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Kloss, H. (1966) German-American language maintenance efforts. I: Fishman, J. (ed.) *Language Loyalty in the United States*. 206-252. The Hague: Mouton.

Kloss, H. (1968) Notes concerning a language-nation typology. I: Fishman, J., Ferguson, C. & Das Gupta, J. (eds.) *Language Problems of Developing Nations*. New York: John Wiley and Sons.

- Korhonen, O. (1973) *Samisk-svensk svensk-samisk ordbok*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Korhonen, O. (1979) *Lulesamisk-svensk svensk-lulesamisk ordbok*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Korhonen, O. (1984) Samiskans ställning i Sverige. I: *Behövs "små-språken"?* Föredrag vid Vitterhetsakademiens konferens den 22 november 1983. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Kulick, D. (1990) *Having Head and Showing Knowledge*. Stockholm: Stockholms universitet, Institutionen för socialantropologi.
- Kulick, D. & Stroud, C. (1990) Code-switching in Gapun: Social and linguistic aspects of language use in a language shifting community. I: Verkaar, J. (ed.) *Melanesian Pidgin and Tok Pisin*. Amsterdam: John Benjamins.
- Labov, W. (1969) Contraction, deletion, and inherent variability of the English copula. *Language*, 45, 715-762.
- Laponce, J. A. (1987) *Languages and Their Territories*. Toronto: University of Toronto Press.
- Lambert, W.E. (1977) The effects of bilingualism on the individual: cognitive and socio-cultural consequences. I: Hornby, P. (ed.) *Bilingualism. Psychological, Social and Educational Implications*. New York: Academic Press.
- Le Page, R.B. & Tabouret-Keller, A. (1985) *Acts of Identity. Creole-based Approaches to Language and Ethnicity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Linell, P. (1978) *Människans språk*. Lund: Liber Läromedel.
- Lithman, Y. (1984) Den svärfångade etniciteten. *Invandrare och minoriteter*, 3, 35.
- Magga, O.H. (1986) *Studier i samisk infinitivsyntaks. Del I: Infinitivsetning. Akkusativ og infinitiv*. Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Malmberg, B. (1964) *Språket och människan*. Stockholm: Aldus/Bonniers.

Malmberg, B. (1977) *Språken i tid och rum*. Stockholm: Natur och kultur.

McNab, G.L. (1979) Cognition and bilingualism: A reanalysis of studies. *Linguistics*, 17, 231-255.

Meestringa, T. (1987) English as a foreign language in Frisian bilingual primary schools. *International Journal of the Sociology of Language*, 64, 59-70.

Mertz, E. (1989) Sociolinguistic creativity: Cape Breton Gaelic's linguistic "tip". I: Dorian, N. (ed.) *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

Milroy, L. (1980) *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.

Municio, I. (1987) *Från lag till bruk: hemspråksreformens genomförande*. Stockholm: Centrum för invandringsforskning.

Mühlhäusler, P. (1987) "The politics of small languages in Australia and the Pacific." *Language and Communication*, 7, 1-24.

Mühlhäusler, P. (1989) On the causes of accelerated linguistic change in the Pacific area. I: Breivik, L.E. & Jahr, E.H. (eds.) *Language Change. Contributions to the Study of Its Causes*. Berlin: Mouton de Gruyter.

NOU 1985:14. *Samisk kultur og utdanning*.

Ochs, E. (1986) *Culture and Language Acquisition: Acquiring Communicative Competence in Western Samoa*. Cambridge: Cambridge University Press.

Park, R. (1930) Social assimilation. I: *Encyclopedia of the Social Sciences*. New York: Macmillan.

Paulston, C.B. (1983) *Forskning och debatt om tvåspråkighet*. Stockholm: Norstedts.

Paulston, C.B. (1985) *Linguistic Consequences of Ethnicity and Nationalism in Multilingual Settings*. Pittsburgh: Department of General Linguistics, University of Pittsburgh.

Pfaff, C. (1979) Constraints on language mixing. *Language*, 55, 291-318.

Poplack, S. (1980) Sometimes I'll start a sentence in Spanish Y TERMINO EN ESPAÑOL: Toward a typology of code-switching. *Linguistics*, 18, 581-618.

Reuter, M. (1981) The status of Swedish in Finland in theory and practice. I: Haugen, E., McClure, J.D. & Thomson, D.S. (eds.) *Minority Languages Today*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Ringbom, H. (1987) *The Role of the First Language in Foreign Language Learning*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.

Romaine, S. (1989) *Bilingualism*. Oxford: Basil Blackwell.

Ruong, I. (1962) *The Lapps*. Stockholm: The Swedish Institute.

Ruong, I. (1975) Historisk återblick rörande samerna. I: *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Bilagor. SOU 1975:100*. 375-433.

Rönmark, W. & Wikström, J. (1980) *Tvåspråkighet i Tornedalen*. Umeå: Pedagogiska institutionen, Umeå Universitet.

Sabater, E. (1984) An approach to the situation of the Catalan language: social and educational use. *International Journal of the Sociology of Language*, 47, 29-41. Samernas landsmöte XLV Vemdalsskalet 1989.

Sankoff, G. (1980) *The Social Life of Language*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Scollon, R. & Scollon, S. (1981) *Narrative, Literacy, and Face in Interethnic Communication*. Norwood, N.J.: Ablex.

Schmidt, A. (1985) *Young People's Dyirbal. An Example of Language Death from Australia*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sjölin, R. (1981) *Samer och samefrågor i svensk politik. En studie i ickemakt*. Lund: Dialog.

Skutnabb-Kangas, T. (1981) *Tvåspråkighet*. Lund: Liber Läromedel.

Skutnabb-Kangas, T. (1986) *Minoritet, språk och rasism*. Stockholm: Liber.

Smith, A. (1981) *The Ethnic Revival*. Cambridge: Cambridge University Press.

Smolicz, J.J. (1981) Language as a core value of culture. *RELC Journal*, Regional Language Centre, Singapore, 11;1, 1-13.

SOU 1960:41. *Samernas skolgång. Betänkande avgivet av 1967 års nomadskolutredning*.

SOU 1975:99. *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Betänkande av sameutredningen*.

SOU 1975:100. *Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. Betänkande av sameutredningen. Bilagor*.

SOU 1986:36. *Samernas folkrättsliga ställning. Delbetänkande av samerättsutredningen*.

SOU 1989:41. *Samerätt och sameting. Huvudbetänkande av samerätts- utredningen*.

Spicer, E.H. (1982) *The American Indians*. Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Spolsky, B. (1974) *A Model for the Description, Analysis and Perhaps Evaluation of Bilingual Education*. Albuquerque, N.M.: University of New Mexico Press.

Srivastava, R.N. (1984) Consequences of initiating literacy in the second language. I: Coulmas, F. (ed.) *Linguistic Minorities and Literacy*. Berlin: Mouton.

Stroud, C. (1978) The concept of semilingualism. *Working Papers*, 16, 153-172. Lund: Department of General Linguistics, Lund university.

Stroud, C. & Wingstedt, M. (1989) Språklig chauvinism? *Invandrare och minoriteter*, 4-5, 5-8.

- Strubell i Trueta, M. (1982) Catalan sociolinguistics: a brief review of research. *International Journal of the Sociology of Language*, 38, 71-84.
- Svonni, M. (1977) Sameskolan - en bluff? *Invandrare och minoriteter*, 3-4, 22-37.
- Svonni, M. (1984) *Samisk-svensk skolordlista*. Luleå: Sámiskuvlastivra/Sameskolstyrelsen.
- Swain, M. & Lapkin, S. (1981) *Evaluating Bilingual Education: A Canadian Case Study*. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.
- Tajfel, H. (1974) Social identity and intergroup behaviour. *Social Science Information*, 13, 65-93.
- Tandefelt, M. (1986) The mechanisms of Swedish-Finnish language shift. *Nordic Journal of Linguistics*, 9, 83-96.
- Tandefelt, M. (1988) *Mellan två språk. En fallstudie om språkbevarande och språkbyte i Finland*. Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Multiethnica Upsaliensia, 3. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Timm, L.A. (1980) Bilingualism, diglossia and language shift in Brittany. *International Journal of the Sociology of Language*, 25, 29-41.
- Todd, L. (1974) *Pidgins and Creoles*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Trudgill, P. (1974) *Sociolinguistics*. London: Penguin.
- Ureland, S.P. (1987) Language conflict under the arctic circle. I: Guillorel, H. & Hartweg, F. (eds.) *Langues et conflits. Recherches de Politique Comparée*, 3. Institut de Politique Internationale et Européenne Université de Paris X.
- Vallverdú, F. (1984) A sociolinguistic history of Catalan. *International Journal of the Sociology of Language*, 47, 13-28.
- Vanek, A.L. & Darnell, R. (1978) Doukhobor Russian language maintenance. I: Fishman, J.A. (ed.) *Advances in the Study of Societal Multilingualism*. The Hague: Mouton.

- Viberg, Å. (1987) *Vägen till ett nytt språk 1. Andraspråksinläring i ett utvecklingsperspektiv*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Wande, E. (1977) Hansegård är ensidig. *Invandrare och minoriteter*, 3-4.
- Weinreich, U. (1953) *Languages in Contact*. The Hague: Mouton.
- Woolard, K.A. (1989) Language convergence and language death as social processes. I: Dorian, N. (ed.) *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wurm, S.A. (1986) Grammatical decay in Papuan Languages. *Papers in New Guinea Linguistics*, 24.
- Öhman, S. (1981) Halvspråkighet som kastmärke. Ett fall för vetenskapssociologin. I: *Att leva med mångfalden. En antologi från Diskrimineringsutredningen*. Stockholm: Liber Förlag.

- Yipert, A. (1987) *La familia y el individuo en la cultura hispanoamericana*. Bogotá: Editorial del Banco de la República.
- Wanda, E. (1977) *La familia y el individuo en la cultura hispanoamericana*. Bogotá: Editorial del Banco de la República.
- Weinreich, H. (1957) *La familia y el individuo en la cultura hispanoamericana*. Bogotá: Editorial del Banco de la República.
- Woolard, K. A. (1982) *Language and social structure in the Andes: a study of the social process of language change in the Andes*. Ph.D. thesis, University of California, Los Angeles.
- Wright, S. A. (1980) *Language and social structure in the Andes: a study of the social process of language change in the Andes*. Ph.D. thesis, University of California, Los Angeles.
- Önner, J. (1981) *La familia y el individuo en la cultura hispanoamericana*. Bogotá: Editorial del Banco de la República.
- Önner, J. (1981) *La familia y el individuo en la cultura hispanoamericana*. Bogotá: Editorial del Banco de la República.

Statens offentliga utredningar 1990

Kronologisk förteckning

1. Företagsförvärv i svenskt näringsliv. I.
2. Överklagningsrätt och ekonomisk behovsprövning inom socialtjänsten. S.
3. En idrotts högskola i Stockholm - struktur, organisation och resurser för en självständig högskola på idrottens område. U.
4. Transportrådet. K.
5. Svensk säkerhetspolitik i en föränderlig värld. Fö.
6. Förbud mot tjänstehandel med Sydafrika m.m. UD.
7. Lagstiftning för reklam i svensk TV. U.
8. Samhällsstöd till underhållsbidragsberättigade barn. Idéskisser och bakgrundsmaterial. S.
9. Kostnader för fastighetsbildning m. m. Bo.
10. Strömgatan 18 - Sveriges statsministerbostad. SB.
11. Vidgad vuxenutbildning för utvecklingsstörda. U.
12. Meddelarrätt. Ju.
13. Översyn av sjölagen 2. Ju.
14. Långtidsutredningen 1990. Fi.
15. Beredskapen mot oljeutsläpp till sjöss. Fö.
16. Storstadstrafik 5 - ett samlat underlag. K.
17. Organisation och arbetsformer inom bilateralt utvecklingsbistånd. UD.
18. Lag om folkbokföringsregister m.m. Fi.
19. Handikapp och välfärd? - En lägesrapport. S.
20. Välfärd och segregation i storstadsregionerna. SB.
21. Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. ME.
22. Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. Bilagedel. ME.
23. Tomträttsavgäld. Bo.
24. Ny kommunallag. C.
25. Konkurrensen inom livsmedelssektorn. C.
26. Förmånssystemet för värnpliktiga m. fl. Fö.
27. Post & Tele - Affärsverk med regionalt och socialt ansvar. K.
28. Att följa upp kommunal verksamhet - En internationell utblick. C.
29. Tobakslag. S.
30. Översyn av upphovsrättslagstiftningen. Ju.
31. Perspektiv på arbetsförmedlingen. A.
32. Staden. SB.
33. Urban Challenges. SB.
34. Stadsregioner i Europa. SB.
35. Storstädernas ekonomi 1982-1996. SB.
36. Storstadsliv. Rika möjligheter - hårda villkor. SB.
37. Författningsreglering av nya importrutiner m.m. Fi.
38. Översyn av naturvårdslagen m.m. ME.
39. Konstnärrens villkor. U.
40. Kärnkraftsavveckling - kompetens och sysselsättning. ME.
41. Tio år med jämställdhetslagen - utvärdering och förslag. C.
42. Internationellt ungdomsutbyte. C.
43. Förenklad statistikreglering; med förslag till lag om den statliga statistikframställningen. C.
44. Demokrati och makt i Sverige. SB.
45. Kapitalavkastningen i bytesbalansen. Fi.
46. Särskild skatt i den finansiella sektorn. Fi.
47. Beskattnings av stipendier. Fi.
48. Samhällsstöd till underhållsbidragsberättigade barn, del III. S.
49. Arbete och hälsa. A.
50. Ny folkbokföringslag. Fi.
51. SÄPO Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet. C.
52. Utbyte av utländska körkort. K.
53. I skuggan av de stora - De mindre partiernas villkor i kommunalpolitiken. C.
54. Arbetslivsforskning - Inriktning, organisation, finansiering. A.
55. Flygplats 2000 - De svenska flygplatserna i framtiden. K.
56. Skatt på lotterier och spel. Fi.
57. Personalutbildning inom totalförsvaret. Fö.
58. Konkurrens i inrikesflyget. C.
59. Sätt värde på miljön! Miljöavgifter och andra ekonomiska styrmedel. M.
60. Skada av vilt. Jo.
61. Skärpt tillsyn - huvuddrag i en reformerad datalag. Ju.
62. Konkurrensen inom bygg/bosektorn. C.
63. Svensk lönestatistik. C.
64. Årlig revision i statsförvaltningen. C.
65. Folkhögskolan i framtidsperspektiv. U.
66. Det fria bildningsarbetet. Debattinlägg om folkbildningen och folkhögskolan i framtiden. U.
67. Återbetalning av mervärdeskatt till utländska företagare. Fi.
68. Vad kostar ett statsbidrag? C.
69. SIPRI 90 - om SIPRIs finansiering och arbetsformer. UD.
70. Lokalt ledd närradio. U.
71. Sekretess för landskapsinformation. Fö.
72. Lokalkontor. C.
73. Transportstöd. K.
74. Skuldsaneringslag. Ju.
75. Utvärdering av försöksverksamheten med treårig yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan. Andra året. U.

Kronologisk föreläsning

Statens offentliga utredningar 1990

1. Översyn av svensk lagstiftning	1
2. Översyn av svensk lagstiftning	2
3. Översyn av svensk lagstiftning	3
4. Översyn av svensk lagstiftning	4
5. Översyn av svensk lagstiftning	5
6. Översyn av svensk lagstiftning	6
7. Översyn av svensk lagstiftning	7
8. Översyn av svensk lagstiftning	8
9. Översyn av svensk lagstiftning	9
10. Översyn av svensk lagstiftning	10
11. Översyn av svensk lagstiftning	11
12. Översyn av svensk lagstiftning	12
13. Översyn av svensk lagstiftning	13
14. Översyn av svensk lagstiftning	14
15. Översyn av svensk lagstiftning	15
16. Översyn av svensk lagstiftning	16
17. Översyn av svensk lagstiftning	17
18. Översyn av svensk lagstiftning	18
19. Översyn av svensk lagstiftning	19
20. Översyn av svensk lagstiftning	20
21. Översyn av svensk lagstiftning	21
22. Översyn av svensk lagstiftning	22
23. Översyn av svensk lagstiftning	23
24. Översyn av svensk lagstiftning	24
25. Översyn av svensk lagstiftning	25
26. Översyn av svensk lagstiftning	26
27. Översyn av svensk lagstiftning	27
28. Översyn av svensk lagstiftning	28
29. Översyn av svensk lagstiftning	29
30. Översyn av svensk lagstiftning	30
31. Översyn av svensk lagstiftning	31
32. Översyn av svensk lagstiftning	32
33. Översyn av svensk lagstiftning	33
34. Översyn av svensk lagstiftning	34
35. Översyn av svensk lagstiftning	35
36. Översyn av svensk lagstiftning	36
37. Översyn av svensk lagstiftning	37
38. Översyn av svensk lagstiftning	38
39. Översyn av svensk lagstiftning	39
40. Översyn av svensk lagstiftning	40
41. Översyn av svensk lagstiftning	41
42. Översyn av svensk lagstiftning	42
43. Översyn av svensk lagstiftning	43
44. Översyn av svensk lagstiftning	44
45. Översyn av svensk lagstiftning	45
46. Översyn av svensk lagstiftning	46
47. Översyn av svensk lagstiftning	47
48. Översyn av svensk lagstiftning	48
49. Översyn av svensk lagstiftning	49
50. Översyn av svensk lagstiftning	50
51. Översyn av svensk lagstiftning	51
52. Översyn av svensk lagstiftning	52
53. Översyn av svensk lagstiftning	53
54. Översyn av svensk lagstiftning	54
55. Översyn av svensk lagstiftning	55
56. Översyn av svensk lagstiftning	56
57. Översyn av svensk lagstiftning	57
58. Översyn av svensk lagstiftning	58
59. Översyn av svensk lagstiftning	59
60. Översyn av svensk lagstiftning	60
61. Översyn av svensk lagstiftning	61
62. Översyn av svensk lagstiftning	62
63. Översyn av svensk lagstiftning	63
64. Översyn av svensk lagstiftning	64
65. Översyn av svensk lagstiftning	65
66. Översyn av svensk lagstiftning	66
67. Översyn av svensk lagstiftning	67
68. Översyn av svensk lagstiftning	68
69. Översyn av svensk lagstiftning	69
70. Översyn av svensk lagstiftning	70
71. Översyn av svensk lagstiftning	71
72. Översyn av svensk lagstiftning	72
73. Översyn av svensk lagstiftning	73
74. Översyn av svensk lagstiftning	74
75. Översyn av svensk lagstiftning	75
76. Översyn av svensk lagstiftning	76
77. Översyn av svensk lagstiftning	77
78. Översyn av svensk lagstiftning	78
79. Översyn av svensk lagstiftning	79
80. Översyn av svensk lagstiftning	80
81. Översyn av svensk lagstiftning	81
82. Översyn av svensk lagstiftning	82
83. Översyn av svensk lagstiftning	83
84. Översyn av svensk lagstiftning	84
85. Översyn av svensk lagstiftning	85
86. Översyn av svensk lagstiftning	86
87. Översyn av svensk lagstiftning	87
88. Översyn av svensk lagstiftning	88
89. Översyn av svensk lagstiftning	89
90. Översyn av svensk lagstiftning	90
91. Översyn av svensk lagstiftning	91
92. Översyn av svensk lagstiftning	92
93. Översyn av svensk lagstiftning	93
94. Översyn av svensk lagstiftning	94
95. Översyn av svensk lagstiftning	95
96. Översyn av svensk lagstiftning	96
97. Översyn av svensk lagstiftning	97
98. Översyn av svensk lagstiftning	98
99. Översyn av svensk lagstiftning	99
100. Översyn av svensk lagstiftning	100

Statens offentliga utredningar 1990

Kronologisk förteckning

- 76. Allmän pension. S.
 - 77. Allmän pension. Bilagor. S.
 - 78. Allmän pension. Expert rapporter. S.
 - 79. Utlänningsnämnd. A.
 - 80. Förskola för alla barn 1991 - hur blir det? S.
 - 81. Vapenfriprovningens effekter. En undersökning av tillståndsärenden 1980 - 1989. Fö.
 - 82. Vad kostar begravningar - vem betalar? C.
 - 83. Ny budgetproposition. C.
 - 84. Språkbyte och språkbevarande. Ju.
-

Statens offentliga utredningar 1990

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

- Strömgatan 18 - Sveriges statsministerbostad. [10]
Välfärd och segregation i storstadsregionerna. [20]
Staden. [32]
Urban Challenges. [33]
Stadsregioner i Europa. [34]
Storstädernas ekonomi 1982-1996. [35]
Storstadsliv. Rika möjligheter- hårda villkor. [36]
Demokrati och makt i Sverige. [44]

Justitiedepartementet

- Meddelarrätt. [12]
Översyn av sjölagen 2. [13]
Översyn av upphovsrättslagstiftningen. [30]
Skärpt tillsyn - huvuddrag i en reformerad datalag. [61]
Skuldsaneringslag. [74]
Språkbyte och språkbevarande. [84]

Utrikesdepartementet

- Förbud mot tjänstehandel med Sydafrika m.m. [6]
Organisation och arbetsformer inom bilateralt utvecklingsbistånd. [17]
SIPRI 90 - om SIPRIs finansiering och arbetsformer. [69]

Försvarsdepartementet

- Svensk säkerhetspolitik i en föränderlig värld. [5]
Beredskapen mot oljeutsläpp till sjöss. [15]
Förmånssystemet för värnpliktiga m. fl. [26]
Personalutbildning inom totalförsvaret. [57]
Sekretess för landskapsinformation. [71]
Vapenfrivärningens effekter. En undersökning av tillståndsärenden 1980 - 1989. [81]

Socialdepartementet

- Överklagningsrätt och ekonomisk behovsprövning inom socialtjänsten. [2]
Samhällsstöd till underhållsbidragsberättigade barn. Idéskisser och bakgrundsmaterial. [8]
Handikapp och välfärd? - En lägesrapport. [19]
Tobakslag. [29]
Samhällsstöd till underhållsbidragsberättigade barn, del III. [48]
Allmän pension. [76]
Allmän pension. Bilagor. [77]
Allmän pension. Expert rapporter. [78]
Förskola för alla barn 1991 - hur blir det? [80]

Kommunikationsdepartementet

- Transportrådet. [4]
Storstads trafik 5 - ett samlat underlag. [16]
Post & Tele - Affärsverk med regionalt och socialt ansvar. [27]
Utbyte av utländska körkort. [52]
Flygplats 2000 - De svenska flygplatserna i framtiden. [55]
Transportstöd. [73]

Finansdepartementet

- Långtidsutredningen 1990. [14]
Lag om folkbokföringsregister m.m. [18]
Författningsreglering av nya importrutiner m.m. [37]
Kapitalavkastningen i bytesbalansen. [45]
Särskild skatt i den finansiella sektorn. [46]
Beskattning av stipendier. [47]
Ny folkbokföringslag. [50]
Skatt på lotterier och spel. [56]
Återbetalning av mervärdeskatt till utländska företagare. [67]

Utbildningsdepartementet

- En idrotthögskola i Stockholm - struktur, organisation och resurser för en självständig högskola på idrottens område. [3]
Lagstiftning för reklam i svensk TV. [7]
Vidgad vuxenutbildning för utvecklingsstörda. [11]
Konstnärrens villkor. [39]
Folkhögskolan i framtidsperspektiv. [65]
Det fria bildningsarbetet. Debattinlägg om folkbildningen och folkhögskolan i framtiden. [66]
Lokalt ledd närradio. [70]
Utvärdering av försöksverksamhet enmed treårig yrkesinriktad utbildning i gymnasieskolan. Andra året. [75]

Jordbruksdepartementet

- Skada av vilt. [60]

Arbetsmarknadsdepartementet

- Perspektiv på arbetsförmedlingen. [31]
Arbete och hälsa. [49]
Arbetslivsforskning - Inriktning, organisation, finansiering. [54]
Utlänningsnämnd. [79]
-

Statens offentliga utredningar 1990

Systematisk förteckning

Bostadsdepartementet

Kostnader för fastighetsbildning m. m. [9]
Tomrättsavgäld. [23]

Industridepartementet

Företagsförvärv i svenskt näringsliv. [1]

Civildepartementet

Ny kommunallag. [24]
Konkurrensen inom livsmedelssektorn. [25]
Att följa upp kommunal verksamhet - En internationell utblick. [28]
Tio år med jämställdhetslagen - utvärdering och förslag. [41]
Internationellt ungdomsutbyte. [42]
Förenklad statistikreglering; med förslag till lag om den statliga statistikframställningen. [43]
SÄPO Säkerhetspolisens arbetsmetoder, personalkontroll och meddelarfrihet. [51]
I skuggan av de stora - De mindre partiernas villkor i kommunalpolitiken. [53]
Konkurrens i inrikesflyget. [58]
Konkurrensen inom bygg/bosektorn. [62]
Svensk lönestatistik. [63]
Årlig revision i statsförvaltningen. [64]
Vad kostar ett statsbidrag? [68]
Lokalkontor. [72]
Vad kostar begravingar - vem betalar? [82]
Ny budgetproposition. [83]

Miljö- och energidepartementet

Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. [21]
Den elintensiva industrin under kärnkraftsavvecklingen. Bilagedel. [22]
Översyn av naturvårdslagen m.m. [38]
Kärnkraftsavveckling - kompetens och sysselsättning. [40]

Miljödepartementet

Sätt värde på miljön! Miljöavgifter och andra ekonomiska styrmedel. [59]

STOCKHOLM
1990-11-14
KUNGL. BIBL.

KUNGL. BIBL.

1990-11-14

STOCKHOLM